انتخاب

از

دیوانِ فرخی سیستانی

شمولہ امتحان منشی فاضل

بہ تصحیح

جناب مخدوم مولوی غلام جیلانی صاحب اعجا

پروفیسر دار العلوم السنہ شرقیہ لاہور

بفرمائش

ایم۔ فرمان علی تاجر کتب بیرو

موہن لال روڈ

انتخاب فرخی

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

در مدح یمین الدولہ سلطان محمود بن ناصر الدین سبکتگین غزنوی

برآمد نیلگوں ابرے ز روئے نیلگوں دریا[1]
چو رائے عاشقاں گرداں چو طبع بیدلاں شیدا

چو گرداں گشتہ سیلابے میانِ آب آسودہ
چو گرداں گرد بادے تند گردے تیرہ اندر وا

ببارید و ز ہم بگسست و گرداں گشت بگردوں
چو پیلاں پراگندہ میانِ آبگوں صحرا

تو گفتی گرد زنگار است بر آئینہ چینی
تو گوئی موئے سنجاب است بر پیروزہ گوں دیبا

بسانِ مرغزار سبز رنگ اندر شدہ گردش
بیکساعت ملون کردہ روئے گنبد خضرا

تو گفتی آسماں دریاست از سبزی و بر روئش
بپروانہ اندر آوردہ است ناگہ بچگاں عنقا

ہمی رفت از بر گردوں گہے تاری و گہ روشن
وزاو گہ آسماں پیدا و گہ خورشید ناپیدا

بسانِ چندن سوہاں زدہ بر لوح پیروزہ
بخروار عبیر بیختہ بر تختہ مینا[3]

چو دو دیں آتشے کابی بر او اندر نمے ناگہ[4]
چو چشم بیدلے کز دیدن دلبر شود بینا

ہوائے روشن از رنگش مقبر گشت و شد تیرہ[5]
چو جانِ کافراں گشتہ ز تیغ خسرو والا[6]

یمین دولت و دولت بدو آراست گیتی
امین ملت و ملت بدو پیراستہ دنیا

قوام دین پیغمبر ملک محمود دین پرور
ملک فعل و ملک سیرت ملک سہم و ملک سیما

عہ۱ دریا سے مراد سمندر ہے۔ زبان فارسی میں دریا سمندر کو ہی کہتے ہیں۔ مثلاً دریائے مغرب عہ۲ سرگشتہ و حیران عہ۳ مینا بالکسر میم شیشہ شراب اور رنگدار شیشے کو بھی کہتے ہیں جس سے سونے اور چاندی پر نقاشی کرتے ہیں عہ۴ لفظی ترجمہ اچانک لیکن یہاں کاہش پر وزن کیلئے آیا ہے عہ۵ تیرہ سیاہ و تاریک عہ۶ ایک قسم کا ریشمی کپڑا جو کہ پڑا یا پیک ہوتا ہے۔ بمعنی نیرنگ قدر ◆

شهنشاهے که شاهان را ز دیده خواب بربندد ... ز بیم نه منی گرزش بجابلقا[2] و جابلسا[1]

دل ترسا همی داند کز اندیشش تبه گردد ... لباس سوگواران زان قبل پوشد همی ترسا

خلافش بد سگالان را بد انگونه همی بکشد ... که هنگام سموم اندر بیابان تشنه را گرما

دل خاره از بیم تیغ او خون گشت پنداری ... که آتش رنگ خون دارد چو بیرون آید از خارا

امید خلق غواص است و دریا دست رادا او ... بکام خویش بر گیرد گهر غواص از دریا

گذرگاه سپاهش را ندارد عالمے ساحت ... تمامی ظل چترش را ندارد کشورے پهنا

گر اسکندر چنو بودی بملک و لشکر و بازو ... نگشتی عاصی اندر امر او دارای بن دارا[3]

جهان را برترین جا یست زیر پایهٔ تختش ... چنان چون برترین برجست مر خورشید را جوزا

صفات قصر او بشنید حورا یکره و زان پس ... خیال قصر او بیند بخلد اندر همی[4] حورا

زبان از بهر آن باید که خوانی مدح او امروز ... دو چشم از بهر آن باید که بینی روی او فردا

چو مدحش گفت نتوانی چه گویا و چه ناگویا ... چو رویش دید نتوانی چه بینا و چه نابینا

بیابد هر که اندیشد ز گنجش برترین قسمت ... خلائق را همه قسمت شد اندر گنج او مانا

نه خشم و قوتش جائے که اندیشد دل بخرد ... نه جود و همتش جائے که اندیشد دل دانا

ز خشمش تلخ تر چیزے نباشد در جهان هرگز ... ز تلخی خشم او نشگفت اگر بلوا شود حلوا

نه آتش را بود گرمی نه آهن را بود قوت ... نه دریا را بود رادی نه گردون را بود بالا

دل اعدائے او سنگست لیکن سنگ آهن کش[5] ... از آن پیکان او هرگز نجوید جز دل اعدا

ابا شاهے که از شاهان نیاید کس ترا همسر ... ابا میری که از میران نباشد کس ترا همتا

بهرمی خوردنی چندان بما بر زر تو در پاشی ... که از بس رنگ زر تو سلب زین شود برما

امیرا خسروا شاها همانا عهد گردستی ... که گنجے را برافشانی چو بر کف بر نهی صهبا

---

۱ جابلسا - بفتح بائے موجوده وسین مهمله - ایک شهر کا نام ہے جوکہ سرحد مغرب میں ہے - اور بعض کہتے ہیں کہ عالم مثال میں ایک شهر ہے ۲ جابلقا - مشرق کے حدود میں ایک شهر ہے اور عالم مثال میں ایک شهر کا نام ہے ۳ دارا ابن دارا از امرش عاصی نه گشتی دارا ایک عجمی بادشاه ایران کا نام ہے جسکو سکندر نے زیر نگیں کیا تھا - عاصی اسم فاعل ہے عصیان سے جسکے معنے گنهگار ہیں ۴ همی دراصل همه ہے ۵ آهن کش - ایک قسم کا پتھر ہوتا ہے جوکہ لوہے کو اپنی طرف کھینچ لیتا ہے اور اسے سنگ آهن ربا بھی کہتے ہیں

توازدیدار مادح ہمچناں شاداں شوی شاہا | کہ ہرگز نیم ازاں وامق نگشتاندیدن عذرا
طواف شاعراں منیم بگرد قصر تو دایم | ہمانا قصر تو کعبہ است وگرد قصر تو بطحا[۱]
زنسل آدم وحوا نماند اندرجہاں شاہی | کہ پیش تو جبیں برخاک ننہادہ است چوں مولا[۲]
ہرانکس کو زباں دارد ہمیشہ آفریں خواند | برانکو آفریں تو بیک لفظے کند املا
زشاہاں ہمہ گیتی ثنا گفتن تراشاید | کہ لفظ اندر ثنائے تو ہمہ یکسیر شود غرا
ہمی تا در شب تاری ستارہ ناید ازگردوں | چو بر دیبائے فیروزہ فشانی لؤلؤ لالا
گہے چوں آئینہ چینی نمائد ماہ دوہفتہ | گہے چوں مہرۂ سیمیں نمائد زہرہ زہرہ[۳]
عدیل شادکامی باش وجفت مملکت باقی | قریں کامگاری باش ویار دولت برنا
میاں مجلس شادی مے روشن ستاں دائم | گہ از دست بت خلخ گہ از دست بت یغما[۴]

درمدح خواجہ امیر سید اسعد وزیر گوید

نیلگوں پردہ برکشید ہوا | باغ بنوشت[۵] مفرش دیبا
ابدان گشت نیلگوں دیدار[۶] | واسماں گشت سیمگوں سیما
چوں بلور شکستہ بستہ شود | گر براندازی آب را بہوا
لوح یاقوت زرد گشت بباغ | بر درختاں صحیفۂ مینا
بینوا گشت باغ مینا رنگ | تا درو زاغ برگرفت نوا
مطرب بینوا نوا نزند | اندراں مجلسے کہ نیست نوا
گرنہ عاشق شدہ است برگ درخت | از چہ رخ زرد گشت ولپشت دوتا
بادر اکیمیائے سودہ کہ داد | کہ ازو زر ساد[۷] گشت گیا

---

۱ بطحا نام مکہ معظمہ ہے۔ دراصل زمین کو کہتے ہیں جس سے کہ پانی بہتا ہو اور اسمیں سنگریزے بہت ہوں ۲ مولا۔ مد از لغات اضداد و اینما مراد بندہ (نوکر) ہے ۳ زہرہ ایک ستارے کا نام ہے جسکو سعد اصغر بھی کہتے ہیں اور یہی خیال غالب ادا کرتا ہے غالب ہے ۴ یغما ترکستان کے ایک شہر کا نام ہے جس کے آدمی خوبصورت ہوتے ہیں ۵ نوشت ماضی مطلق مصدر نوشتن لپیٹنا کے ہیں ۶ دیدار رخسار ۷ ساد بالاال بمعنی خالص۔ جیسے زر ساد ۔

گر گیا زرد گشت باک مدار ‌ ‌ ‌ بس بود سرخ روی خواجۂ ما

خواجہ سید اسعد آنکہ از دست ‌ ‌ ‌ ہر چہ سعد است زیر ہفت سما

آنکہ با رای او یکیست قدر ‌ ‌ ‌ آنکہ با امر او یکیست قضا

زیر تدبیر محکمش آفاق ‌ ‌ ‌ زیر اعلام معلمش[1] دنیا

تا بدریا رسید باد سخاش ‌ ‌ ‌ در شکستند نائش دریا

کل جود است دست او دائم ‌ ‌ ‌ وان دگر جودہا ازو اجزا

ہر کہ امروز کرد خدمت او ‌ ‌ ‌ خدمت او ملک کند فردا

ہر کہ خالی شد از عنایت او ‌ ‌ ‌ عالم او را دہد عنان عنا

زائراں را سرای او حرم است ‌ ‌ ‌ مسند او منا و صدر صفا

ہر کہ تنہا شود ز خدمت او ‌ ‌ ‌ از ہمہ چیزہا شود تنہا

جز برو سازوار[2] نیست مدیح ‌ ‌ ‌ جز بدو آبدار نیست ثنا

آفریں خدائے باد براو ‌ ‌ ‌ کافریں را بلند کرد بنا

با بہا گشت صدر و بالش ازو ‌ ‌ ‌ کہ ثنا زو گرفت فر و بہا

او کند فرق نیک را از بد ‌ ‌ ‌ او شناسد صواب را ز خطا

خاطر من نگر بمدحت او ‌ ‌ ‌ ندہد بر مدیح خلق رضا

گرچہ دورم بتن ز خدمت او ‌ ‌ ‌ نکنم بے بہانہ رسم رہا

ہر زماں مدحتے فرستم نو ‌ ‌ ‌ اے رسانندہ زود باش ہلا

او سزاوار تر بمدح و ثناست ‌ ‌ ‌ جہد کن تا سزا رسد بسزا

ای ستودہ خوی و ستودہ سخن ‌ ‌ ‌ ای بلند اختر و بلند[3] عطا

---

۱ معلم۔ مشتق ہے علم۔ جسکے معنے نقش کے ہیں۔

۲ سازوار۔ اصل میں سزاوار ہے۔ جسکے معنی لائق ہے۔ قابل

۳ بُلند۔ بضم بائے موجودہ بمعنی بزرگ

گر بخدمت نیامدم بر تو
عذر کی تازه رخ نمود مرا

تا ز درگاه تو جدا گشتم
هر زمانے مرا غمی است جدا

فرقت پردهٔ تو گشت مرا
پردهٔ بر دو دیدهٔ بینا

من بمدح و دعا ز دستم جنگ
گر بنده[1] کنی بمدح و دعا

تا نماز است نامهٔ[2] مومن
تا صلیب است قبلهٔ ترسا

شادماں باش و بختیار و عزیز
جاوداں کامران و کامروا

در مدح امیر محمد بن محمود بن سبکتگین گوید

دوست دارم کودکی سیمیں بر بیجاده لب
هر کجا زیشان[3] یکے بینی مرا آنجا طلب

خاصه با روئے سپید پاک چوں تابنده روز
خاصه با موئے سیاه تیره چوں تاریک شب

هر که را زینگونه باشد ماهروے مشکموی
هست معذور ار بنالد بازمانے[4] از طرب

تا ستاده است از دو چشمش بر نیاید داشت چشم
تا نشسته است از دو لعلش بر نشاید داشت لب

گر مرا زیں کودک بت روی دادستی خداء
بر لب او بوسه ها میدادمی دادن عجب

اے خوشا زیں پیشتر کاندر سرایم زیں صفت
کودکاں بودند سیمیں سینه و زریں سلب[5]

با سر نیهائے سپید گرد چوں تل سمن
با میانهائے نزار و زار چوں تار قصب

از دلارامی و نغزی چوں غزلهائے شهید[6]
و ز دلاویزی و خوبی چوں ترانهٔ بوطلب

گر تهی شد زیں بتاں اکنوں سرایم باک نیست[7]
دل پراست از آفرین خسرو خسرو نسب

پادشاه زاده محمد خسرو پیروزه بخت
سرفراز تاجداران عجم و آن عرب

خسروا نا گر نسب نیکو ترین چیزی بود
هم نسب دارد ملک نا داده بملک و هم حسب

---

[1] بنده۔ مرکب ہے بس سے جسکے معنی کافی اور اکتفا کنندہ کے ہیں [2] مایه مومن [3] نشان بینی۔
[4] زمانے۔ شب و روز [5] سلب۔ جامه اور لباس جس پر نقش ہوں [6] شہید بلخی ترکستان کے متقدس شاعروں سے ہے اسکا نام ابو طلب ہے۔ اور یہ بڑا ہی گویّا تھا۔ [7] باک نیست۔ شکوہ نمی کنم۔ یعنی شکایت نہیں کرتا۔ کیونکہ میرا دل بڑے بادشاہ یعنی خسرو والا کی تعریف سے بھرپور ہے۔

اے قرین آورده اندر فضل بر خوی ملک ... ای هزینه[1] کرده ملک و مال بر نام و نسب

پیش ازین هر شاهی و هر خسروی فرزند را ... از پی فرهنگ شاگرد فلان کردی لقب

بهمن آنگه روستم را چندگه شاگرد شد ... تا خصالش بیخلل گشت و فعالش منتخب

همچنان کیخسرو و اسفندیار گرد را ... رستم دستان همی آموخت فرهنگ و ادب

تو هم از خردی بدانستی همه فرهنگها ... ناکشیده ذل شاگردی و نادیده تعب

تو دلی داری چو دریا و کفی داری چو ابر ... زان همی پاشی جواهر زین همی باری ذهب

در هنر شاگرد خویشی چون نکو بنگری ... فضلهائے خویشتن را هم تو بودستی سبب

هم خداوند سخائے هم خداوند سخن ... هم خداوند حسامی هم خداوند حسب

جز ملک محمود را هر خسروی را خسروی ... هیچ خسرو را نیابد زین که من گفتم غضب

پادشاها چون توئی از پادشاهان جهان ... پادشاهی را تنست اے پادشاه زاده نسب

فر شاهی چون تو داری لاجرم شاهی تراست ... من چه دانم کردن ار بیدانشی خاید رطب[2]

عامل بصره بنام تو همی خواهد خراج ... خاطب بغداد بر نامت همی خواند خطب

گرت فرمان آید از سلطان که حالی از عراق ... گردن گردن کشان نرم گردان چون عصب[3]

نامهٔ فتح تو از شام آید و دیگر ز مصر ... منزلے زان تو حلوان باشد و دیگر حلب

خانهٔ بے طاعتان از تیغ تو گردد خراب ... گنجهائے مغربی از دست تو گردد غرب[4]

در برائن سوئے دگر فرمان دهد شمشیر تو ... فی دگر داند نه خالی تا گه چین از قرب

همچنان چون طبع تو بر رادمردی شیفته است ... تیغ تو بر کشتن و خون ریختن گشته سغب[5]

اندران صحرا که شیران دو لشکر صف کشند ... واسمان از بر همی خواند بر ایشان اقترب[6]

چشمهٔ روشن[7] نبیند دیده از گرد سپاه ... بانگ تندر نشنود گوش از غو کوس و جلب

---

[1] هزینه ـ خرچ ـ دخل کی ضد ہے [2] بوجہ بے دانشی خار و رطب خاییدن [3] حیوان کے تازہ اُگے ہوئے بال [4] غرب وطن سے برکندہ کرنا۔ دوسرے نسخہ میں خرب بھی ہے [5] سغب بھوکا۔ [6] اشارہ ہے آیہ کریمہ اقتربت الساعة وانشق القمر [7] چشم روشن سورج سے مراد ہے۔ غو نقارے اور کرنا کی آواز کو کہتے ہیں۔ جلب چنگ۔

گشته از تیر خدنگ اندر کف مردان بجنگ
درقها چون کاغذ آماج سلطان پر ثقب[۱]

سیل خون اندر میان شان رفته و برخاسته
بر سر خون، همچو از سجاده گنبد با حبب[۲]

تیغها چون ارغوان و رویها چون شنبلید
آن ز خون خلق و این از بیم تاراج و تعب

چون همائے رایت نوروی بنماید ز دور
زان دو لشکر در زمان بنشیند آشوب و شعب[۳] (۲)

تا مجو یا نشان بجائے نام بپسندند ننگ
پیش دستان شان همے پیشی کنند اندر حرب

رزمگاه زیشان چنان گردد که پنداری که تو
(۱۱) آتشی و باد ایشان کاه و آن صحرا اخشب (۱۲)

جامهٔ نادوخته پوشد هم از روز نخست
هر کسے کو را گرفت از هیبت تیغ تو تب

اے محمد سیرت و نامت محمدؐ هر که او
از محمد باز گردد باز گشت از دین رب

دشمنان تو شریک دشمنان ایزد اند
بر تو یک را ز گیتی بر گرفتن قد وجب

از قیاس نام تو مر بدسگالان ترا
گاه بوجهل لعین خوانیم و گاهے بولهب

گرد بوجهل آن کسے گردد که نندیشد ز جهل
بولهب را بر خود آن خواند که بپسندد لهب

گر کسے گوید من و تو آسمان گوید بدو
تو چو او باشی اگر باشد روا که همچو حبّ

من همیدانم یقین گرچه رجب را فضلهاست
یکشب از ماه مبارک به ز هی روز رجب

اے تمامی طالع سعد تو ناکرده پدید
دشمنانت چون ستاره بر فلک زیر ذنب

زانکه زیر پس تو بر خم هندوی ناب مکند
گرد خواهی گردن هر بدسگالے را ادب

بدسگال تو ز ه پیراهن از بیم حسد (۱)
باز نشناسد همے در گردن خویش از کتب[۴] (۲)

تا چو نویسی بصورت هر یکے چون هم بوند
شیر و شیر و دیر و دیروز بروز برو حبّ و حب (۳)

تا نباشد کامل اندر دائره با منسرح
تا نباشد وافر اندر دائره با مقتضب (۴)

شادمان باش اے کریم و در کریمی بے ریا
بادشاه باش اے جواد و در جوادی بے ریب

دشمنان و حاسدان و بدسگالان ترا
مرگ اندر بیکسی و زندگانی در تعب

---

۱ ثقب جمع ثقبه بروزن نقب بمعنی سوراخ ۲ حبب - جمع حباب بلبله - ۳ شعب - ہیجان
۴ کتب جمع کتبه است - بمعنی دوال. تسمه جسکے ساتھ مشک اور اسکے اجزا سیتے ہیں ۵ کامل
وافر د مقتضب - علم عروض کے چار بحروں کا نام ہے۔ یہاں چاروں بحروں کی ترتیب سے استدام
مراد ہے +

در مدح میر ابو احمد محمد بن محمود بن ناصر الدین

تا ببردی از دل و از چشم من آرام و خواب — گہ ز دل در آتش تیزم گہ از چشم اندر آب
عشق تو با چار چیزم یار دارد ہشت چیز — مر مرا ہر ساعتے زین غم جگر گردد کباب
بار خم زرو زریر[1] و با دلم اندوہ و غم — با دو چشم آب و خون و با تنم رنج و عذاب
وین عجایب تر کہ چون این ہشت با من یار گرد — ہشت چیز از من ببرد و ہشت چیز تنگیاب[2]
راحت و آرام روح و رامش و تسکین دل — نزہت و دیدار چشم و زینت فر شباب
در رگ و اندر تن و اندر دل و در چشم من — خواب و صبر و درد و خونم را بر افتاد انقلاب
رنج دارد جائے خون و درد دارد جائے روح — عشق دارد جائے صبر و آب دارد جائے خواب
این تنم از ہجر تو چون برگ بید اندر خزان — این دلم در عشق تو چون توزی[3] اندر ماہتاب
روی تو بستد و بربود و بیفگند و ببرد — چار چیز از چار چیز و ہر یکے را کرد غاب[4]
خرمی از نو بہار و تازگی از سرخ گل — نیکوئی از گرد ماہ و روشنی از آفتاب
چار چیز تو نباشد سال و مہ بے ہشت چیز — ہر یکے زان ہشت دارد سوئے دلبردن شتاب
چشم تو بیخواب و سحر و روی تو بے سیم و گل — جعد تو بے چین و پیچ و زلف تو بی بند و تاب
تاب جعد بین و خم زلف تو نشناسم ہمے — از خم و تاب کمند خسرو مالک رقاب
میر ابو احمد محمد خسرو ایران زمین — کایزد او را چند چیز نیک داد از چند باب
از ہنر نام بلند و از شرف جاہ عریض — از ادب لفظ بدیع و از خرد رائے صواب
با ہنر دست سخی و با شرف روئے تنگ[5] — با خرد خوی نکوی و با سخن فصل الخطاب
ہرگز او در چار وقت از چار چیز اندر نماند — عجز ہرگز پیش یک نہمت نگشت او را حجاب

---

[1] ایک زرد گھاس ہے جس کو اسپرگ بھی کہتے ہیں۔ زحیر۔ اطلاق شکم یعنی پیٹ کا کھل جانا

[2] تنگ یاب۔ نیک یاب [3] توزی کتان۔ [4] غاب۔ بالفتح اول بمعنی سفط اور بیکار اور اس کے معنی خراب بھی ہیں۔

[5] روئ تنگ بجائے نیک ہے ✦

وقت کردار از توان و وقت پیکار از عدو
وقت دیدار از عواب و وقت گفتار از جواب

ہشت چیز اورا ببرد از ہشت مایہ ہشت چیز
سال و ماہ این ہشت چیز اورا ہمیشہ اکتساب[ع۱]

حلم او سنگ زمین و طبع او لطف ہوا
ردی او دیدار ماہ و کف او در جود سحاب

رسم او حسن بہار و لفظ او قدر شکر
خلق او بازار مشک و خوی او بوی گلاب

در دیار کوزکانان اندرین عہد قریب
چار چیز نامور کرد از پے مزد و ثواب

مسجد آدینہ و عالی منار سمنہ
سدرو و سودیاب و جوی آب نوسراب

از پے خوبی و از بہر صلاح مردمان
گشت کرد اندر بیابان آب راند اندر سراب

دولت و اقبال او بے حیلت و بے رنج و ذل
بوستان و سبزہ کرد از سوختہ دشتے خراب

ہشت چیزش را برابر یافتم با ہشت چیز
ہر یکے زان ہشت سوئے فضل او دارو مآب

تیغ اورا با قضا و تیر اورا با قدر
اسپ اورا با سپہر و خشت اورا با شہاب[ع۲]

حزم اورا با امان و عزم اورا با ظفر
لفظ اورا با قران و حفظ اورا با کتاب

جان خصمش ہر زمانے سوئے خویش اندر کشد
تیغ او اندر غلاف و تیر او اندر قراب[ع۳]

اصل رادی و بزرگی را دو چیز اندر دو چیز
دست اورا در عنان و پای او در رکاب

تا بفروردین زمین از لالہ بر پوشد ردا
تا بماہ آسمان از ابر بربندد نقاب

تا چو شہریور در آید باز گردد عندلیب
تا چو فروردین در آید پشت ننماید غراب

شادمان بادا و ز ایزد دیرگاہ اورا عفو
دشمنش برابر نگو تر طاعت از ایزد عقاب

چار چیزش را مبادا جاودانہ چار چیز
این دعا نشگفت اگر گردد بساعت مستجاب

مدت اورا کران و لشکر اورا عدد
ملکت اورا زوال و نعمت اورا احساب

ع۱ سال و ماہ این ہشت چیزش را الخ ع۲ شہاب۔ ایک قسم کا ہتھیار ہے جس کو دوران جنگ دشمن کیطرف پھینکتے ہیں۔ اور پرتاب کرتے ہیں۔

ع۳ قراب بالکسر۔ تیردان اور ترکش کو کہتے ہیں۔ اور تلوار کے نیام کو بھی کہتے

در تہنیت ولادت پسری از امیر ابو یعقوب

برادر سلطان محمود

سپیده دم که هوا بر درید پردهٔ شب ‏ ‏ ‏ برآمد از سر کہ روزبار دای قصب

سپید روز سپه روی داده بود بچین ‏ ‏ ‏ شب سیاه سپه روی داده سوے حلب

چناں سیاه وشی اندکے سپید بروے ‏ ‏ ‏ چو زنگئی کہ بخندہ کشادہ باشد لب[ع۱]

ہمے فرو شدہ شمامہ زمشک سیاه ‏ ‏ ‏ ہمے برآمدہ شمعے زعنبر اشہب[ع۲]

زبہر بدرقہ باشب ہمے شدند بہم ‏ ‏ ‏ ستارگاں کہ ہوائے شبستناں مذہب

ہمے شد ازپس شب یا ستارگان پروین ‏ ‏ ‏ چو ہفت کوکب سیمیں بر آہنیں زبزب[ع۳]

ستارہ در شب تاری بدیع تر باشد ‏ ‏ ‏ اگر ستارہ ہوا دار شب بود چہ عجب

سپیدہ جامہ برو جامہ کز نمائش بود ‏ ‏ ‏ سپید صورت او ہمچو صورت مشوب

چو غوطہ خورد[ع۴] در آب کبود مرغ سپید ‏ ‏ ‏ زچشم و دیدہ نہاں شد در آسماں کوکب

یکے ستارہ بر آمد میان کاخ امیر ‏ ‏ ‏ کز و جمال فزود اندر آفرینش رب

ستارہ نہ کہ یکے شاخ ملک ومیوۂ دل ‏ ‏ ‏ ستارہ نہ کہ یکے پشت نسل وردی نسب

یکے پسر کہ بزرگی و پادشاہی را ‏ ‏ ‏ بقاے اوست ولیل وبقای اوست سبب

بوقتے آمد کز باختر سپیدہ بام ‏ ‏ ‏ ہمی برآمد وشب بود در جناح[ع۵] ہرب

چو دل شکستہ[ع۶] سواری ہمی گریخت سحر ‏ ‏ ‏ سپیدہ در دم او چوں مبارزی معجب

زروئے نیکو بر حکم حال فال زدم ‏ ‏ ‏ کہ او امیر ہنر باشد و امام ادب

ع۱ ہمی کشاید لب ع۲ عنبر اشہب۔ خالص عنبر کو کہتے ہیں۔ جسکی سپیدی سیاہی پر غالب ہوتی ہے۔ اور بو بھی دیتا ہے ع۳ زبزب۔ بفتح ہر دو۔ ایک قسم کی کشتی ہوتی ہے ع۴ چو غوطہ زد در آب۔ فرہنگ اسدی ع۵ جناح بمعنی بازو۔ لاکن یہاں مراد میل اور اقبال سے ہے۔ ہرب۔ بھاگنا۔ ع۶ چو برشکستہ ٭

چو خسرو ملکان عم خویشتن محمود — بتیغ در فگند در هزاره شهر شغب[1]

چو نامور پدر خویش میر ابو یعقوب — جواد باشد و بخشنده ثیاب و ذهب

ز دشمنان بستاند به تیغ خویش جهان — چو روز در گه مولود او ولایت شب

خدائی در خور هر کس دهد هر آنچه دهد — در این حدیث یقینند مردمان اغلب

خجسته باد بر این خسرو این خجسته پسر — سپید باد بر او جاه و دانه روی حسب

امیر در خور خود یافت این پسر ز خدای — چو میر یافت شرف یافته تیغ و قصب[2]

امیر سید یوسف بدین دو چیز نمود — هزار گونه هنرها و هر یکی[3] اصوب

بخامه بر جگر دوستان چکانید آب — به تیغ بر جگر دشمنان فگند لهب

بخامه بر سر زائر نهاد تاج عطا — به تیغ بر دل دشمن نهاد قفل خرب

بخامه کرد ولی را امید زیر مراد — به تیغ کرد عدو را ستاره زیر ذنب

بخامه زیر دلی بر گرفت فرش نیاز — به تیغ پیش عدو باز کرد گنج کرب[4]

زهی بملک و مروت سر ملوک عجم — زهی بجود و سخا سید ملوک عرب

هر آن زمین که در او تیغ برکشی ز نیام — چنان بسوزد کز خاک او نروید حب

ترا بمردی و آزادگی میان سپاه — هزار نام بدیع است و صد هزار لقب

به تیغ شاخ فگندی ز کرگ[5] تا یک چند — به تیر بیله[6] ز سیمرغ بفگنی مخلب

عدو به زخم تو بر مرکبی سوار شود — که چاره مرد بود دست و پای آن مرکب

از آنکه نیست سوی مردم رسول مرگ بود — مخالفان ترا تهنیت کنند به تب

مخالف تو همی مرگ خویشتن طلبد — ز بیم آنکه مراو را کنی به تیغ طلب

ادب همه ملکان خصم را بحرب کنند — بزر سرخ کنی خصم خویش را تو ادب

ع۱۔ شغب۔ شور و ہیجان اور شر ع۲ ایک قسم کی نے ہے۔ کہ جس سے قلم بناتے ہیں
ع۳۔ ہر ایک از دگر ع۴ کرب جمع کربہ۔ غم کی شدت اور سختی۔ جیسے کرب و بلا۔
ع۵ کرگ۔ بفتح کاف عربی۔ گینڈا ع۶ بیلہ۔ ایک قسم کا تیر ہے۔ جو کہ بیل کو چک کی مانند
ہوتا ہے۔ مخلب۔ چنگال۔ پنجہ ۔

نه زانکه ترسی از و لیک از کرمی خویش — بخشندی[1] چه کنی چون چنین کنی به غضب
کسے که قصد تو کرد از جهان سخاوت تو — ز نام کنیت و از نام ملک و نام خطب
سخانمای و مردی کنی و داد دهی — جز این سه چیز نداری در اینجهان مکسب
همیشه تا بمیان دو مه بود شعبان — میان ماه صیام و میان ماه رجب
نصیب تو ز جهان خرمی و شادی باد — نصیب دشمن تو زین جهان عنا و تعب
تهی مباد سه چیز تو در جهان ز سه چیز — کف از شراب و کنار از نگار و دل ز طرب[2]
چه باغ بر شگفد مجلس تو خرم باد — پر و می غالیه زلفان یاسمین غبغب

در مدح امیر ابو یعقوب یوسف بن ناصر الدین

غزنوی گوید

چو سیر گشت سر نرگس غنوده ز خواب — گل کبود فرو خفت زیر پردهٔ آب
چو سرخ گل بسر اندر کشید سبز ردا — فرو کشید رخ ارغوان کبود نقاب
نه لاله باغ پر از شمع بر فروخته بود — نمود باغ بدان شمع های خویش اعجاب
بکشت باد خزان شمع باغ را ور داشت — اگر ندارد باد شمع تابان تاب
همی کنند برنگ و بگونه سیب و بهی — حکایت رخ وعد و حدیث دوی لباب[3]
مگر درخت شگفته گناه آدم کرد — که همچو آدم عریان همی شود ز ثیاب
بر آمد از سر کهسارها طلایهٔ ابر — چو موهائے[4] حواصل که برکشی بطناب
کنون که ابر چو پر حواصل است هوا — چه داشت باید موی حواصل و سنجاب

---

[1] بخشندی۔ دراصل خوش اندی کا مخفف ہے۔ [2] طیب

[3] دعد و رباب عاشق اور معشوق کے نام ہیں۔ جو کہ بڑے ہی معروف و مشہور ہیں۔

[4] چو موہائے حواصل۔ حواصل کے بالوں کی طرح ۔

بجائے لالہ و بوئے بہار تازہ بخواہ — نبیذ روشن و دود بخور و بوی گلاب

ازآں بخور کہ بردانہ خصال خسرو بوی — ازآں نبید کہ برداشت گونہ از عناب

ازآں نبید کہ چوں برفشند بجام بلور — گمان بری کہ نسب دارد از عقیق مذاب

اگر نوازندہ بلبل خجستہ بس است — نوازندۂ ما دست مطرب و مضراب

ببانگ چنگ و ببانگ رباب کردہمی — ہزار دستاں با بلبل خجستہ خطاب

چو زیر چنگ فرو کرد بلبل مطرب — ہزار دستاں بکشاد رود ہای رباب

بہار تازہ ہمیخورد پیش ازیں شب و روز — ز دست باغ بجام گل شگفتہ شراب

چو مست گشت براو خواب چیر گشت و بخفت — ز بسکہ خورد بباغ شگفتہ بادۂ ناب

خزاں سپہ بدر باغ برد و تعبیہ کرد — بداں نیت کہ کنند خانۂ بہار خراب

بہار چشم چو بکشاد خویشتن را دید — بدست دشمن و خانہ شدہ خراب بیاب[1]

سپاہ او بہزیمت نہاد روی انہیم — شہاب وار ہمی رفت ہر یکے بشتاب

بگشت گونہ برگ درخت سبز از غم — بگشت گونہ و لرزندہ گشتہ چوں سیماب

چہ گفت گفت مرا گر طلب کند روزی — برادر ملک آں مالک قلوب رقاب

خزاں خیرہ پشیماں شود ز کردۂ خویش — چنانکہ بدکنشاں بر صراط روز حساب

نصیر دولت و دین یوسف بن ناصر دین — چراغ اہل ہدی شمسۂ اولو الالباب

بکام آرزوی دشمناں بدست خزاں — مرا فرو نگذارد چنیں برنج و عذاب

بہ نیک و بدش از ایزد ہمہ خلائق را — امیر سید یوسف دہد ثواب و عقاب

کہ باشد آنکہ مراد را خلاف کرد و نکرد — بفال بد زبر مسکنش نعیب[2] غراب

بدست اوست ہمہ علم حیدر کرار — بہ نزد اوست ہمہ عدل عمر خطاب

ع[1] بیاب ۔ بتقدیم بائے موحدہ ۔ بروزن خراب اور معنی بے آب کے ہیں ۔ اور بعض نسخوں میں نہاب بھی آیا ہے۔

ع[2] نعیب ۔ آواز زاغ ۔ اور نعاب بھی آتا ہے ۔ جیسے ہم بہ نعاب غراب البین

ایا ببزم گه آزاده تر ز صد حاتم | و یا بمعرکه مردانه تر ز صد سهراب

زمانه امر ترا انقیاد میست از خدام | فلک سرائے ترا حاجبیست از حجاب

فلک چو غلیبه[1] جوشن ستاره زاں وارد | که بے گزند[2] بود چوں براو زنی بشتاب

همی بروں جهد از آسماں ستاره بشب | ز بیم تیر تو بر قول من دلیل شهاب

در مصیبت خصم از نه تیغ تست چرا | چو او بخبند خصماں تو شوند مصاب

هزار بار ز دست تواں مبارک تیغ | ز خون دشمن تو کرد روی خویش خضاب

بساتنا که چو قارون فرو شود بزمین | بدانگهی که تو شمشیر بر کشی ز قراب[3]

ز هیبت تو دل دشمن تو اندر بر | چناں طپد که طپد گوی گرد بر طبطاب[4]

ز یوز[5] تو برمد بر شخ بلند پلنگ | ز باز تو بهراسد میان ابر عقاب

ایا طریق خرد باز دیده از هر روی | ایا فنون هنر بر رسیده از هر باب

شرف کند بتو علم و بنازد از تو ادب | از آنکه مایهٔ علمی و قبلهٔ آداب

مخواں کتاب سیر ز آنکه خوب سیرت تو | به از کتاب سیر ساخت صد هزار کتاب

خدایگانا شاهنشاها خداوندا | یکے حدیث بنوش از رهی برای صواب

زمن بشکر تو فضلت همی سوال کند | سوال فضل ترا چوں دهم بشکر جواب

بقدر خدمت باشد ثواب شکر و مرا | فزوں ز خدمت من دادی ای امیر ثواب

سخاوت تو و کردارهای خوب تو کرد | چو کوه روی میان من و نیاز حجاب

چو تشنه گشته و گم بوده مردمی بودم | بطمع آب رواں گرم گاه سوی سراب

مرا تفضل تو آب داد و راه نمود | ببوستانے خوشتر ز روزگار شباب

همیشه تا بتواں یافتن ز علم نجوم | مکاں سیر کواکب بحکم اسطرلاب

ع۱ غلیبه بالغین معجمه۔ لوہے اور فولاد کے تیر کو کہتے ہیں۔ جو کہ زرہ اور جوشن پر نصیب کرتے ہیں ع۲ کہ بے درنگ بود گر زنی بر او بشتاب درنگ بمعنی رنج و محنت ہے۔ قراب بالکسر تلوار کا نیام۔ ع۴ ایک قسم کا چوگان ہے۔

ع۵ یوز۔ چیتا۔ جیسے۔ یوز ہجراں آہوئے عیشم مرا از پا فگند۔ (محمود غزنوی)

جہاں بحکم تو داراد و رہنموں تو باد | محوّل الاحوال و مسبّب الاسباب
خجستہ بادت و فرخندہ مہرگان و بتو | دل برادر شاد و دل عدوت کباب
چناں کہ ہرگز تا بودہ ئنیافتۂ | ہیچ حالی روی از چہار چیز متاب
ز طاعت یزداں و محبت سلطان | ز مصحف قرآن و زیارت محراب

در مدح امیر یوسف بن ناصر الدین غزنوی

باغ دیبا رخ پرند سلب[۱] | لعبگر گشت و لعبهاش عجب
گہ دہد آب را ز گل خلعت | گاہے از آب لالہ را مرکب
گہ بہشتی شود پر از حورا | گہ سپہرے شود پر از کوکب
بیرم[۲] سبز بر فگندہ بلند | شاخ او کردہ یسدین مشجب[۳]
بوستاں گشت چوں ستبرق سبز | آسماں گشت چوں کبود قصب[۴]
حسد آید ہمی ز بس گلہا | آسماں را ز بوستاں ہر شب
آب ہمرنگ صندل سودہ است | خاک ہم بوی عنبر اشہب
سبزہ گشت از در[۴] سماع و شراب | روز گشت از در نشاط و طرب
ہر گل را بشاخ گلبن بر | زندباف[۵] بیست با ہزار شغب
بلبلاں گو یا خطیبانند | بر درختاں ہمی کنند خطب
باز بر ما وزید باد شمال | آں شمال خجستہ پے مرکب
بوستاں شگفتہ پنداری | دارد از خلعت امیر سلب
میر یوسف برادر سلطان | ناصر علم و دستگیر ادب

---

۱ لباس اور جامہ

۲ نازک تاروں کا کپڑا ۳ مشجب بالکسر - ایک لکڑی جس پر کپڑے پھینکتے ہیں

۴ از در ایک مفرد کلمہ ہو - جس کے معنی لائق اور شائستہ ہے -

۵ زندباف - بلبل اور قمری کو کہتے ہیں شغب - شور و ہیجان +

جود را عنصر است وقت نشاط   عفو را گوهر است گاه غضب
خشم او بر نتابدی دریا   گر بر او حلم نیستی اغلب[1]
وقت فخر و شرف سخاوت وجود   بدل و دست او کنند نسب
از کف او چنان هراسد بخل   که تن آسان تن درست از تب
زانکه همرنگ روی دشمن اوست   منهد در خزانه هیچ ذهب
خواسته[2] بدهد و نخواهد شکر   این صوابست و آن دگر اصوب
ای ترا مردمی شریعت و کیش   ای ترا جود ملت و مذهب
زر چو کاهست و دست راد تو باد   پیش گاه خزانهٔ تو مهب[3]
خلق را برتر از پرستش تو   نیست چیزی پس از پرستش رب
هر که را دستگاه خدمت تست   پس عجب نیست گر بود معجب
با همه مهتران یکیست بکسب   هر که را خدمتت بود مکسب
از پسے خدمت مبارک تو   مهتران کهتری کنند طلب
مر ترا معجز. انتاے قویست   زیر شمشیر تیز و زیر قصب
روز هیجا که بر کشی ز نیام   خنجری چون زبانهٔ ز لهب
نشناسد ز بس طپد مریخ   که حمل برج اوست یا عقرب
هر کجا جنگ ساختے بر خوان   بتوان راند زورق و زبزب[4]
هر که با تو بجنگ گشت دوچار   با ظفر نزد او یکیست هرب
دشمنت هر کجا نگاه کند   یا نهان جائے اوست یا مهرب
مسکن دشمن تو بود و بود   هر زمین کز او نرود بد حسب

ع۱ گر سوئے عفو نیستی۔

ع۲ خواستہ۔ سامان مال و اسباب اور ہر وہ چیز جو کہ دل خواہ دل پسند ہو

ع۳ ۔مہب۔ اسم ظرف مکان۔ ہوا کے چلنے کی جگہ۔

ع۴ زبزب۔ بفتح اول ایک قسم کی کشتی +

ای بازادگی و نیک خوئے | نہ عجم چوں تو دیدہ و نہ عرب
آنچہ تو کردۂ باندک سال | اندر اخبار خواندہ نیست وہب[1]
بازگیری بہ تیغ روز شکار | کرگ را شاخ و شیر را مخلب
باز کردی بہ تیغ وقت شکار | پیل را ناب و استخواں و عصب
جز تو نگرفت کرگ را بکمند | ای ترا میر کرگ[2] گیر لقب
بس مبارز کہ زیر گرز تو کرد | پشت چوں پشت مردم احدب[3]
کشتن شیر شرزہ بہ بدرت | چشم زخم تو شاہ بود سبب
تا بود سیستاں برابر بست | تا بود اکش[4] برابر نخشب
تا ببحر اندر است وال[5] و نہنگ | تا بگردوں براست راس و ذنب
شادمانہ زی و تن آساں باش | بعد و باز دار رنج و تعب
سال امسال تو ز پار اجود | روز امروز تو ز دی اطیب
می ستاں از کف بتاں چگل | لالہ رخسار و یاسمیں غبغب
آنکہ زلفش چو خوشہ عنب است | لبش از رنگ ہمچو آب عنب[6]
دائم از مطرباں خویش بہ بزم | غزل شاعراں خویش طلب
شاعرانت چو رودکی و شہید | مطربانت چو سرکش[7] و سرکب

در مدح عضد الدولہ امیر یوسف برادر سلطان محمود

روزہ از خیمۂ ما دوش ہمی شد بشتاب | عید فرخندہ فراز آمد با جام شراب
قوم را گفتم چو بید شما باسہ نبید | ہمہ گفتند صوابست صوابست صواب

---

[1] وہب۔ چند صحابیوں کے نام ہیں۔ اور ایک محدث کا نام ہے۔ [2] کرگ۔ بکاف تازی و کاف فارسی دوم۔ گینڈا۔ ایک جانور ہے جس کے ماتھے میں سینگ ہوتے ہیں۔ اور اس کے چمڑے کی ڈھالیں بنتی ہیں۔ اسے کرگدن بھی کہتے ہیں [3] احدب بروزن افضل اس آدمی کو کہتے ہیں جسکی پیٹھ کبڑی ہو [4] کش۔ ایک شہر کا نام ہے۔ جو کہ نخشب کے نزدیک ہے [5] وال۔ ایک قسم کی مچھلی ہوتی ہے جسکو انگریزی میں (   ) کہتے ہیں [6] جسکا رنگ انگور جیسا ہو [7] سرکش اور سرکب دو گویوں کے نام ہیں جو کہ اپنے زمانہ میں بے نظیر تھے۔

چه توان کرد اگر روزه ز ما روی بتافت ــ نتوان گفت مر او را که ز ما روی متاب
چه شود گر برود گو برود نیک خرام ــ رفتن او برهاند همگانرا ز عذاب
روزه آزادی تن جوید او را چکنم ــ چو اسیران نتوان بست مر او را الطناب
عید بر ما می آسوده همی عرض کند ــ روزه مارا چو بخیلان بتر حم دهد آب
گر همه روی جهان زرد شد از زحمت او ــ شکر لله که کنم سُرخ رخ از بادهٔ ناب
گوشهٔ میکده از باده کنوں بینی مست ــ مفتی شهر که بد معتکف اندر محراب
مغز ماں روزهٔ پیوسته تبه کرد بسوخت ــ بو که باز یر همی راست کند رود رباب
بسر چنگ همی بر کشد ابریشم چنگ ــ ماو این عید گرامی لبسماع و می ناب
هر دو چوں ساخته گردند بر میر شوند ــ وز بر میر بیابند بر مالبشتاب
میر یوسف عضد الدوله یاری ده دین ــ لشکر آرای شه شرق و خداوند رقاب
آنکه صد فضل فزوں دارد و هرگز بکسی ــ خویشتن را نستود و نکرد است اعجاب
خویشتن را چه ستاید چو ستوده است بفضل ــ چه نیاز است سیه موی جوانرا بخضاب
از همه شاهاں او را بهم آمد بجهاں ــ شرف دست هنر با شرف دست کتاب
هنرش را به حقیقت نتواں یافت کراں ــ سخنش را بتکلف نتواں داد جواب
گر سخن گوید تو گوش همی دار بدو ــ تا سخنها شنوی پاکتر از در خوشاب
سخن نیکوی ما و سخن او ز قیاس ــ همچناں باشد چوں گرد بنزدیک سحاب
گر سخن گوید آب سخنے ما برود ــ بشود نور ستاره چو بر آید ماهتاب
در رسیده است بعلم و برسیده بسخن ــ پیش بیں نیش باندیشه زود اندر باب
هر که گوید ملک عالم معلوم شود ــ کاندرین لفظ مخاطب را یا اوست خطاب

ع۱ زیر بالکسر۔ بم کی ضد ہے ۔ آواز کے اُتار اور چڑھاؤ کا نام ہے۔

گر سزاوار هوا کام هوا باید و بس
آنچه او یابد مخلوق ندیده است بخواب

هنر آنجاست کجا بازوی او باشد و نیست
بمیان هنر و بازوی او هیچ حجاب

چشم دارم ز خداوند که او خواهد یافت
آن بزرگی که همی یافت بمردی سهراب[1]

بر نیاید بر ضای ملک از چنگ ملوک
ملک دیرینه چو مرغ زده در چنگ عقاب[2]

همه خواهند که باشند چنو د نبوند
نیست ممکن که شود هرگز چوں باز غراب

نیک بخت آں ملک ناصر دین بود کز او
پسراں خاست چنیں پیش رواندر هر باب

بچنیں بار خدایاں و بچونین خلقاں
نام او زنده بود دائم تا روز حساب

تا همی زیر فلک خانهٔ آباد بود
مکناد افلک برشده ایں خانه خراب

دولت میر قوی باد و تن میر قوی
بر کف میر مے سرخ چو یاقوت مذاب

شادماں باد بدیں عید و بداں روزه که داشت
وز خداوند جہاں یافته بسیار ثواب

در مدح خواجه جلیل عبدالرزاق بن احمد بن حسن

ز آفتاب جدا بود ماه چندیں شب
همی دوید بگرد دل بر آفتاب طلب

خمیده گشته ز هجران و زرد گشته ز غم
نزار گشته ز عشق و گداخته ز تعب

چو آفتاب طلب نزد آفتاب رسید
نشاط کرد و طرب کرد و بود جای طرب

فرو نشست بر آفتاب و روشن کرد
بروی روشن او چشم تیره چوں شب

چو ماه دل شده با آفتاب روشن روی[3]
گداز کرد بدیں در همے دو روز و دو شب

ستارگاں همه آگه شدند و ماه خجل
ز عشق هر که خجل شد از او مدار عجب

بر آسماں شب دوشین نماز شام بگاه
فرو کشید بر آں روی او کبود قصب

---

[1] سہراب ایک ایرانی پہلوان کا نام ہے - جو کہ رستم کا بیٹا تھا - اور اس کی ماں کا نام تہمینہ تھا رستم نے اس کو بے خبری میں قتل کر ڈالا - اور بہت ہی غمگین اور بے قرار ہوا -

[2] از چنگ عقاب -

[3] چو ماه نو شده بود - یعنی نئے چاند کی مانند تھا *

اگرکه دو رشد از آفتاب ماه رواست   ز دور گشتن او تازه گشت ماه عرب

بدین طرب همه شب دوش تا سپیدهٔ بام   همی ز کوس غریو[1] آمد و ز بوق شغب

نماز شام همه نیکواں بعید شدند   طرب کناں و تماشاکناں و خنداں لب

بنفشه زلف من اندر میاں نشان گفتی   چو ماما بود و دگر نیکواں همه کوکب

ز دور هر که مرا و را بدید پیر و جواں   بخوب تر لقبی گفت سیدا مرحب

بعید رفت بیکنام و باز گشت ز عید   نهاد خلق مراد را هزار گونه لقب

هوا هزار فزونست و مر مرا دو هواست   وزاں دو دور ندانم شدن بهیچ سبب

هوای صحبت آں ماهروی غالیه موی   هوائے خدمت آں خواجهٔ بزرگ نسب

جلیل عبدالرزاق احمد آنکه برشش   ز جاں عزیز تر اند اهل علم و اهل ادب

امید خدمت آنخواجه پشت راست کند   بر آں کسیکه مرا در ا زمانه کرد احدب[2]

کمینه مرغی کز باغ او بدشت شود   ز چنگ باز بمنقار بر کشد مخلب[3]

بروز معرکه با دشمن خدائے علی   بذوالفقار نکرد آنچه او کند بقصب

گہے که علم افادت کند سجود کند   ز بس فصاحت او پیش او رواں وهب[4]

برهنه گشتن روی ماه از نقاب کبود   حلال کرد بما بر حرام کردهٔ رب

ستارگاں همه خوانند نام او که بوند   بزیر مرکب او بر کواکب و منقب

چنانکه ماه همی آرزو کند که بود   مر اسپ او را آرائش لگام و یلب[5]

ز بیم جودش بخل از جهاں هزیمت کرد   هزیمتی را افسوں زنده گشت هرب

عطا فزوں کند آنگه کز او شدی نومید   گناه بیش کند عفو چوں گرفت غضب

بزرگوار عطا هائے او خطیبانند   همی کنند براد هر کجا رسند خطب

ع۱ غریو - ہیبت ناک آواز کو کہتے ہیں - شغب - شور و ہیجان ع۲ احدب جس کی پیٹھ کبڑی ہو ع۳ مخلب - پرندوں کا پنجہ -

ع۴ ایک محدث کا نام ہے - اور بعض صحابہ کا نام ہے -

ع۵ یلب - بیائے تحتانی - زرہ چرمیں - چمڑے کی زرہ ہے

گذر نیابد از بحر جود او خورشید
ایا سپهر برین مرکب تو را میدان
مخالفان ترا بر سپهر تا بزیند
اگر مخالف تو رز نشاند اندر باغ
بدان زمین که بد اندیش تو گذشته بود
کلاه داری و دل داری و نسب داری
بر آسمان بزمینی ز قدر و بن عجب است
تو بحر جودی و خلق تو عنبر و نشگفت
اگر نخشب باد سخاوت تو وزد
چنانکه گر بحلب مجلس تو یاد کنند
همیشه تا دو جمادی بود پس دو ربیع
همیشه تا نبود خانهٔ زحل میزان
جهان بکام تو باد و فلک مطیع تو باد
خجسته بادت عید و چو عید باد مدام

اگر زمانه بدو اندر افگند ز بزعـ۱
چنانکه نجم زحل همت مر ترا مرکب
برون نیاید هرگز ستاره شان ز ذنب
بوقت بار عنا بر دهد بجای عنب
عجب نباشد اگر تا ابد ز دید حسب
بدین سه چیز بود فخر مهتران اغلب
عجب تر آنکه بدین قدر زمینی معجب
از آنکه زایش بحر است عنبر اشهب عـ۲
مکان زر بشود خاره ہر کہ نخشب
سرشته مشک شود خاک بر زمین حلب
بود پس دو جمادی رونده ماه رجب
چنان کجا نبود برج مشتری عقرب
موافق از تو براحت عدو ز تو بکرب
همیشه روز و شب تو ز یکدگر اطیب

در مدح یمین الدوله سلطان محمود سبکتگین گوید

اے ملک گیتی گیتی تراست
حکم تو بر هر چه تو گوئی رواست
در خور تو باشد و کردار تو عـ۳
هر چه در این گیتی مدح و ثناست
نام تو محمود بحق کرده اند
نام چنین باید با فعل راست

عـ۱ ایک قسم کی کشتی ہے۔

عـ۲ عنبر اشہب ایک قسم کا عنبر ہے۔ جس کی سپیدی سیاہی پر غالب ہوتی ہے۔

عـ۳ وز در کردار تست۔ از در۔ لائق اور سزاوار ✦

طاعت تو دینست آنرا که او — معتقد و پاک دل و پارساست

هر که ترا عصیان آرد پدید — کافر گردد اگر از اولیاست

از پی کم کردن بدمذهبان — در دل تو روز و شب اندیشهاست

سال و ماه اندر سفری خضروار — خواب گه و جای تو مهد صباست

ایزد کام تو بحاصل کناد — مارهیان راشب و روز این دعاست

تا بهر آنان چو گیا بدرودی — کایشان گویند جهان چون گیاست

ای ملکی کز تو بهر کشوری — بهرهٔ بیدینان گرم[1] و عناست

گرد سپاه تو کجا بگذرد — چشم مسلمانرا آن توتیاست

هر که وفادار تو باشد بطبع — هر چه امیدست مر او را وفاست

وانکه دوتا باشد با تو بدل — تا دل فرزندان با او دوتاست

گرچه حریصی تو بجنگ ملوک — ور چه ترا پیشه همیشه وغاست

تیغ تو روی ملکان دیده نیست — طاقت پیکار تو ایشه که راست

هر که بنگریزد و شوخی کند — مستحق هر بدی و هر بلاست

میرری از بهر تو گم کرده راه — ور چه بهر گوشهٔ ری رهنماست

بر در تو راه گریزیش نیست — آمدن او نه بکام و هواست

نعمت ایزد را شاکر نبود — گفت چنین نعمت زیبا مراست

کافر نعمت شد و ناسپاس گشت — کافر نعمت را شدت جزاست

ایزد بگماشت ترا تا بتو — نعمت او گم شد و دولت بکاست

هیچ کسی راز تو بد نامده است — کو نه بدان و نه بتر زان سزاست

ع۱ گرم - بضم کاف فارسی - غم و اندوه اور دلگیری ۔

حسن خدائیست شہا حسن تو　　حسن تو دور از قدر و از قضاست[1]

بستۂ ایزد بود از فعل خویش　　ہر کہ بہ بند تو ملک مبتلاست

ملک ری از قرمطیاں[2] بستدی　　میل تو اکنوں بمنا و صفاست

آنچہ بری کردی ہرگز کہ کرد　　با تیمناکہ توانست خواست

لاف زناتے راکردی بدست　　کایشاں گفتند جہاں زان ماست

شیر ندارد دل و بازوی ما　　کوشش ما بر دل و بازو گواست

روز مصاف و گہ ناموس و ننگ　　ہر یکے از ما چو یکے اژدہاست

ہر کہ بما قصد کند پیش ما　　زود جہد گر کہ عمد یا خطاست

از بن دنداں[3] بکند ہر کہ ہست　　آنچہ بداں اندر ما را رضاست

ایں ہمہ گفتند و لیکن کنوں　　گفتہ و ناگفتۂ ایشاں ہباست

حاجب تو چوں بدر ری رسید　　ہیچکس از جای نیارست خاست

ہیچو زناں شاں بگرفتی ہمہ　　استلم[4] ایشاں کنوں کجاست

آنکہ سقط[5] گفت ہمہ بر ملا　　اکنوں از خوں جگر برملاست

دار فرو بردی باری دو بیست　　گفتی کایں در خور خوی شماست

ہر کہ از ایشاں بہوی کار کرد　　بر سر چوبے خشک اندر ہواست

بسکہ ببینند و بگویند کایں　　دار فلاں مہتر و بہماں کیاست[6]

ایں را خانہ بفلاں معدنست　　دانرا اقطاع[7] فلاں روستاست

ہیچ شہے با تو نبارد چخید　　گرچہ کہ با لشکر بے منتہاست

تہنیت آوردن نزدیک تو　　از قبل مملکت ری خطاست

ع[1] دور از تو قضا و قدر است ع[2] قرامطہ ایک بدکیش اور مبدع قوم کا نام ہے۔ جنہوں نے قبلہ کو کعبہ سے پھرا دیا۔ اور مکہ مکرمہ میں قتل عام کیا۔ اور حجر الاسود (ایک سیاہ رنگ کا خانہ کعبہ میں پتھر ہے۔ جس کو حاجی صاحبان بوسہ دیتے ہیں) کو اسکی جگہ سے اٹھا لیگئے ع[3] بن دنداں۔ مراد اطاعت اور فرمان برداری سے ہے ع[4] استلم۔ تندی اور زور و تعدی ع[5] سقط۔ نامزا اور بے ہودہ۔ بر ملا پہلے مصرع میں ظاہر اور علانیہ کے معنے ہیں اور دوسرے مصرع میں بھرے ہوئے کے ہیں ع[6] کیا۔ بکاف تازی۔ بزرگ اور مہتر ع[7] اقطاع۔ تیول جاگیر وغیرہ۔ محل مواجب اور موسوم +

تهنیت گیتی گویم ترا — زانکه همه گیتی چوں ری تراست
گرچه نخواهد دل تو آن تست — هرچه بر از خاک و فزود از سماست
دانم و از رائے تو آگه شدم — کایں نہ تو انگر دلی و از سخاست
هیچ ملک نیست در ایام تو — کان ملکی نز تو مرا و را عطاست
خانه بید بناں گیری همه — راست خوی تو چو خوی انبیاست
تو چو سلیمانی و ری چوں سبا — حاجب تو آصف[۱] بن برخیاست
نے نے ایں لفظ نیاید درست — معنی ایں لفظ نہ بر مقتضاست
آصف تخنے ز سبا بر گرفت — تو ملکی کا و را صد چوں سباست
معجزهٔ دولت تست او دباره — دولت تو معجزهٔ مصطفے است
دولت و اقبال و بقای تو باد — چنداں کایں چرخ فلک را بقاست
گم باد از روی زمین آنکسی — کاو را مهر تو ز ردی وریاست

در صفت گوی بازی سلطان محمود و مهمان شدنش بخانه یکے از فرزنداں

ایگوی تو سنوده و رای تو چوں تو راست — دائم ترا بفضل و بآزادگی هواست
از کوشش تو شاه بهر جای هیبت است — و ز بخشش تو میر بهر خانهٔ نواست
فضل ترا همے بنود منتهے[۲] پدید — آنرا که از شماره بر دل شد چه منتهاست
چوگاں زدی بشادی با بندگان خویش — چوگاں زدن ز خلق جهاں مر ترا سزاست

---

۱ آصف بن برخیا۔ حضرت سلیمان علیہ السلام کے وزیر اعظم کا نام تھا۔ اور اسم اعظم کے ہونے کیوجہ سے تخت بلقیس کو طرفۃ العین میں حضرت موصوف کے پاس لے آیا۔ اور بعض کہتے ہیں۔ کہ بنی اسرائیل کا عالم تھا ✦

۲ انتہا

گوی ترا ستاره نیایش کند همی — گوید که قدر و منزلت و مرتبت تراست

من خواه می که چون تو بمیدان شتابمی — کانجای جای مرتبت و عز و کبریاست

گر اختیار ما بود آن جای جای تست — آنجایگاه بودن ما نه بدست ماست

گوی تو بر ستاره شرف دارد ای امیر — گوی به از ستاره بجز مر ترا که راست

این جاه و این شرف بتو افزود گوی تو — تو آگهی که این سخن بنده است راست

پیدا بود که گوی ترا تا کجاست قدر — پیدا بود که گوی ترا تا کجا بهاست

گوی بخدمت تو بدین جایگه رسید — گورا بر آسمان سخن افتاد و نام خاست

گر ما که بندگان تو باشیم و بگذریم — از آسمان بمنزلت و مرتبت رواست

آنکس که بندهٔ تو شد ایشاه بنده نیست — آنکس که بندهٔ تو شد ای شاه پادشاست

ای میزبان لشکر سلطان و آن خویش — امروز میزبان چو تو اندر جهان کجاست

مهمان تو بکاخ[1] تو برخی گمان برد — گوید که از خدای مرا این شرف عطاست

چون بنگرد بزرگی بیند بدست چپ — چون بنگرد سعادت بیند بدست راست

تا این سمای روی کشاده نه چون زمی است — تا این زمین باز کشاده نه چون سماست

اندر جهان تو باش و پدر میزبان خلق — کاین عادت از ملوک جهان عادت شماست

در مدح امیر ابو یعقوب عضد الدوله یوسف بن ناصر الدین

گر چون تو بترکستان ای ترک نگاریست — هر روز بترکستان عیدی و بهاریست

ور چون تو بچین کردهٔ نقاشان نقشی است — نقاش بلا نقش کن و فتنه نگاریست

آن تنگ دهان تو ز بیجاده[2] نگینی است — باریک میان تو چو از کتان تاریست

ع۱ تجوان تو برحق گمان برد۔

ع۲ بیجاده ایک سرخ رنگ کا پتھر ہوتا ہے ۔ جسے یاقوت بھی کہتے ہیں +

روی تو مرا روز و شب اندوہ گسارست
شاید کہ پس از اندہ اندوہ گسار یست

بر ماہ ترا دو گل سیراب شگفتہ است
در ہر دلی از دیدن آں دو گل خار یست

تو بار خدائے ہمہ خوباں ختائی[1]
وز عشق تو ہر روز مرا تازہ خمار یست

از بہر سہ بوسہ کہ مرا از تو وظیفہ است
ہر روز مرا با تو دگر گونہ شمار یست

سہ بوسہ مرا بر تو وظیفہ است ولیکن
آگاہ نہ کنہ پس ہر بوسہ کنار یست

ای من تہی آں چہرہ گلگوں کہ تو گوئی[2]
در بزم امیر الامرا تازہ نگار یست

یوسف پسر ناصر دین آنکہ مر او را
بر گردن ہر زائرش از منت بار یست

از بخشش او در کف ہر زائر گنجیست
وز ہیبت او در دل ہر حاسد مار یست

در بزم درم باری و دینار فشانیست
در رزم مبارز شکر و شیر شکار یست

در چاکر داری و سخا سخت ستودہ است
او سخت سخی مہتری و چاکر دار یست

بر درگہ او بودن ہر روزی فخر یست
بیخدمت او رفتن ہر گامی عار یست

ای بار خدائے کہ ز دریای کف تو
دریائے محیط ارچہ بزرگست بخار یست

جیحون بر یکدست تو انباشتہ چاہیست
سیحون بر دست دگرت خشک شیار یست[3]

چتر سیہ و رایت تو سایہ فگندہ است
در ہند بہر جائی کہ حصنے و حصار یست

از تیر تو در بارۂ[4] ہر حصنے راہیست
وز خشت[5] تو اندر بر ہر کوہی غار یست

شمشیر تو پشت سپہ شاہ جہاں را
از آہن و از روی بر آوردہ جدار یست

از ہیبت تو خصم ترا بر سر و بر تن
ہر چشم یکے چشمہ و ہر موئی مار یست

بدخواہ تو چوں ناژ[6] بہ بیند بہراسد
پندارد کاں از پے او ساختہ دار یست

ور خار بنے بیند در دشت بترسد
گوید مگر اں خار ز خیل تو سوار یست

ع۱ ختن کے ایک شہر کا نام ہے۔ جہاں کے آدمی بہت ہی خوشگل اور خوب صورت ہوتے ہیں ع۲ آں اچہرہ زیبا کہ تو ع۳ شیار۔ زمین زراعت کیلئے جو بیلوں اور ہل سے شگافتہ کیجاتی ہے۔ ستار۔ ضبط شدہ کو کہتے ہیں اور تنگ اور تنگ پانی ہوتا ہے۔ جس میں کشتیاں کھڑی رہتی ہیں ع۴ بارہ۔ قلعہ کی دیواروں کو کہتے ہیں ع۵ ایک ہتھیار کا نام ہے۔ جو کہ دشمن کیطرف پھینکا جاتا ہے ع۶ ناژ۔ درخت کاژ کو کہتے ہیں اور سرو سے بھی مراد لیتے ہیں جیسے نقد تازہ (قاآنی) ٭

ور ذرہ بچشم آیدش آسیمہ بماند
گوید مگراں از تگ[1] اسب تو غبار یست

در ہر سخنے زاں تو علمی و سخائیست
در ہر نکتے زاں تو حلمی و وقار یست

کوہے کہ براو زلزلہ قادر نشد اورا
از حلم تو یکذرہ سکونے و قرار یست

ای نیزۂ تو ہیچو درختے کہ مر اورا
در ہر گرہے از دل بدخواہ تو بار یست

ہنگام خزانست و خزاں را بدر اندر
تو نور بہی زریں ہر جائے بہار یست

بنمودہ ہمہ راز دل خویش جہاں را
چوں سادہ دلاں ہر چہ بباغ اندو تار یست

بزدست حنابستہ نہد پائے بہر گام
ہر کس کہ تماشاگہ او زیر چنار یست

رز لاغر و پژمردہ شد و گونہ تبہ کرد
غم را مگر اندر دل رز راہ گذار یست

ہر برگے ازو گونہ رخسار نژند یست
ہر شاخے از و صورت انگشت نزار یست

نرگس ملکے گشت ہمانا کہ مر اورا
در باغ ز ہر شاخ دگر گونہ نثار یست

آن آمدن ابر گسستہ نگر از دور
گوئی ز کلنگاں[2] پراگندہ قطار یست

ای آنکہ مرا درگہ تو خوشتر جائیست
وی آنکہ مرا خدمت تو برتر کار یست

تا در بر ہر پستی پیوستہ بلند یست
تا در پس ہر لیلے آیندہ نہار یست

با دولت فرخندہ ہمی باش ہمہ سال
کایں دولت فرخندہ ترا فرخ یار یست

بگزار حق مہر مہ ایشہ کہ مہ مہر
نزدیک تو از بخت تو پیغام گزار یست

در مدح خواجہ بزرگ احمد بن حسن میمندی گوید

ای وعدۂ تو چوں سر زلفین تو نہ راست
آں وعدہ ہائے خوش کہ ہمی کردۂ کجاست

چوں دشمناں گرانہ گرفتی ز دوستاں
تا قول دوستاں من اندر تو گشت راست

---

[1] تگ سے معنے دوڑنا کے ہیں۔ جیسے تگ ودو۔

[2] کلنگ ایک پرندے کا نام ہے۔ جسکی گردن لمبی اور رنگ نیلا ہوتا ہے۔ اور ایک ہتھیار (آلہ) کا نام ہے۔

با من همه حدیث وفا داشتی عجب | آگه بنوده ام که ترا پیشه جز دغاست
دل بر تو بستم و بتو بس کردم از جهان | و اندر جهان ز من دل من دیدن تو خاست
گفتی ترا ز من نرسد غم نه این غم است | گفتی ترا جفا ننمایم نه این جفاست
با این همه جفا که دلم را نموده ء | دل بر تو شیفته است ندانم چنین چراست
صد عیب دارد این دل مسکین و یک هنر | کو را بکدخدای جهان از جهان هواست
خواجهٔ بزرگ شمس کفات احمد حسن | که احسان او ز نعمت او دستگیر ماست
آن معطئی که روز و شب از بهر نام نیک | در پوزش مروت و در دادن عطاست
از فضلهای صاحب سید سخا کم است | هرچند برترین همه فضلها سخاست
اندر همه جهان بر خلق همه جهان | این فضل و این مروت و این نعمت آشناست
ایخواجگان دولت سلطان بهر نماز | او را دعا کنید که او در خور دعاست
با دشمنان[ع۱] دولت او دشمنی کنید | از بهر آنکه دولت او دولت شماست
تا او نشسته باشد شاد اندرین مکان | شور و بلا ز جای نیارد بپای خاست
آنجا که اوست راحت و آرام عالم است | وانجا که نیست او همه شور و همه بلاست
اندر سلامتش همه کس را سلامت است | و اندر بقاش دولت اسلام را بقاست
هرچند کس بسر نشود پیش هیچ کس | پیشش بسر شوید و مگوئید کاین خطاست
گر هیچ کس بخدمت نیکو سزا بود | او را کنید خدمت نیکو که او سزاست
او را شما بچشم وزارت نگه کنید | او بر همه جهان و همه چیز پادشاست
گرچه بود وزارت او حشمت بزرگ | این حشمت و وزارت او حشمت خداست
او را چنانکه اوست ندانم همی ستود | از چند سال باز دل من درین غماست[ع۲]

ع۱ اسلئے کہ تمہارا دشمن جو ہے۔ وہ اُسکا بھی دشمن ہے اس لئے تم کو یہ لازم ہے کہ تم بھی دشمنی کرو۔

ع۲ غماست۔ یعنی کہ غموں میں ہے +

در فضل و در کفایت او چوں رسد سخن
این فضل و این کفایت او را چه منتهاست

فرمان پے است بر ملک و بر همه جهاں
و این ایمنی و نعمت چندیں این گواست

شور جهاں بحشمت خواجه فرو نشست
در هر دلی نشاط بیفزود و غم بکاست

بر ملک و خانه تو ملک مشفقے نمود
گر مشفقی نمود مراد را ملک رواست

آں را که او همی بود اندر هوای شاه
این نعمت و کرامت و این نیکوئی جزاست

دائم صلاح خواجه هوا پادشاه را
کاندر هوای شاه دل خواجه چوں هواست

با دوستاں شاه جهاں خواجه یکدلست
با دشمناں او همه ساله دلش دوتاست

بر چشم دشمنانش چوں نوک سوزنست
در چشم دوستانش چوں سوده[1] توتیاست

در مدح میر ابوالفضل فرزند سید الوزرا گوید

من ندانم که عاشقی چه بلاست
هر بلائے که هست جمله مراست

زرد[2] و خمیده گشتم از غم عشق
دو رخ لعل فام و قامت راست

کاشکی دل نبودیم که مرا
این همه درد و سختی از دل خاست

دل بود جای عشق و چوں دل شد
عشق را نیز جایگاه کجاست

دل من چوں رعیّتی است مطیع
عشق چوں پادشاه کام رواست

بردو بُرد هر چه بیند و وید
کند و کرد هر چه خواهد و خواست

وای انکو بدام عشق آویخت
خنک انکو ز دام عشق رهاست

عشق بر من در عنا بکشاد
عشق سرتا بسر عذاب و عناست

در جهاں سخت تر ز آتش عشق
خشم فرزند سیّد الوزراست

ع۱ سوده۔ سودن مصدر سے اسم مفعول ہے بمعنی گھسا ہوا۔
ع۲ زرد و چمچاخ گردم از غم عشق۔ بمعنی خمیده اور ٹیڑھا ۔

میر ابو الفضل کز فتوت و فضل — در جہاں بے شبیہ و بے ہمتاست
صفتش مہتر گشادہ کف است — لقبش خواجۂ بزرگ عطاست
بسخا نامور تر از دریا — گرچہ او را کمینہ فضل سخاست
دست او ہست ابر و دریا دل — ابر شاگرد و نائبش دریاست
بخشش او طبیعی و گوہریست — بخشش دیگراں بروی و ریاست
راد مرد و کریم و بے خلل است — راد و یکخوی و یکدل و یکتاست
نیکوئی را ثواب ہفتاد است — از خدا و بریں رسول گواست
اندکست ایں ز فضل او ہرچند — کس نگفتہ است کاندکیش چراست
آں خواجہ غریب تر کہ از او — خدمتے را ہزار گونہ جزاست
اثر نعمت و عنایت او — بر ہمہ کس چو بنگری پیداست
او یار را شریک دولت کرد — دولت خواجہ دولت ادباست
شعرا را رفیق نعمت کرد — نعمت خواجہ نعمت شعراست
ہر تنے زیر بار منت اوست — ہر زبانے بشکر او گویاست
او ز جود و ز فضل تنہا نیست — ور ہمانند خویشتن تنہاست[۱]
طبع او چوں ہواست روشن و پاک — روشن و پاک بے بہانہ ہواست
ہر کہ با او بدشمنی کوشد — روز او از قیاس بے فرداست
تیغ او بر سر مخالف او — از خدای جہاں نبشتہ[۲] قضاست
دشمن او از و بجاں نرہد — ور ہمہ بر پریدہ چوں عنقاست[۳]
گرچہ آبائش سیداں بودند — او بہ فضل سید آباست

۱ ور ہمانند۔ ۲ نبشتہ مشتق ہے مصدر نبشتن سے بمعنی لکھنا نبشتہ۔ لکھا ہوا ۳ عنقا بالفتح ایک پرندہ ہے جسکی گردن لمبی ہوتی ہے۔ اور بعض کے نزدیک وجود فرضی ہے۔ کیونکہ اسکو کسی نے دیکھا نہیں نفائس الفنون میں لکھا ہے کہ اصحاب الرس کے زمین میں ایک بڑا پرندہ جسکا چہرہ آدمی کی مانند اور چار پاؤں اور قسما قسم کے پر اور گردن بہت لمبی تھی جس جگہ کسی چھوٹے بچہ کو دیکھ پاتا تھا اُٹھالے جاتا تھا۔ اس قوم نے اپنی وقتی پیغمبر منظلہ بن صفوان کے پاس شکایت کی۔ اُنکی دعا سے اسکو کسی جزیرے میں بند کر دیا گیا۔ اور وہاں اژدہا اور ہاتھی وغیرہ کھاتا ہو (غیاث)

دست او را مکن قیاس با بر
که روا نیست این قیاس و خطاست

گرچه گیتی ز ابر تازه شود
اندرو بیم صاعقه[1] است و بلاست

تا هوا را کشادگی و خوشی است
تا زمین را فراخی و پهناست

شادمان باد و یافته ز خدای
هرچه او را مراد و کام و هواست

مهرگانش[2] خجسته باد چنان
کو خجسته پی و خجسته لقاست

کاندرین مهرگان فرخ پی
زو مرا نیم موی و نیم قباست

در مدح ابوالحسن علی بن الفضل المعروف بالحجاج

ترک من بر دل من کام روا گشت و رواست
از همه ترکان چون ترک من امروز کجاست

مشک با زلف سیاهش نه سیاهست و نه خوش
سرو با قد بلندش نه بلندست و نه راست

همه ناز بدن آن ماه بدیدار من است
همه کوشیدن آن ترک بمهر و بوفاست

او سمن سینه و نوشین لب و شیرین سخنست
مشتری عارض[3] و خورشید رخ و زهره لقاست

روی او را من از ایزد بدعا خواسته ام
آنچنان روی ز ایزد بدعا باید خواست

دل من خواست همی بر کف او دادم دل
ور بجای دل جان خواهد بدهم که سزاست

اندرین عشق مرا نیز ملامت مکنید
کاین قضائیست برین سر که ندانم چه قضاست

مردمان گویند این دلشده کیست بر او
که من دلشده این انده داندیشه مراست

در دلم هیچ کسے دست نیابد به بدی
تا در او مدحت فرزند وزیرالوزراست

خواجهٔ سید حجاج علی بن الفضل
آنکه از بارخدایان جهان یکتا ست

روز و شب درگه او خانهٔ اهل هنرست
سال و مه مجلس او مسکن و جای ادباست

---

[1] صاعقه۔ وہ بجلی جو زمین پر گرتی ہے۔ اور جو گرجے اُسے رعد اور کوندنے والی کو برق کہتے ہیں صاعقہ می افتد۔ برق مے درخشد۔ رعد می غرد۔

[2] مہرگاں۔ خزاں کا مہینہ [3] مشتری اور زہرہ دو ستاروں کے نام ہیں۔ دو نو مسعود ہیں اسلئے دونو ملاکر سعدین کہتے ہیں۔ اور عارض رخسار کا وہ حصہ جہاں بال ہوں اور بال نہ ہوں اُسے خد کہتے ہیں ؂

بسا مردهٔ صد ساله همی زنده کند — این سخا معجز عیسی[1] است همانا نه سخاست

همچو بر شاخ درختان اثر باد بهار — اثر نعمت او بر همه گیتی پیداست

همچنو ما همه از نعمت او بهره وریم — پس چو نیکو نگری نعمت او نعمت ماست

مردمی زنده بدو نیست و سخا زنده بدو — وین دو چیز است که او را بجهان کام و هواست

سال و مه در طلب نعمت و ناز خدم است — روز و شب در سخن زائر و تدبیر عطاست

همه نازیدنش از دیدن زوار بود — وامق است او بمثل گوی و زائر عذراست

کهتری را بر او خدمت جاه و کرم است — خدمتی را بر او نعمت بسیار جزاست

خدمت فرخ او باید ورزید امروز — هر که را آرزوی نعمت و ناز فرداست

مهتران پیش عاشق مهر و درم اند — بس درجهای بوه بستست و برانفول گواست

مرد را خدمت یکروزهٔ آن یار خدای — گرچه مسرف بود و مفرط صد ساله نواست

دل خواجه است که هرگز نگراید بدرم — دل خواجه نه دلیستی که همانا دریاست

از پی عرض نگهداشتن و جاه عریض — خواسته[2] بر دل او خوارتر از خاک و حصاست

چونکه داور بود او داور ببغل و غش است — چونکه حاکم بود او حاکم بی رشوی و ریاست

ضعفا را بهمه حالی یار است و خدای — یار آنست بهر وقت که یار ضعفاست

هم زبهر ضعفا حال خداوند بسا[3] — بپذیرفت و بیفزود و برآورد و بکاست

نامهٔ کرد سوی خواجهٔ سید که بفضل — شغل آن کار کفایت کن کان کار تراست

هم دل خلق نگه دار و هم مال امیر — کار فرمائی چنین در همه آفاق کجاست

رمضان آمد و دیوان موئنت برداشت — خلق را گفت مرا شادی از ایام شماست

مردمان اکنون دانند که چون باید خفت — مردمان اکنون دانند که چون باید خاست

ع۱ - عیسی - ایک پیغمبر علیہ السلام کا نام ہے - جو کہ مریم علیہا السلام کے بیٹے تھے - یہ بے باپ پیدا ہوئے تھے اس لئے انکو روح اللہ کہتے ہیں - اور انکو دو تین معجزے عطا ہوئے تھے - مثلاً مادرزاد اندھے کا علاج - کوڑھی کا علاج - اور مردہ میں بھی پھونکنے سے روح ڈالتے تھے - اسلئے دم عیسٰے مشہور ہے مثلاً آنکھوں میں ہلاہل ہے ہونٹوں پہ مسیحائی اور انکو مسیح بھی کہتے ہیں - کیونکہ فرشتوں نے انکے سر پر تیل ملا تھا - خواستہ - اسباب و متاع - حصا - سنگریزہ اور ریت ع۳ - مال خداوند ؞

لاجرم بر تن و بر جان امیر از ہمہ خلق   روز تا روز بہ نیکی زدگر گونہ دعاست
گر کسے گوید کافی تر و کامل تر از او   ہیچ بہتر بود ایں لفظ چناں داں کہ خطاست
نہ جہاں بانظر او نہ بلا ماند و نہ غم   نظر[1] نیکوی او نفی غم و دفع بلاست
از حلیمی چو زمیں است و برادی چو فلک   از تمامی چو جہانست و ز پاکی چو ہواست
تا فلکہا را دوراست و بروجست و نجوم   تا کواکب را سیراست و فروغست و ضیاست
تا بسال اندر سہ ماہ بود فصل ربیع   نہ مہ دیگر خیف است و خریفست و شتاست
مجلس و پیش گہ از طلعت او فرد مباد   کہ از و پیش گہ و مجلس با فر و بہاست
شاد ماں باد و نصیبش ز جہاں نعمت و ناز   نعمت و نازی کا زانہ زوال و نہ فناست
دیدن ماہ نو و عید بدو فرخ باد   کہ ہمایوں پے و فرخ رخ و فرخندہ لقاست

در مدح خواجہ ابو بکر حصیری گوید

دل آں ترک نہ اندر خور سیمیں بر اوست   سخن او نہ ز جنس لب چوں شکر اوست
بالب شیریں با من سخناں گوید تلخ   سخن تلخ نداند کہ نہ اندر خور اوست
نہ باندازہ کند کار و نگویم کہ مکن   چہ کنم بس کہ مرا جان و جہاں در بر اوست
از ہمہ خلق دل من سوی او وارد میل   بیہدہ نیست پس آں کبر کہ اندر سر اوست
سرو را ماند آوردہ گل سوری بار   بینی آں سرو کہ خنداں گل سوری بر اوست
مادرش گفت پسر زائم سرو و گل زاد   پس مرا ایں گلہ و مشغلہ از مادر اوست
آں رخ چوں گل بشگفتہ و بالای چو سرو[2]   خواجہ دیدہ است ہمانا کہ رہش بر در اوست
خواجہ سید بو بکر حصیری کہ خدای   ہر چہ دادہ است بدو در خور او و ندر اوست

ع۱ نظر۔ بمعنی۔ حکومت۔ فضل خصومت ہے

ع۲ آں رخ چوں گل نوکندہ ببالائے سرو صاحب فرہنگ ناصری نے اس شعر کو اسی طرح لکھا ہے۔ نوکندہ بفتح نوں و کاف عربی۔ گل تبازہ۔ جو کہ ابھی باغ سے توڑا گیا ہو۔ اور پژمردہ نہ ہوا ہو

مهتر محتشمانست و بحشمت به نژاد ‏ ‏ از همه محتشمان هرکه بود کهتر اوست
هرکه از چاکری و خدمت او رنج برد ‏ ‏ رنج نادیده جهان چاکر و خدمتگر اوست
چاکری کردن او در شرف از میری به ‏ ‏ ورنه چون چشم همه میران بر چاکر اوست
دشمنی کردن با مرد چنان بیخردیست ‏ ‏ خرد دشمن او در سخن مضمر[1] اوست
دشمن خواجه ببال و پر مغرور مباد ‏ ‏ که هلاک و اجل مورچه بال و پر اوست
هر مخالف که بد قصد کند نیست شود ‏ ‏ ور مثل سعد فلکها همه از اختر اوست
آتشی دان تو خلافش را در سوزش تب ‏ ‏ که مثل چرخ اثیر[2] از تف خاکستر اوست

مهر فرزندی بر خواجه فگنده است جهان ‏ ‏ زانکه چون مادر رانده خورانده بر اوست
دشمن از مهر طمع دارد ازو بیهده گیست ‏ ‏ که جهان مادر او نیست که ماینده[3] اوست
او کریمی است عطا بخش و کریمی که مدام ‏ ‏ روزی خلق بدان دست ولی پرور اوست
کس درین گیتی با دشمن او دوست مباد ‏ ‏ کاژدهائیست جهان دشمن خواجه خور اوست
دل او وقت عطا دادن بحریست فراخ ‏ ‏ که مه زود روا اندر طلب معبر اوست
نتوان گفت که دریای دمان راد گرست ‏ ‏ نتوان گفت که درهای دگر جز در اوست
از کریمی دل او سبز شود هرگز نه ‏ ‏ این سر شتیست که در خلقت و در گوهر اوست
دست او همچو درختیست که چشم همه خلق ‏ ‏ بهار و بخزان در گل و برگ و بر اوست
بر تن هیچ کس از هیچ ستمگر نبود ‏ ‏ آن ستم کز کف بخشندهٔ او بر زر اوست
گر بکف گیرد ساغر بجز دستش آید زر ‏ ‏ آن خروش از کف او ناید کز ساغر اوست
هرچه در گیتی از معنی خواهند گیست ‏ ‏ نام او با صلت نیکو در دفتر اوست
این عطا دادن دائم خوی پیغمبر ماست ‏ ‏ خنکست آنکس کو را خوی پیغمبر اوست
سببی باید تا فخر توان کرد بدان ‏ ‏ رادی و فخر و بزرگی سبب مفخر اوست

ع۱ ہنر۔ دشمن۔ دشمن لفظ مرکب ہے۔ دو اور شمان سے۔ دو بمعنی دو اور شمان بمعنی ضد یعنی وہ دو تو آدمی ایک دوسرے کی ضد ہوتے ہیں اسلئے انکو دوشمان یا دشمن کہتے ہیں ع۲ چرخ اثیر۔ فلک آتش ع۳ ماینْدر۔ ماندر۔ مادر اندر ہر تینوں لفظوں کے معنی زن پدر کے ہیں ۔

مخبری باید بر منظر پاکیزہ گواہ | مخبری درخور منظر بجہاں مخبر اوست
ہمہ خوبی و نکوی بود اورا ز خدای | وین رہے را کہ ستایشگر و غیناگر[1] اوست
عبد او فرّخ و او شاد بفرخندہ بتے | کہ گہ استادہ می اندر کف دگہ بر در اوست

درمدح یمین الدولہ سلطان محمود غزنوی گوید

ہمی تا خسرو غازی خداوند جہاں باشد
جہاں چوں ملکش آباداں و چوں بختش جواں باشد

جناں باشد جہاں ہموارہ تا شاہ اندراں باشد
ازیرا کو فرشتہ است و فرشتہ در جناں باشد

بہار از عارض خویشش ہمانا نسبتی دارد
کہ ایدوں دلکشا و دلپذیر دولتاں باشد

بہار امسال پنداری کہ از بزمش بروں آید
کہ خوب آید چناں چوں جہر یک دل دوستاں باشد

گلستاں بہرماں دارد ہمانا شیر خوارستی
لباس کودکان شیر خوارہ بہرماں[2] باشد

کنوں کوہ و بیابا نرا نبات از عود نز باشد
کنوں شاخ درختاں را لباس از پرنیاں باشد

کنوں بلبل بشاخ سرو بر توریۃ خواں گردد
چرای آہواں ہر سو عنے در گلستاں باشد

---

[1] غیناگر۔ گانے بجانے والا +

[2] بہرمان۔ بمعنی یاقوت۔ اور نازک ریشم کے بافتہ کو بھی کہتے ہیں۔

سحرگاہاں ہزار آواز[1] گلبن نالہ برگیرد
چو بیدل عاشقے کز عشق یار اندر فغاں باشد

درخت گل سپیدہ دم بہر بیبندہ بنماید
ہر آنچ اندر دل پر خون او راز نہاں باشد

خجستہ باد بر شاہ این بہار خرم و دائم
ہمہ آں باد کو را جان و دل زاں شادماں باشد

شہ لشکر شکن محمود کشور گیر کز ہمیش
رخ اعدائے دین دائم برنگ زعفراں باشد

ہمہ شاہاں بزرگی زو ہمی جویند و از ایزد
ازیں باشد کہ دائم بر ہواہا کامراں باشد

[2] کسے کز طاعت او سر بہ پیچد خیرہ سر باشد
سری کز خدمتش بے بہرہ باشد بر سناں باشد

برنگ زعفراں باشد رخ اعدای دین زانکس
کجا تیغش ز خوں حلقشاں چوں ارغواں باشد

بجز دریا نخواندی کس کف گوہر فشانش را
اگر نز بحر آں بودی کہ دریا را کراں باشد

ہمانا دست گوہر بار او جانست و رادی تن
بلے رادی باو زندہ است و تن زندہ بجاں باشد

اگر ہر چیز بخشیدہ ز بخشندہ نشاں بودی
نہ بینی ہیچ دیناری کز او نے صد نشاں باشد

---

[1] ہزار آواز۔ ہزار داستان اور بلبل سے مراد ہے [2] کسے کز طاعت او سر بہ پیچد خیرہ سر باشد کسے کز خدمتش یا بہرہ باشد بے زباں باشد۔ جو کوئی اسکی اطاعت سے سرگردانی کرے۔ وہ خیرہ سر ہو اسوا جو کہ اس کی خدمت سے با بہرہ ہو اسکو کوئی گھاٹا نہ ہو۔

چهارم آسماں گوئی زرایش نسبتے دارد
کہ خورشید درخشاں بر چہارم آسماں باشد

گراں کوہ از گراں حلمش پدید آمد و گر نامد
چرا مانند علم او گراں سنگش گراں باشد

بنازد گوہر پولاد بر ہر گوہر و زیبد
بداں مغز کہ از پولا در محش[1] راسناں باشد

ولے چوں روی او بیند قرزوں سازد خدا عمرش
وگرچہ زایں جہاں تا آنجہانش یکزماں باشد

عدو چوں تیغ او بیند بجاں او رانزیاں آید
اگرچہ چشمۂ حیواں عدو را در دہاں باشد

خدنگش[2] تیز رد پیکے کہ از رفتق نیاساید
ولیکن منزلش تا باشد اندر استخواں باشد

عدوی شاہ مشرق را بسوزد ہر زمانے دل
بسوزد آں ولے کاتش مرا و را درمیاں باشد

دل اعدائے او سنگست از آنست اندرو آتش
نہ بینی کاتش سوزاں بسنگ اندر نہاں باشد

دل اعدائش از آں آتش کہ دارد سوختہ گردد
ولیکن سنگ از آں آتش کہ دارو بے زیاں باشد

نباید جست جز مہرش کسے راکش خرد باشد
نباید خواند جز مدحش کسے راکش[3] زباں باشد

---

۱ رمحش۔ نیزہ۔ سناں۔ سرنیزہ ۲ خدنگ۔ تیر۔ ایک درخت کا نام ہے۔ جس کی لکڑی بہت ہی مضبوط ہوتی ہے اس سے نیزے اور تیر بناتے ہیں +

۳ کسے کو را خرد۔ کسے کو را زبان +

اگرچه شاعر استادِ رواں آسا سخن گوید
جز اندر مدحت او آں سخنها بے رواں باشد

سخن آں خوبتر باشد که اندر مدح او گوئی
گل[1] آں بوینده تر باشد که اندر بوستاں باشد

مدیحش گوهر است و طبع مدّاحاں مرآں را کاں
گرامی گوهر آں باشد که آنرا طبع کاں باشد

ندیده است اندر اخبار ملوک اور اقریں هرگز
کسے کو را حدیث از خسرواں باستاں باشد

نه هرگز کو بملک اندر مکیں باشد ملک باشد
نه نیلوفر بود هر گل که اندر آب داں باشد

ملک باید که اندر رزم گاه لشکر شکن باشد
ملک باید که اندر بزم گاه گوهر فشاں باشد

ملک با راستی باید ملک با داد و دیں باشد
ملک باید که اندر هر طریقے نکته داں باشد

ملک خواهد وزیری چوں نظام الدّین که همواره
ز بهر دیں بجنگ اندر دل هندوستاں باشد

ملک باید که چوں محمود باشد در گه دعوی
همه کردار او برهان و معنی و بیاں باشد

شکار کرگ[2] کس کردست جز محمود لا والله
جز او را با چناں حیواں کرا ز درو تواں باشد

ع۱ گل آں شائستہ تر ۔
ع۲ کرگ بکاف عربی ۔ کرگدن ۔ گینڈا ۔ ایک جانور جسکے ماتھے میں سینگ ہوتا ہے ۔ اور اسکی کھال کی ڈھالیں بنتی ہیں ۔

چگونه هول حیوانی ز بالا در ژیان پیلی
کجا پیلی ژیان زو تا جهان باشد جهان باشد

نه باداست و بر فتن همسر باد سبک باشد
نه پیلیست و ببالا همبر پیل دمان باشد

بکردار درخت سوخته شاخی به بینی بر
سیاه و سخت چونان چون دل نامهربان باشد

بسیلی ماند ار مرسیل را یشک و سُرو باشد
بکوهی ماند ار مرکوه را جان و روان باشد

زد شمن کین کشد گرد شمنش چرخ برین باشد
بخصم اندر رسد گر خصم او باد وزان باشد

بتن بر پوست چون بینی ورا بر گستوان دارد
که دید آن جانور کو را بتن برگستوان باشد

چه دانم گفت آن شه را که اندر صیدگاه او را
کمینه صید گرگ وحشی و شیر ژیان باشد

بیک روز اندرون سی گرگ بگرفت و یکا یک را
بزه بر آورد و این اندر کدامین داستان باشد

غلامان را بگرگان بر نشاند و کس جز او دارد
غلامانی که شان گرگان وحشی زیر ران باشد

شه نند او رام ورای دگور از بیم شمشیرش
بدانجا یند کاندر گورستان خوشتر مکان باشد

بداندیش درا از تیغ او آں رست خیز آمد
کہ فردا برو کیل مصر و بر قومش ہماں باشد

زجنگ رام و جنگ رای و نندانام کے جوید
کسے کز جنگہا اور را کمینہ جنگ خاں باشد

چناں چوں میزباں باشد ہمیشہ خلق راجودش
ہمیشہ فتح را شمشیر تیزش میزباں باشد

حصاری کاندر آں مرخصم اور امسکنی دیدی
بویرانی و پستی چوں حصار سیستاں باشد

عجب دارم از آنکس کو نہ محمودی بود زیرا
کہ محمود آں کسی باشد کہ از محمودیاں باشد

ہر آنکس کو نہ محمودیست مذمومے بود بیشک
کہ باشد آنکہ زیں جملہ تو اند بود آں باشد

ہمی تا جاوداں را نام در تازی ابد باشد
ملک محمود را شاہی و شادی جاوداں باشد

ہمی تا خلق را از ملت تازی خبر باشد
امین ملت تازی ز ہر بد در اماں باشد

ہمی تا در جہاں از دولت عالی اثر باشد
یمین دولت عالی خداوندِ جہاں باشد

در ذکر مراجعت سلطان محمود از فتح سومنات گوید

یمین دولت شاه زمانه با دل شاد — بفال نیک کنون سوی خانه روی نهاد
بتان شکسته و بتخانها فگنده ز پای — حصارهای قوی برگشاده لاد از لاد
هزار بتکده کنده قوی تر از هرمان — دویست شهر تهی کرده خوشتر از نوشاد
گذاره کرد بیابان های بے فرجام — سپه گذاشته از آبهای بے فرناد
گذشت با بنه ز آنجا که ما یه گیرد ابر — رسید با سپه آں جا که ره نیابد باد
ز ملک و مملکت چندیں امیر یافته بهر — ز گنج بتکدهٔ سومنات یافته داد
کنوں دو چشم نهاده است روز و شب گوئی — بفتح نامه خسرو خلیفه بغداد
خلیفه گوید کامسال همچو هر سالے — کشاده باشد چندیں حصار و آمده شاد
خبر ندارد کامسال شهریار جهاں — بنای کفر فگنده است و کنده از بنیاد
بقاش باد که از تیغ او و بازوی اوست — بنای کفر خراب و بنای دین آباد
ز بهر قوت دین با ولایت پر دیر — هزار بار بتن رنجکش تر از فرهاد
ز بسکه رنج سفر بر تن شریف نهد — همی ندانم کاں تن تنست یا پولاد
برابر یکے از معجزات موسیٰ بود — در آب دریا لشکر کشیدن شاه زاد
من از کرامت او یک حدیث یاد کنم — چنانکه بر دل تو دیرها بماند یاد
بسومنات شد امسال و سومنات بکند — درین مراد بپیمود منزلے هشتاد
بره نه دریا بگذشت و آب دریا را — چو آب جیحوں بیقدر کرد خسرو راد
شه عجم را چوں معجزه کرامت هاست — پدید گشت که آں از چه روی و از چه نهاد

ع۱ این ملت محمود شاه با دل شاد ع۲ لاد - بدال مهمله - رده دیوار - ایک قسم کا ریشم اور عطر اور قلعه (غیاث) ع۳ - هرماں - مصر میں مصروف ہے - نوشاد - ایک شهر حسن خیز کا نام ہے ع۴ - فرناد - نایاب ع۵ سومنات - ملک گجرات کاٹھیاوار میں ایک بتکده کا نام ہے جسکو محمود نے آپنے گرزسے پاش پاش کردیا - اور منات - ایک بت کا نام ہے جو کہ اس بت خانہ میں تھا اور بعض نسخوں میں یہ شعر یوں بھی آیا ہے - ع۵
ز ملک مملکت سند جیر یافته بهر - ز گنج مملکت سومنات یافته داد +

در آں زماں کہ ز دریای بیکراں بگذشت   بسے میاں بیاباں بیکرانہ فتاد
نہ منزلے بود آنجا بمنزلے معروف   نہ رہبری بود آں جا برہبری استاد
بماند خیرہ و اندیشہ کرد و با خود گفت   کزیں رہ آید فردا برایں سپہ بیداد
چنیں نمود ملک را کہ رہ بدست چپ است   برفت سوی چپ و گفت ہرچہ بادا باد
دریں تفکر مقدار یکدو میل براند   ز رفتہ باز پشیماں شد و فرو استاد
ز دست راست یکے روشنی پدید آمد   چنانکہ ہر کہ از آں روشنی نشانے داد
ہمہ بیاباں زاں روشنائی آگہ شد   چو جاں آذر خرداد ز آذر خرداد[ع۱]
برفت بر دم آں روشنی و از پہ آں   بجستجوئے سواراں جلد بفرستاد
بجہد و حیلہ در آں روشنی ہمی برسید   سوار جلد بر اسپ جواں تازی نژاد
ملک ہمی شد و آں روشنائی اندر پیش   کہ روز نو شد و درہائے خرمی بکشاد
سرای پردہ و جای سپہ پدید آمد   دل سپاہ شد از رنج تشنگی آزاد
کرامتی نبود بیش ازاین و سلطان را   چنیں کرامت باشد نہ ہفت خود ہفتاد
ہمہ کرامت از ایزد ہمی رسید بوی   بداں زماں کہ کم از بیست سالہ بود بزاد
مگوی کہ چوں کیقباد یا چو جم است   حدیث او دگرست از حدیث جم و قباد[ع۲]
چو زو حدیث کنی از شہاں حدیث مکن   خطا بود کہ تخلص کنی ہمائے بخاد[ع۳]
ہمیشہ تا نبود لسترن چو سیسنبر   چنانکہ تا نبود شنبلید چوں شمشاد
ہمیشہ تا کہ گل آب گوں ز لالہ لعل   پدید باشد و خیری ز سوسن آزاد
بمیں دولت محمود شہریار جہاں   بشہریاری و رادی و خسروی بزیاد
سپہر با او پیوستہ تازہ روی و مطیع   چنانکہ مادر دختر پرست با داماد
بہار تازہ براو بر خجستہ باد و بے او   زمانہ را و جہاں را بہار تازہ مباد

ع۱ آذر خسرداد - پانچویں آتشکدہ کا نام ہے اور اس موبد کا بھی یہی نام تھا - جسنے کہ اس کی بنیاد رکھی ع۲ جم و قباد - دو بادشاہوں کے نام ہیں - اگر جم کسے ساتھ جام وغیرہ کی نسبت ہو - تو مراد جمشید بادشاہ ہوتا ہے اگر خاتم وغیرہ ہو - تو حضرت سلیمان مراد ہوتے ہیں خاد - زغن (چیل) کو کہتے ہیں - اور ایسے غلیواز بھی کہتے ہیں +

در دعای سلطان محمود غزنوی گوید

چندانکه جہاں است ملک شاہ جہاں باد — با دولت پاینده و با بخت جواں باد
تا بود ملک شہروه و شہرستاں بود — ہموارہ چنان شہروه و شہرستان باد
چونانکه از و عالمے از بد به امانند — جان و تن او از ہمه بدہا با ماں باد
شاہان جہان را ز نہیبش تن و جان نیست — جان و تن شاہاں فدی آن تن و جاں باد
آں کہ تن او ہرگز کم خواہد موئے — در حسرت و اندیشه چنو ایلک[1] و خاں باد
تا خواسته با قاروں در خاک نہاں است — بدخواه و بد اندیشش در خاک نہاں باد
آں کہ بکیں جستن او تیر و کماں خواست — بیروں شدن از گیتی با تیر و کماں باد
در کینۂ او کینه گزار ان جہاں را — آنجا که ہمه سود بجویند زیاں باد
وانکس که نباشد بجہانداری او شاد — مقہور و نگوں سار و نژند دو جہاں باد
دستش بر سانیدن ارزاق ضماں شد — بختش بہمه خوبی و نیکیش ضماں[2] باد
ہر کار که کرد است ستوده است چو نامش — ہر کار کزیں پس بکند نیز چناں باد
آنجا که نہد روی بغزو و بجز از غزو — با دولت و با لشکر انبوه و گراں باد
از دولت او ہر چه گماں بود یقیں شد — از دولت خصم آنچه یقیں بود گماں باد
وانکس که زباں کرد بید گفتن او تیز — در دست اجل خشک لب و خشک زباں باد
اندر سیر شاه چه بد تاند گفتن — بدگوی بد اندیش که خاکش بدہاں باد
دل شاد مباد آنکه بدو شاد نباشد — وانکس که بدو شاد بود شاد رواں باد
در خانۂ بدخواه نفیر نیش نو نو — ہر روز دگر محنت و دیگر حدثاں[3] باد

---

[1] ایلک۔ یغما کے بادشاہ کا نام ہے جس کو ترکستان کہتے ہیں۔ اور خان ختا کے بادشاہ کو کہتے ہیں

[2] ضامن اور کفیل سے مراد ہے۔

[3] حدثاں۔ مصائب اور نوائب +

وانکس کہ ہزیمت شد ازین خسرو جاں برد   چوں از غم جاں رستہ شد اندر غم ناں باد
نا در تن و بازوی کسے زور و توانست   اندر تن و بازوی ملک زور و تواں باد
چونانکہ کراں نیست شمار ہنرش را   شاہیش بے اندازہ و بیحد و کراں باد
ہر شاہ کہ یکروز میاں بستہ بشاہے   در خدمت فرخندہ او بستہ میاں باد
امروز جہاندار و خداوند جہاں اوست   ہموارہ جہاندار و خداوند جہاں باد
از مشرق تا مغرب رایش بہمہ جای   گہ شاہ بر انگیز و گہے شاہ نشاں باد
ہر ماہ بشہرے علم شاہی شاہان   زیر سم اسپانش نگوں باد و ستاں[1] باد
تا پادشہاں صدر گہ آرایند او را   بر گاہ[2] گہے مسکن و در صدر مکاں باد
از ہیبت او روز بد اندیش چو شب شد   نوروز مخالف ہم ازیں گونہ خزاں باد
آں تیغ و سناں را کہ بدو حرب کند شاہ   چرخ و فلک و دولت منصور فساں[3] باد
ہر ساعتے اندر دل و در خانہ کفار   درد و فزع و نالہ و فریاد و فغاں باد
آراستن دیں ہمہ زاں تیغ و سنانست   برداشتن کفر بداں تیغ و سناں باد
وآں را کہ نخواہد کہ درایں خانہ بود ملک   اندر ہمہ ملک نہ خاں[4] باد و نہ مال باد
جنگش ہمہ با کافر و با دشمن دیں است   شغلش ہمہ با رامش و آرامش جاں باد
در دولت و در مرتبت و مملکت او را   چندانکہ نخواہد ز خداوند زماں باد
ہر ساعت و ہر وقت ز خشنودی ایزد   بر دولت آیندۂ او تازہ نشاں باد
ماہ رمضان بود بدو فرخ و میموں   شوال بہ از فرخ و میموں رمضاں[5] باد
او را ہمہ آں باد کہ او خواہد دائم   واں چیز کہ بدخواہاں خواہند جز آں باد

ع۱ استان۔ بر پشت اسپ خوابیدہ باشد۔ یعنی گھوڑے کی پیٹھ پر سوئے ع۲ گاہ۔ تخت گاہ سلاطین بادشاہوں کی تخت گاہ ع۳۔ فساں۔ ایسا پتھر جس سے چھری اور تلوار کو تیز کرتے ہیں۔

ع۴۔ خان۔ مراد خانہ۔ مال۔ اسباب خانہ کو کہتے ہیں۔

ع۵۔ شوال اور رمضان دو قمری مہینے ہیں +

در صفت شراب خوردن سلطان محمد بن محمود

خسروی می خواست هم از بامداد
خلق بہ خوردن او گشت شاد

خرمی و شادی در می بود
خرمی و شادی را داد داد

ماه درخشنده قدح پیش برد
سرو خرامنده بپای ایستاد

با طرب و خرمی و فال نیک
شاه قدح بستد و بر کف نہاد

شادی و مے خوردن شہ را سزد
شاد خورا یشہ کہ میت نوش باد

از تو بمی خوردن یابند زر
وز تو بہ ہشیاری یابند داد

خلق زیکبارہ ز تو شاکرند
زاں دل بخشندہ و زاں دست راد

شیر دلے و پسر شیر دل
خسروی و خسرو و خسرو نژاد

ہر شہ کو را خلقی چوں تو ماند
نام و نشانش بجہاں ماندہ یاد

چوں تو کہ باشد بجہاں اندروں
چوں تو ملک زادہ نہ مادر نزاد

سبز نگردو ہمی از تو دو چشم
خلق ندیدہ است ملک زیں نہاد

روز مبارک شود آنرا کہ او
از تو ملک یاد کند بامداد

تا تو بہ شاہی بنشستی شہا
خرمی از تو بجہاں ایستاد

جز تو ملک برنشیند بملک
جز تو ملک بودن با داست باد

دیدن تو در دل ہر بندہ
از طرب و شادی صد در کشاد

شاد زیادی ز تن و جان خویش
وانکہ بنو شاد بشادی زیاد

بردر تو صد ملک و صد وزیر
بہ ز منوچہر و بہ از کیقباد

ع ۱ ماہ درخشندہ ۔ ماہ دلفروز ۔

ع ۲ ایستاد ۔ بجہاں افتاد ۔ یعنی خوشی تیرے باعث جہاں میں ہوئی ۔

در تقاضا و مدح محمد بن محمود بن ناصر الدین گوید

ای همه ساله زخوی تو دل سلطان شاد | دل سلطان همه سال از خوی تو شادان باد
باعلی خیزد هر کہ تو بیاموزد علم | باعمر خیزد هر کہ تو بیاموزد داد
زانکه استاد تو اندر همه کاری پدر است | چوں پدر گشتی اندر همه کاری استاد
کیست کز نعمت در تو و از بخشش تو | کار ویران شدهٔ خویش نکرد است آباد
خوی نیکوی تو بر ما درِ اندوه به بست | درِ اندوه به بست و در شادی بکشاد
مرمرا باری از بخشش پیوستهٔ تو | نشناسند همی خانه ز کرخ[1] بغداد
لعبتان دارم شیرین سخن و رومی روی | مرکبان دارم ختلی[2] گهر و تازی زاد
همه نیکوئی دارم بکف از دو کف تو | بس نکوی که مرا بود از آں دوکف راد
روی آں جاه و بزرگی که ز تو یافته ام | زاں قبا خواهم کردن که مرا خواهی داد
من قبای تو نه از بے ادبے خواسته ام | ویں سخن نیز نه از بے ادبی کردم یاد
نه همی گوئم چیزے کن کاں خلق نکرد | نه همی گوئم رسمے نه کاں کس ننهاد
پدر تو ملک مشرق و سلطان جهاں | دل و جانم را کرده است بدیں معنی شاد
تو همان کن که پدر کرد که مدا حاں را | آنچه داده است مراں را به بزرگی بدهاد

در مدح سلطان محمد بن سلطان محمود

هر روز مرا عشق نگاری بدر آید | در باز کند ناگه و گستاخ در آید
در در بدوسه قفل گراں سنگ ببندم | ره جوید و چوں مورچه از خاک بر آید

---

[1] کرخ ۔ بغداد کے بڑے محلے کا نام ہے اور ایک شہر کا نام ہے ۔ جسکو شاپور ذوالاکتاف نے آباد کیا تھا ۔

[2] ختلی ۔ ختلان کے ساتھ نسبت رکھتا ہے ۔ ایک ولایت کا نام ہے ۔ جو کہ بدخشان کے مضافات میں سے ہے ۔ اور وہاں کے گھوڑے بڑے مشہور ہیں ۔ اور اچھے گھوڑے وہیں سے لاتے ہیں

در شب کنم از خانه بجای دگر آئم — او شب کند از خانه بجائے دگر آید

جورم ز دل خویش است از عشق چه نالم — عشق ارچه دراز است هم آخر بسر آید

دل عاشق آنست که بے عشق نباشد — ای دوست دلی کو را بے عشق بر آید

گر عاشق عشق است غم عشق مراو راست — آخر نه غم عشق مراو را بسر آید

دل چوں سپرے گردد اندوه ندارم — گر کوه احد بر فتد و بر جگرم آید

نے نے غلط است این زهمه چیزی دل به — گر دل بسر آید چه خلل در بصر آید

دل خواهد و دل داند و دل شاد بپاید — گر ز آمدن شاه بر ما خبر آید

شاه ملکاں میر محمد که مراو را — هر ساعتے از فضل درختے ببر آید

نشگفت هنر ز آں گهر ویژه که او راست — چونین هنر و فضل ز چونین گهر آید

گر سایه دستش بحجر بر فتد از دور — چوں جانوران جنبش اندر حجر آید

با طالع او دولت و فیروزی یار است — از دولت و فیروزی فتح و ظفر آید

بیداد او نباشد سزد از سر بفرازد — هر شاه که او را چو محمد پسر آید

ایں لفظ که من گفتم و من خواهم گفتن — بر جان و دل دشمن او کارگر آید

ناید ز شهاں صد یک از آں کاید از آں شاه — ناید ز سها صد یک از آں کز قمر آید

ای وای سپاهی که بجنگ ملک آید — ای وای درختے که بزیر تبر آید

آں همت و آں دولت و آں رای که او راست — او را که خلاف آرد و با او که بر آید

با یوز رود کس بطلب که دن آهو — آنجائے که غرید ن شیران نر آید

گوئی نشنیدست و نداند که حذر چیست — او را و پدر را همه ننگ از حذر آید

جاوید زیند ایں ملکاں تا بر ایشاں — هر روز بخدمت ملکے نامور آید

ع۱ اے وائے دلے کو ز پے عشق بر آید ۔

ع۲ اندوه هم از آں است که یکروزه مفاجات آسیبے از یں دل بر فتند و بر جگرم آید ۔ مجھے غم تو اس بات کا ہے کہ ایک روز اچانک تکلیف دل سے جگر پر آئیگی ۔

ع۳ ۔ دل شادی آرد ع۴ سگ و نوله شکاری ۔

جاه و خطر[1] است اندر مرد خطر امید — صد حیله کند تا بر جاه و خطر آید
درگاه ملک جای شهانست و شهانرا — زان ور شرف افزاید و زان در بطر[2] آید
دولت چو بزرگان جهان از پی خدمت — هر روزه بدو وقت مرا ورا بدر آید
دولت که بود کو بدر شاه نیاید — هر کس که بپایے آید دولت بسر آید
از زائر و از سائل و خدمتگر و مداح — هر روز بدان درگه چندین نفر[3] آید
مادح بر او پوید زیرا که ز مدحش — الفاظ نکت گردد و معنی غرر آید
من مدحت او چونکه همی مختصر آرم — آری چو سخن نیک بود مختصر آید
تا ماه شب عید گرامی بود و دوست — چون رفته عزیزی که همی از سفر آید
با تاج و کمر باد و چنان باد که هر شاه — هر روز بخدمت بر او با کمر آید
زین جشن خزان خرمی و شادی بیند — چندانکه در ایام بهاری مطر آید

در تهنیت جلوس سلطان محمد پس از سلطان محمود گوید

هر که بود از یمین دولت شاد — دل بمهر جمال ملت داد
هر که او حق نعمتش بشناخت — میر ما را نوید خدمت داد
طاعت آن ملک بجا آورد — هر که او دل بر این امیر نهاد
وقت رفتن ملک بمیر سپرد — لشکر خویش و بنده و آزاد
گفت بر تخت مملکت بنشین — تا بتو نام من بماند یاد
هر چه ویران شد از تغافل من — جهد کن تا مگر کنی آباد
اینت نیکو وصیت و فرمان — ایزد آن شاه را بیامرزاد

ع۱ خطر۔ بزرگی اور شہامت۔

ع۲ بطر۔ عجب و تکبر۔

ع۳ نفر۔ جماعت سے از مردم۔ یعنی آدمیوں کی جماعت۔ اور اسم مصبت سے جلیبے۔ دو نفر بنده

اگر آن شاه جاودانه نزیست — این خداوند جاودانه زیاد
گل بخندید زباد این برسنگ — آب گردد ز درد آن پولاد
انده او دل کشاده به بست — رامش میربسته را بکشاد
شمع داریم و شمع پیش نهیم — گر بکشت آن چراغ ما را باد
گر برفت آن ملک بما بگذاشت — پادشاهی کریم و پاک نژاد
سخت خوب آید این دو بیت مرا — که شنیدم ز شاعری استاد
پادشاهی گذشت پاک نژاد — پادشاهی نشست فرخ زاد
برگذشته همه جهان غمگین — وز نشسته همه جهان دلشاد
گرچراغی زما گرفت جهان — باز شمعی به پیش ما بنهاد
ای خداوند خسروان جهان — ای جهان را بجای جم و قباد
ملک بارای تو قرار گرفت — بخت در پیش تو بپا استاد
کارهای جهان بکام تو گشت — گفتگوی تو در جهان افتاد
نه شگفت ار زفر دولت تو — رو بداز شوره پیش تو شمشاد
تا بشاهی نشستی از پی تو — هفت کشور همی شود هفتاد
خلق را قبله گشت خانه تو — همچو زرین پیش خانه نوشاد
پدر پیش بین تو بتو شاه — بس قوی کرد ملک را بنیاد
ملک چون کشت و تو باران — این جهان چون عروس و تو داماد
چاکرانند بر در تو کنون — بر تراز طوس و نوذر و کشواد
از پی تهنیت خلیفه به تو — بفرستند کس ار نه بفرستاد

ای امیرے کہ در زمانۂ تو — نیست شد نام زُفتی و بیداد
کف برادی کشادہ کہ چو بحر — دست دادت خدای باکف راد
زائر از تو بخرمی و طرب — درم از تو بنالہ و فریاد
تخت شاہی و پادشاہی ملک — بر تو و بر زمانہ فرخ باد
چوں پدر کامگار باش کہ تو — پدر دیگرے برسم و نہاد
ماہ خرداد بر تو فرخ باد — آفریں باد بر مہ خرداد

در مدح خواجہ عبدالرزاق بن احمد بن حسن گوید

ای دل من تو را بشارت باد — کہ ترا من بدوست خواہم داد
تو بدوست شادمانہ و بجہاں — شاد باد آنکہ تو بدوئی شاد
تا نگوئی کہ مر مرا نفرست — کہ نہ کس دل بدوست بفرستاد
دوست از من تو راہی طلبد — رو بر دوست ہرچہ بادا باد
دست و پائش ببوس و مسکن کن — زیر آں زلفگاں چوں شمشاد
تا ز بیداد چشم او برہی — از لب لعل او بیابی داد
زلف او حاجب لبست و لبش — نپسندد بہیچ کس بیداد
خاصہ بر تو کہ تو فزوں ز عدد — آفریں ہائے خواجہ داری یاد
خواجۂ سید ستودہ ہنر — خواجۂ پاک طبع پاک نژاد
عبدرزاق احمد حسن آنک — ہیچ مادر چو او کریم نزاد
آنکہ کافی تر و سخی تر ازو — بر بساط ملک قدم ننہاد

خوی او خوب و روی چون خویش   دل او راد و دست چون دل راد
کافیان جهان همی خوانند   از دل پاک خواجه را استاد
بسته های گشاده گشت بدو   که ندانست روزگار گشاد
از وزیران چو او یکی ننشست   بر بساط جم و بساط قباد
فیلسوفی بسر نداند برد   سخنی را که او نهد بنیاد
بسخن گفتن آن ستوده سخن   نرم گرداند آهن و پولاد
راد مردان بدو روند همی   کو رسد راد مرد را فریاد
زو تواند به پایگاه رسید   هر که از پایگاه خویش افتاد
بس کسا کو بفر دولت او   کار ویران خویش کرد آباد
خانهٔ او بهشت شد که دراو   غمگنان را ز غم کنند آزاد
نزد آنخواجه خادمانش را   هست پاداش خدمتی هفتاد
هیچ شه را چنین پسر نبود   هیچ مادر چنو کریم نزاد
جمع شد نزد او هزار هنر   که بشادی هزار سال زیاد
پدر و مادر سخاوت و جود   هر دو خوانند خواجه را داماد
پیش دو دست او بسجود کنند   چون مغان پیش آذر خرداد
هر که او معدن کریمی جست   بدر کاخ او فرو استاد
آفتاب کرام خواهد کرد   لقب او خلیفه بغداد
تا بمرداد گرم گردد آب   تا بدی ماه سرد گردد باد
تا بوقت خزان چو دشت شود   باغ هائی چو بتکده نوشاد

بادل شاد باد چون شیرین — دشمنش مستمند چون فرهاد

روزگارش خجسته باد بر او — مهرگان فرخ و همایون باد

در مدح خواجه ابوبکر حصیری ندیم سلطان محمود

عاشقان را خدای صبر دهاد — هیچ کس را بلای عشق مباد

با همه بیدلان برابر گشت — هر که اندر بلای عشق افتاد

هر که را عشق نیست اندُه نیست — دل بعشق از چه روی باید داد

عشق بر من در نشاط ببست — عشق بر من در بلا بگشاد

وای عشقا چه آفتی که ز تو — هیچ عاشق همی نیابد داد

با بلاهای تو و با غم تو — تن ز کُه باید و دل از پولاد

دل من بستدی چه دانم کرد — هم بخواجه برم ز دست تو داد

از قدم تا بسر همه تن من — دل شود چون ز خواجه کردم یاد

مهتر پاک خوی پاک سیر — خواجه سیّد عمید ابن نهاد

خواجه بوبکر کز نوازش او — کار ویران من شداست آباد

آنکه بی خدمتی و بی سببی — هست با من بجان شیرین راد

رادمردی و نیکنامی را — جز برای تو می نجنبد باد

رادی مهتران ز روی ریاست — زان خواجه ز گوهر و ز نژاد

خرد و مردیش روز افزون — فضل و آزادگیش مادرزاد

هر که او نیز هوش تر ز ادب — خواند او را مقدّم و استاد

همچو تو باده بر نهاد بچشم — نامهٔ او خلیفهٔ بغداد

باد پیران خویش گفت که کس — مر سخن را چنین نهد بنیاد

خواجه بو بکر بر و گوی ادب — ایزد او را بقای عمر دهاد

لقب او سپهر آداب است — وین لقب صاحب جلیل نهاد

ای نمودار معجزات مسیح — ای سزاوار پیشگاه قباد

تا من از درگه تو دور شدم — بی تکلف همی نگردم شاد

آنچه بی تو براین دلست از غم — نه همانا که بود بر فرهاد

دور کردی مرا ز خدمت خویش — چون دشمن را ز لعبت نوشاد

همه امید من توئی در غم — تو رسیدی همی مرا فریاد

داد و نیکوئی از تو دارم چشم — چون ز تو جور بینم و بیداد

شاد گردان مرا بدیدن خویش — تا دل من ز غم شود آزاد

تا نباشد بهیچ عقد و شمار — هفده چون هفت و هشت چون هشتاد

تا بوقت بهار و وقت خزان — گل بروید باذر و خرداد

یک غم دشمنان تو صد باد — شادی و عز تو یکی هفتاد

بد سگال تو و مخالف تو — خسر جنگ جوی بادا ماد

عید نو روز بنده دیدن تست — عید نو روز بر تو فرخ باد

در تهنیت خلعت وزارت گوید

ای دل میر ادلیا بتو شاد — خلعت میر بر تو فرخ باد

روی دیوان او مزین گشت — تا ترا خلعت وزارت داد

لاجرم کار او کنی به نظام | لاجرم گنج او کنی آباد
خواست تا تو بدوره آموزی | شغل او را قوی کنی بنیاد
در همه کارها امام بود | هر که را چون توئی بود استاد
بس گره کش زمانه سخت ببست | رای و تدبیر تو زهم بکشاد
خسته باد آن دلی و آن جگری | که بشادی تو نباشد شاد
که سزاوار تر بخلعت میر | از تو ای مهتر بزرگ نژاد
آنکه زاد ای بزرگوار ترا | از پی رادی و بزرگی زاد
از بزرگی ز خلق فرد توئی | وین چنین فرد آمده است آزاد
تا نباشد چو ارغوان نسرین | تا نباشد چو نسترن شمشاد
دیر زی و آنکه عز تو طلبد | همچو تو شاد باد و دیر زیاد

درمدح خواجه ابوعلی حسنک میکال نیشاپوری

از باغ باد بوی گل آورد بامداد | وز گل مرا سوی دل سوری پیام داد
گفتا من آمدم تو بیا تا بروی من | آزادگان ز خواجه به نیکی کنند یاد
خواجه بزرگ ابوعلی آن بی بهانه جود | خواجه بزرگ ابوعلی آن بی بهانه راد
دستور شهریار که اندر سپاه او | صد شاه خسرو است چو کسری و کیقباد
این شهریار تا ابدالدهر زنده باد | وین خواجه جاودانه بدین شهریار شاد
شادند و بیغمند همه مردمان بدو | چندانکه ممکن است بشادی همی زیاد
رادست شاه و خواجه همان راه برگرفت | با شاه بس موافق و اندر خور او فتاد

این راد مرد را که خواهم قیاس کرد | کاندر جهان بفضل زمادر چنو نزاد
از عدل و داد به چه شناسی درین جهان | آراسته است مجلس خواجه بعدل وداد
شرم و تواضعست مراو را ز حد بدر | آری چنین بود چو خرد باشد اوستاد
مارا همی نشاند و شاه بزرگ را | آنجا ز بهر فخر بسر باید ایستاد
ایمن شدا از بد و بهمه کامها رسید | آنکس که پای خویش بدین خانه در نهاد
جاوید شاد باد و تن آسان و تن درست | آن مهتر کریم خصال ملک نژاد
این نو بهار خرم و این روزگار خوش | بر خسرو جهان و برادر به خجسته باد
بدخواه او نژند و سرافگنده و خجل | چون گل که از سرش بر باید عمامه باد

در تهنیت جشن سده و مدح وزیر گوید

گر نه آئین جهان از سر همی دیگر شود
چون شب تاری همه از روز روشن تر شود

روشنائی آسمان را باشد امشب همی
روشنی بر آسمان از خاک تیره بر شود

روشنی در آسمان زین آتش جشن سده است
کز سرای خواجه با گردون همی همسر شود

آتشی کز دست خواجه کز فراوان معجزات
هر زمان دیگر نهادی گیرد و دیگر شود

گاه گوهر پاش گردد گاه گوهر گون شود
گاه گوهر بار گردد گاه گوهر خر شود

گاہ چوں زریں درخت اندر ہوائی سر کشد
گاہ چو اندر سُرخ دیبا لعبتِ بربر شود

گاہ روی از پردۂ زنگار گوں بیروں کند
گاہ زیر طارم زنگار گوں اندر شود

گاہ چوں خونخوارگاں خفتاں بخوں اندر کشد
گاہ چوں دوشیزگاں اندر زر و زیور شود

گاہ بر سان یکے یاقوت گوں گوہر بود
گہ بکردار یکے بیجادہ گوں مجمر شود

گاہ چوں دیوار بر ہوں گرد گرد و سر بسر
گاہ چوں کاخ عقیقیں بام زریں در شود

گہ میاں چشم نیلوفر زبانہ بر زند
گاہ دودش گرد او چوں برگ نیلوفر شود

گہ فروغش بر زمیں چوں لالۂ نعماں بود
گہ شرارش بر ہوا چوں دیدۂ عبہر شود

سیم زر اندود گردد ہرچہ زو گیرد فروغ
زر سیم اندود گردد ہرچہ زو اخگر شود

گاہ چوں در ہم شکستہ مغفر زریں شود
گاہ چوں برہم نہادہ تاج پر گوہر شود

جادوئی آغاز کردہ است آتش ار نہ از چہ رو
گاہ پیشش روی گردد گاہ پائش سر شود

گاہ چوں برگ رزان اندر خزاں لرزاں شود
گاہ چوں باغ بہاری پر گل و پر بر شود

گہ ز بالا سوی پستی باز گردد سر نگوں
گہ ز پستی بر فروزد سوئے بالا بر شود

گہ معصفر پوش گردد گہ طبر خوں[51] تن شود
گاہ دیبا باف گردد گہ طرائف گر شود

گاہ چوں اشکال اقلیدس[52] سر اندر ہر کشد
گاہ چوں خورشید رخشندہ ضیا گستر شود

نسبتی دارد ز خشم خواجہ ایں آتش مگر
کز تفش خارا ہمی در کوہ خاکستر شود

صاحب سید و زیر خسرو لشکر شکن
آنکہ سہمش بر عدو ہر ساعتے لشکر شود

جود لاغر گشتہ از دستش ہمی فربہ شود
بخل فربہ گشتہ از جودش ہمی لاغر شود

بر امید آنکہ صاحب بر نہد روزی بسر
زر سرخ اندر دل خارا ہمی گوہر[53] شود

از پے آں تا برد حلق بدخواہاں بدو
آہن اندر کاں بے آہنگر ہمی خنجر شود

ز آرزوی خاطب[54] او ناتراشیدہ درخت
ہر زماں اندر میان بوستاں منبر شود

---

۵۱ طبرخون۔ بید سرخ (برہان) ایک قسم کی لکڑی ہے۔ جسکا رنگ سرخ اور مزہ کڑوا ہے۔ غیاث

۵۲ اقلیدس بالضم اوّل۔ ایک علم ریاضی کی کتاب کا نام ہے۔ جو کہ اس کے مصنف کے نام پر مشہور ہے

۵۳ ہمی افسر شود ؛ ۵۴ آرزوے خطبہ او ؛

تا قیامت ہر کجا نامش برند اندر جہاں
نام شاہاں از بزرگی نام او چاکر شود

مہتراں ہفت کشور کہتران صاحبند
ہر کسے کو کہتر صاحب بود مہتر شود

کشوری خالی نخواہد بود از عمال او
ورہمیدوں ہفت کشور ہفتصد کشور شود

مہتر دیں است وز دیں بازگشتن شرط[1] نیست
ہر کسے از دیں بگشت اندر جہاں کافر شود

نام آں لشکر بہ گیتی گم شود کز بہر جنگ
چاکری از چاکرانش پیش آں لشکر شود

گر برادی و ہنر پیغمبری یابد کسے
صاحب سید سزا باید کہ پیغمبر شود

وز شمار فضل او را دفترے سازد کسے
ہرچہ قانون شمار است اندر آں دفتر شود

دست رادش را بدریا کے تواں مانند کرد
کہ ہمی دریا بہ پیش دست او فرغر[2] شود

دست او ابر است و دریا راامدد باشد ز ابر
نیز از دستش جہاں دریای پہنادر شود

آنکہ اندر ژرف[3] دریا راہ بردہ روز و شب
بر امید شود ازیں معبر[4] بداں معبر شود

---

[1] مہتری دیں است وز دیں گشتن اندر عہد نیست ٭ [2] فرغر۔ چھوٹی ہتر کو کہتے ہیں ٭

[3] ژرف بالزائے پارسی۔ بمعنی عمیق گہرا۔

[4] معبر۔ بالکسر میم اسم آلہ بمعنی کشتی و بالفتح اسم ظرف مکاں بمعنی گھاٹ ٭

گر زمانے خدمت صاحب کند از بیم غرق
گوہر اندر زیر گنجور[۵] ان او بستر شود

تا وزارت را بدو شاه زمانه باز خواند
زو وزارت با نبوت ہر زماں ہمسر شود

ای خجستہ پے ورز پراز فر تو ایوان ملک
بس نماند تا بخاور خسرو خاور شود

روم و چین صافی کند یاراں او در روم چین
تا بہ فغفور گردد ساجی قیصر شود

در ذکر مراجعت سلطان محمود از فتح ہندوستان و فتح ثانی

قوی کنندۂ دین محمد مختار
یمین دولت محمود قاہر کفار

چو باز گشت بہ پیروزی از در قنوج[۶]
مظفر و ظفر و فتح بر یمین و یسار

ہنوز رایتش از گرد راہ چوں نسرین
ہنوز خنجرش از خون تازہ چوں گلنار

ہنوز ماہ ز آوازی کوس او مدہوش
ز عکس تیغش خیرہ ستارۂ سیار

ز بہر یخلق خون دشمناں خدای
ز بہر قوت دین محمد مختار[۷]

رہے بہ پیش خود اندر گرفت و گرم براند
بزیر رایت منصور لشکر جرار

رہے چگونہ رہی چوں شب فراق دراز
چو عیش مردم درویش ناخوش و دشوار

نشیبہاش چو چنگالہائے شیر درشت
فرازہاش چو پشت نہنگ ناہموار

بشب سرشتہ و آغشتہ خاک او از نم
بروز تیرہ و تاری ہوای او ز بخار

---

۵ گنجور۔ در اصل گنج ور۔ اسم فاعل ترکیبی بمعنی خزانچی۔ و بروزن مزدور +

۶۔ قنوج۔ ہندوستان میں پرانے زمانے میں راجپوتوں کی ایک بڑی راجدھانی تھی جسے محمود نے فتح کیا تھا۔ +

۷ مختار۔ اسم مفعول از اختیار بروزن و از باب افتعال۔ بمعنی برگزیدہ +

چو کاسموی[1] گیاهان او برهنه ز برگ
میان بیشه او گم شده علامت پیل
ببرد پنج یک از لشکر و بلشکر گفت
چو من بجنگ سوی آں سپه سپاه گشتم
برفت گرم و بدستور گفت گز پی من
نماز شام ز بهر طلایه پیش برفت
هنوز میر خراساں براه بود که بود
کشاں کشاں همی آورد هر کسی سوی او
ملک برفت و علامت بداں سپاه نمود
درایں کرانه فرود آمد و کرانه بکرد
شب اندر آمد و تند اسپاه هر ابر داشت
همی شدند و همی ریخت آں سپاه سلیح[3]
شب سیاه مراو را تمام یاری داد
چو راست روی شب تیره بر گرفت برفت
بجائے لشکر ایشاں نگاه کرد ملک
برفت بر دم[4] شاں یکدو منزل و همه را
خیارگان[5] صفت پیل آں سپه بگرفت
فرو گرفت ز بالای بار پیلا نشان
تبارک الله ازاں خسروی که در هنرش

چو شاخ رنگ درختاں او تهی از بار
گیاه منزل او بلندی سلیح سوار
که نیست آں سپه بیکرانه را مقدار
تواں سپه را همچوں سپاه شاه انگار
تو لشکر و بنه را راهنمای باش و بیار
محمد عربی با جماعت احرار
طلایه دار بر آورده زاں سپاه دمار
مبارزاں و عزیزاں آں سپه را خوار
بداں زماں که بسیج بهار کرد بهار
ز مکر کردن نندای[2] ریمن مکار
برفت و پیش چنیں شه شدن نباشد عار
چنانکه وقت خزاں برگ ریزد از اشجار
خنک کسیکه مراو را تمام باشد یار
ز دست روز درخشنده رایت شب تار
ندید زیشاں جز خیمه بر زمین آثار
بکشت و دشمن دیں را بکشت باید زار
نفایگاں را پی کرد و خسته کرد نزار
بدرج[6] گوهر سرخ و تلنگ زر عیار
زبان خلق همے باز ماند از گفتار

---

[1] - کاسموی - موئے خوک (خنزیر) کو کہتے ہیں و ہم بے برگ - ہم بے بار - رنگ نہر کو بھی ؛
[2] - نندائے - ہندوستان کے ایک برہمن اور ہندو آتش اور بت پرست بادشاہ کا نام ہے ؛ [3] - فوج خصم
سلیح امالہ سلاح - بالکسر ؛ [4] - دم بالضم - ہر ایک چیز کا پچھلا حصہ ؛ [5] - خیار - پسندیدہ - اور نفایہ
عیب دار اور ناسرہ [6] - درج بالضم - ایک چھوٹی سی ڈبیا جس میں عورتیں اپنے زیور وغیرہ رکھتے ہیں - لنگہ
گٹھری کو کہتے ہیں ؛

یغزو و کو شد و شاہاں ہمی بجستن کام
بجنگ یاز دو شاہاں ہمی بجام عقار[1]

چو روز روی بدو کرد روی کرد بغزو
چو کینہ داد با عالم ہمہ اشرار

ایا شجاعت را نوک نیزۂ تو پناہ
ایا شریعت را تیغ تیز تو معیار

بسا بتا کہ تو برداشتی ز بتکدہ ہا
چناں بتاں کہ ز لاہور برگرفتی پار

ز بہر آنکہ بتاں را ہمی پرستیدند
مخالفاں ہدی اندر آن بلاد و دیار

بتاں زرین بشکستی و بہ پالودی[2]
بنام ایزد از آں زرہا زدی دینار

کلید ہائی شہادت نہادی اندر گنج
زہے ذخائر گنج تو طاعت جبار

بہر کلیدی از آں جبرئیل باز کند
در بہشت بریں پیش تو بروز شمار

خدایگانہ مدح تو چوں توانم گفت
کہ برتر است ز گفتار من ترا کردار

شنیدہ ام کہ فرامرز رستم اندر سند
بکشت مارو بداں فخر کرد پیش تبار

از آں سپس کہ گہ گشتن از کمان بلند
ہزار تیر برو بیش بردہ بود بکار

تو بادشاہ یکے گرگ کشتی اندر ہند
چنیں دلیری نیکو تر است از آں صد بار

ہمیشہ تا چو در جہلائے خسروانے نیک[3]
ستارہ تا بد ہر شب بہ گنبد دوار[4]

نماز شام پدید آید آفتاب از دور
چو زر گون سپری گشتہ گرد او پرکار

عزیز باش و بزرگی بد انکہ خواہی دہ
امیر باش و جہا ترا چنانکہ خواہی دار

کشیدہ فخر و شرف پیش رایت تو سپاہ
گرفتہ فتح و ظفر گرد موکب تو مدار

دو چیز دار برای دو تن نہادہ مقیم
ز بہر ناصح تخت و ز بہر حاسد دار

بفال نیک تو را ماہ روزہ روی نمود
تو دیر باش و چنیں روزہ صد ہزار گذار

---

[1] عقار۔ بالضم۔ شراب۔ شراب۔

[2] بیا سودی۔ یعنی تو آسودہ ہوا

[3] ایک قسم ہے۔ سفید سونے اور چاندی سے۔

[4] از گنبد دوار ۔

درصفت باغ نو وکاخ و مجلس و دریاچهٔ عمارت سلطان محمود گوید

بفرخنده فال و بفرخنده اختر — به نو باغ بنشست شاه مظفر
بروز مبارک به بخت همایون — به عزم موافق برای منور
بباغی خرامید خسرو که اورا — بهار و بهشت است مولا و چاکر
بباغی کزو ملک را زیب و زینت — بباغی کزو بلخ را عز و مفخر
بباغی درختاں او عود و صندل — بباغی ریاحین او بسد تر[١]
بباغی چو پیوستن مهر خرم — بباغی چو رخسارهٔ دوست دلبر
بباغی که دل گوید ای تن درین چم[٢] — بباغی در او چشمهٔ آب کوثر[٣]
بباغی کز آب و گلش باز یابی — نسیم گلاب و دم مشک اذفر[٤]
بهشت اندرو باز یابی تابان — بهار اندرو باز بینی به آذر
ز سرو بریده چو زلف بریده — ز شکل مدور چو چرخ مدور
بهشت است این باغ سلطان اعظم — دلیل آنکه رضوانش نشسته بردر
دری را از آں مهر خواندست مشرق — وریرا ازآں ماه خواندست خاور[٥]
دراو مسکن ماه رویان مجلس — دراو خانهٔ شیر گیران لشکر
دراو صید را چند جای ستوده — دراو بزم را چند جای مشهر
کجا جای بزمست گلهای بیحد — کجا جای صید است مرغان بیمر

---

١ بسد تر- مرجان + ٢ چم فعل امر از مصدر چمیدن بمعنی ٹہلنا اور مٹک کر چلنا +
٣ آب کوثر- میدان قیامت میں ایک خالص پانی کا حوض ہوگا- جسکے ساقی حضرت محمد صلعم ہونگے
٤ مشک اذفر- بو دینے والی اور سخت بو والی کستوری + ٥ خاور بمعنی مشرق اور مغرب- لاکن اسجگہ مراد مغرب ہے +

روان گرد برگرد اسپر غمے را ۔۔۔ تذرو[1] وان آموختہ مادہ وز

زخرگاہ چوں برکشادہ جہانی ۔۔۔ دری باز کردہ بپایانش اندر

ہمہ باغ پر سندس[2] و پر صناعت ۔۔۔ چو لفظ مطابق چو شعر مکرر

یکے کاخ شاہانہ اندر میانش ۔۔۔ سر کنگرہ برکراں دو پیکر

بکاخ اندروں صفحہ ہای مزخرف[3] ۔۔۔ در صفحہ ہا ساختہ سوئے منظر

یکے ہمچو دیبای چینی منقش ۔۔۔ یکے ہمچو ارتنگ[4] مانی مصور

نگاریدہ بر چند جای مبارک ۔۔۔ شہ شرق را اندر آں کاخ پیکر

بیکجای در رزم و در دست ژوبین[5] ۔۔۔ بیکجای در بزم و در دست ساغر

وزاں کاخ فرخ چو اندر گذشتی ۔۔۔ یکے رود آب اندرو ہمچو شکر

برفتن ز تیزی چو فرمان سلطان ۔۔۔ بخوردن ز خوشی چو عیش توانگر

نہ چرخست و اجرای او چوں ستارہ ۔۔۔ نہ ابرست و آوای او ہمچو تندر[6]

اگر بگذرد برسرش مرغ موجش ۔۔۔ بیالاید اندر ہوا مرغ را پر

بدینساں بباغ اندروں باز بینی ۔۔۔ یکے ژرف دریا مراو را برابر

رواں اندراں کشتی و خیرہ ماندی ۔۔۔ ز پہنائے آں دیدۂ آشناور

زمینش بکردار بیشینہ کردہ ۔۔۔ کراں تا کرانش بکردار مرمر

بدو اندروں ماہیاں چوں عروسلے ۔۔۔ بگوش اندروں حلقہ پر در و گوہر

وکانے برآوردہ پہلوئے دریا ۔۔۔ یدان تا بداں می خورد شاہ صفدر

یمین دول شاہ محمود غازی ۔۔۔ امین ملل خسرو بندہ پرور

---

۱ تذرو ۔ مرغ صحرائی جو کہ خروس (مرغ خانگی) کی مانند ہوتا ہے۔ اور اُسے دال کے ساتھ لکھنا اور معنی کبک بالکل غلط ہے۔ غیاث ٭ ۲ سلاس ایک قسم کا ریشم ہے۔

۳ مزخرف ۔ مزین ۔ منظر ۔ جھروکہ ٭ ۴ ارتنگ ۔ مانی مصور اور نقاش کی مشہور کتاب ہے ٭

۵ ژوبین ۔ چھوٹے نیزے کو کہتے ہیں ٭ ۶ تندر (Thunder) گرجنے والے بادل کو کہتے ہیں ٭

شہ خوب صورت شہ خوب سیرت
شہ خوب منظر شہ خوب مخبر

بمردی فزایندۂ عز مومن
بشمشیر کاہندۂ کفر کافر

ز بہر قوی کردن دین ایزد
ہمی گردد اندر جہاں چوں سکندر

زہے بزم را ابر دینار قطرہ
زہے رزم را خسرو رزم گستر[1]

تو آنی کہ ہرچ از تو گویم بمردی
نیوشندہ از من کند جملہ باور

نشان تو نایافتہ شہریارا
نہ ماہیست در بحر و نہ مرغ در بر[2]

مزور[3] بود جز ترا نام شاہی
چو جز مر ترا نام مردی مزور[3]

بہندوستان آنچہ تو پار کردی
بر اہل سلاسل نکرد است حیدر[4]

تہی کردی از پیل ہندوستان را
ز بس تاختن بر وی آنجا ز ابدر

ز دو پادشا ایستدی بر دو منزل
بیک تاختن ہفت صد پیل منکر

ہمی تا بہ بزم اندروں نیک یابی
گل تازہ را باز ناکردہ از بر[5]

خدایت معین باد و دولت مساعد
جہاں زیر فرمان تو تا بمحشر

خوشا کاخ و باغی کہ داری بشادی
دریں کاخ می خور وزیں کاخ برخور

در صفت لشکر سلطان محمود و خلعت دادن بہ آنہا

ہر سپاہی را کہ چون محمود باشد شہریار
یمن باشد بر یمین و یسر باشد بر یسار

تیغشاں باشد چو آتش روز و شب بدخواہ سوز
اسپ شاں باشد چو کشتی سال و مہ دریا گذار

۱؎ گرز گستر ۔ ۲؎ بر بہ تشدید بمعنی صحرا ہے ۔ ۳؎ مزور ۔ اسم مفعول از زور ۔ بمعنی مکر کیا ہوا ۔ اگر اسم فاعل ہو ۔ تو مکر کرنے والا ۔ ۴؎ حیدر بروزن صفدر ۔ لقب حضرت علی و شیر کو بھی کہتے ہیں ۔ ۵؎ ناکردہ از بر ۔ یعنی ناچیدہ از بن ۔

از عجائب خیمه شان باشد چو دریا وقت موج
وز غنایم خانه شان چون کشتی آگنده بار

شاخ کرگ[1] شان بود میخ طویله در سفر
چنگ شیر انشان بود تعویذ اسپان در شکار

بگذرند از رودهای ژرف چون موسیٰ ز نیل
بر شوند از کنده[2] چون شاهین بدیوار حصار

کوکب[3] ترکش کنند از گوهر تاج ملوک
وز شکسته دست بت بر دست بت رویان سوار

از سر بت بند مصحف ها همی زرین کنند
وز دو چشم بت دو گوش نیکوانرا گوشوار

تیغ ایشان دست یابد با اجل در یک بدن
اسپشان بازی کند با شیر در یک مرغزار

هر که چون محمود پشتی دارد اندر روز جنگ
چون سپر لشکر مقدم باشد اندر کارزار

لشکر او پیش دشمن ناکشیده صف هنوز
او به تیغ از لشکر دشمن بر آورده دمار

من ملک محمود را دیدستم اندر چند جنگ
پیش لشکر خویشتن کرده سپر هنگام کار

مردمان گویند سلطان لشکری دارد قوی
پشت لشکر اوست در هیجا بحق کردگار

---

[1] کرگ۔ بفتح اول۔ کرگدن۔ گینڈا۔ ایک مشہور جانور ہے۔ جسکے ماتھے میں ایک سینگ ہوتا ہے اور ناخن شیر کیطرح جسکی بابت یہ مشہور ہے۔ کہ تعویذ کیلئے گھوڑوں پر باندھتے ہیں [2] کنده۔ خندق سے مراد ہے
[3] کوکب ترکش۔ ایک ستارہ سونے اور چاندی کا بنا ہوتا ہے جو کہ ترکش پر باندھتے ہیں۔
سوار۔ بالکسر۔ عورتوں کا دست بند ہے۔ جسے اردو میں کنگن کہتے ہیں اور اسے دستیارہ بھی کہتے ہیں +

پیش ایزد روز محشر خستہ برخیزد ز خاک
ہر کہ از شمشیر او شد در صفِ دشمن فگار

نیست از شاہان گیتی اندریں گیتی چو او
وقت خدمت حق شناس و وقت زلت[1] بردبار

ہر زماں افزوں ز خدمت شاہ پاداشی دہد
خادماں خویش او بیں را عجب کاری مدار

آنچہ کرد ست از کرم با بندگان امروز او
با رسولاں کرد خواہد ذوالمنن[2] روزِ شمار

ہر یکے را در خور خدمت ثیابی داد خوب
خلعتی کو را بزرگی پود بود و فخر تار

زندہ گردانید یک یک نام خویش و نام فخر
نیست گردانید یک یک نام ننگ و نام عار

جان شبیر بن را فدای آنخداوندی کنند
کز پس ایزد بود شاں بہترین پروردگار

از رضای او نتابند و مراو را روز جنگ
یکدل و یک رائے باشند و موافق بندہ دار

وقت فتح از بخشش نیکو بود شاں ملک و مال
وقت بزم از خلعت نیکو بود شاں یادگار

بخششے[3] کاں دخل شاہاں بودی اندر باستاں
خلعتے کاں خسروانرا بودی اندر روزگار

---

۱ زلت ۔ لغزش ۔ پھلنا ۔ اسم حاصل مصدر ہے لغزیدن سے ۔

۲ ذوالمنن ۔ صاحب احسان ۔ خداوند کریم سے مراد ہے ۔

۳ ۔ باستان قدیم ۔

پیش خسرو[1] روز خدمت چوں خواں اندر شوند
بازگردند از فراواں ساز نیکو چوں بہار

از نواز شہای سلطاں دل پر از لہو و طرب
وز کرامتہای سلطاں تن پر از رنگ و نگار

بر میاں شاں حلقۂ بند کمر ہا شمس زر
زیر راںشاں جملہ زرّیں مرکیاں راہوار[2]

از تفاخر وز بزرگی وز کرامت بر زمیں
زیر نعل مرکبانشاں مشک بر خیزد غبار

زینہمہ بہتر مر ایشانرا ہمی حاصل شود
چیست آں خوشنودی شاہ و رضای کردگار

با چنیں نیکو کرامتہا کہ مے بینند باز
بیش ازیں باشد کرامتشاں امید از شہریار

وانگہے زیشاں نباشد نعمت سلطاں دریغ
نعمتے کو را ابراں کردست یزداں کامگار

نعمتش پائندہ باد و دولتش پیوستہ باد
دولت او بیکراں و نعمت او بی کنار

بندگاں و کہتراں را حق چنیں باید شناخت
شاد باش ای پادشاہ حق شناس و حقگذار

راست پنداری خزینۂ خسرواں امروز شاہ
بر رسولاں عرضہ گردد بر سپہ پاشید خوار

---

۱ خسرو۔ دراصل یہ لفظ خوش رو ہے۔ یعنی اچھے چہرے والا۔ اور بگڑتا ہوا خسرو ہو گیا۔ بمعنی بادشاہ ۲ راہوار۔ بمعنی گھوڑا

گرز در میدان او تا گوشهٔ ایوان او
مرکب سیمین ستام[1] است و بت سیمیں عذار

هر تو ائیں مرکبے زاں کشوری کردہ پریش
هر بتے زاں صد بت زریں شکستہ در تتار

آں بکشتی[2] زبینت میداں خسرو روز جنگ
ویں بخوبی شمسۂ ایوان خسرو روز بار

آں بزم اندر نوشتہ پیش او دشت فراخ
ویں ببزم اندر گرفتہ پیش او جام عقار[3]

از فراواں دیدن هرائے[4] زر امروز گشت
دیدہ اندر چشم هر بینندہ زر عیار

کے بود کردار ایشاں همسر کردار او
کے تواند بود تاری لیل چوں روشن نہار

ای یمیں دولت عالی و ملت را امین
دولت از تو باسکوں و ملت از تو برقرار

عزم تو کشور کشاد خشم تو بد خواہ سوز
رمح تو پولاد سنب و تیغ تو جوشن گذار

موی بر اندام بد خواهت زباں گردد همی
از پے آں تا ز شمشیر تو خواهد زینهار

یک سوار از خیل تو وز دشمناں پنجاہ خیل
یک پیادہ از تو وز گردنکشاں پانصد سوار

۱؎ ستام۔ طام۔ لگام۔ لجام حرب ہے لگام کا ۲؎ کشی۔ خوشی تن درستی ۳؎ عقارہ۔ بضم اوّل شراب نوشتہ۔ بالفتح اول۔ اسم مفعول از نوشتن۔ بمعنی لپیٹا ہوا ۴؎۔ لہرا۔ سونے اور چاندی کے گولے جو کہ گھوڑے کے ساز و سامان میں پوشیدہ کر لیتے ہیں۔ اور اسکو ہلیلہ کے ساتھ مشابہت کیوجہ سے ہرا بھی کہتے ہیں۔ اور گھوڑے کے ساخت و ستام کو کہتے ہیں +

هم سخاوت را کمالی هم بزرگی را جمال
هم شجاعت را جلالی هم شریعت را شعار

تا درخت نار نارد[1] عنبرو کافور بر
تا درخت گل نیارد سنبل و شمشاد بار

تاز دیبا افگند نوروز بر صحرا بساط
تاز دریا برکشد خورشید بر گردوں بخار

دیر باش و دیر زی و کام جوی و کام یاب
شاد باش و شاد زی و مملکت گیر و بدار

در معنی عشق گوید

مرادی عاشقی گفت ای سخنور
میان عاشق و معشوق بنگر

نگه کن تا چه باید هر دواں را
وزیں رہ کرتو پرسیدم بمگذر

چه خواهد دلبر از دلجوئی بیدل
چه خواهد عاشق از معشوق دلبر

چه دانی دوستی را حدّ و غایت
مقدر باشد آں یا نامقدر

چه باشد علت کردار معشوق
بجای عاشقی معشوق پرور

مرا زیں نگو نه فکرتهاست بسیار
اگر دانی سخن ها گو ازیں در

مر او را گفتم ای پرسنده احسنت
نکو پرسیدی و زیبا و درخور

بپرسیدی ز حد و غایت عشق
جوابی جز[2] م خواهی و مفسر

من آں گویم که دانم ور ندانم
مرا از جمله جهال مشمر

[1] نارد - نه آرد - منفی فعل مضارع آوردن سے ہے - بمعنے لانا ۔

که داند عشق را هرگز نهایت | سؤالی مشکل آمد روی منکر
بر من عشق را غایت بجائیست | که کس کردنش نتواند مقرر
چنان باید که نکند هیچ عاشق | حدیث حاسد معشوق باور
بوقت خلوت اندر پیش معشوق | چو کهتر باشد اندر پیش مهتر
مسخر گشتهٔ معشوق باشد | وگر چه عالمے اورا مسخر
ز بهر دوستی بالای معشوق | پرستند سایهٔ سرو صنوبر
ز بهر رنگ و بوی جعد معشوق | نباشد ساعتے بے سنبل تر

در مدح یمین الدوله محمود بن ناصر الدین و ذکر غزوات و فتوحات او در گنگ

بهار تازه دمید ای بروی رشک بهار | بیا و روز مرا خوش کن و نبیذ بیار
همی بروی تو ماند بهار دیبا روی | همی سلامت روی تو و بقای بهار
بهار اگرنه زیک مادرست با تو چرا | چو روی تست بخوشی و رنگ و بوی و نگار
بهار تازه اگر دارد ای بنفشه و گل[1] | ترا دو زلف بنفشه است و سر دو رخ گلزار
رخ تو باغ منست و تو باغبان منی | مده بهیچ کس از باغ من گل نه نهار
غریب موی که مشک اندرو گرفت وطن | غریب روی که ماه اندرو گرفت قرار
همیشه تافته بینم سیه دو زلف ترا | ولم ز تافتنش تافته شود هموار
مگر که غالیه[2] میما لے اندرو گه گاه | وگرنه از چه چنان تافته است و غالیه بار

---

[1] بهار تازه چه دارد بنفشه دارد و گل *

[2] غالیه ۔ مطلق عطریات *

نداد هرگز کس مشک را بغالیه بوی　　مده تو نیز ترا مشک غالیه بچه کار

ترا ببوی و پیرایه هیچ حاجت نیست　　چنانکه شاه جهان را گه نبرد بیار

یمین دولت ابو القاسم بن ناصر دین　　امین ملت محمود شاه شیر شکار

فراشته بهنر نام خویش و نام پدر　　گذاشته ز قدر قدر خویش و قدر تبار

بروز معرکه بسیار دیده پشت ملوک　　بوقت حمله فراوان دریده صف سوار

هزار شهر تهی کرده از هزار ملک　　هزار شاه پراگنده از هزار حصار

همیشه عادت او برکشیدن اسلام　　همیشه همت او نیست کردن کفار

زخوی خویش هر روز شادمانه شود　　هزار بار روان محمد مختار

بزرگواری را رسمهای اوست جمال　　چو مر شجاعت را تیغ تیز اوست شعار

ایا برزم گه اندر چو ببر شور انگیز　　ایا ببزم گه اندر چو ابر گوهر بار

عطای تو بهمه جایگه رسید و رسد　　بلند همت تو بر سپهر دائره دار

شجاعت تو همی بسترد ز دفترها　　حدیث رستم دستان و حیدر کرار

بسا کسا که مرادرا نبود جیب درست　　ز مجلس تو سوی خانه برد زر بکنار

حدیث جنگ تو با دشمنان و قصهٔ تو　　محدثان را بفروخت ای شها بازار[1]

کجا تواند گفتن کس آنچه تو کردی　　کجا رسد بر کردارهای تو گفتار

تو آن شهی که ترا هر کجا شوی شب و روز　　همی رود ظفر و فتح بر یمین و یسار

همیشه کار تو غزوه است و پیشه تو جهاد　　ازین دو چیز کنی نام خفته را بیدار

طریقهاش چو نرم آب های سیل از گل　　نبات هاش چو دندان های ارّه زخوار

چه خارها که اندر سر نهای سنور　　فرو شدی چو بربگ اندر آهنین مسمار

---

۱ ایملک بازار - خسروا بازار - بفروخت روشن و گرم کرد +

بگونهٔ شل[۱] افغانیان دو پره د تیز   چو دسته بسته بهم تیرهای بی سوفار
چو کاسموی[۲] و چو سوزن خلنده د سر تیز   که دیده خار بدین صورت و بدین کردار
اگر بدست کسی ناگهان فرو رفتی   بسوی دیگر ازو بهره یافتی دیدار
گذاره بر دسپه رانده دوانده رود   بر کبان بیابان نورد کوه گذار
چه رود هائے هریک چنان کجا افتد   که گذشتی ازو هر دو بازوی طیار[۳]
بدان ره اندر معروف شهرهای بود   تهی ز مردم و انباشته ز مال تجار
زهی قلاعی[۴] در هر یکے هزار طلسم   که خیره گشتی ازو چشم مردم هشیار
چنانکه مرد بدو دست چون نهادی در   کشاده گشتی و تیری کشادی آرش[۵] وار
همی کشید سپه تا باب گنگ[۶] رسید   نه آب گنگ که دریای ناپدید کنار
نه بر کناره مراورا پدید بود گذر   نه درمیانه مراورا پدید بود ستار[۷]
چه چرخ بر سر گرداب‌هاش گشته زمین   چو لیشته روی زمین آبهاش داده بخار
ز تیغ کوه درختان فرو فگنده بجوج   ازو گهینه درختے مه از مهینه چنار
بران کنارهٔ او لوره[۸] و بزیر گلے   که تا بپالان پیل اندرو شدی ستوار
هزار بار ز دریا گذشته باشد خضر   ز آب گنگ همانا گذشته نیست دو بار
خدایگان جهان خسرو ملوک زمان   که روشن است بدو چشم عز و چشم فخار
ز آب گنگ سپه را بیک زمان بگذاشت   بیمن دولت و توفیق ایزد دادار
گذشتنی که نیالوده بود ز آب در او   ستور زینے زین دستور باری مار
خبر شنید که پیش از پئے توشار[۹] از گنگ   گذشت و پیل پس پشت او قطار قطار
به جاشنگاه ملک بے کمر میان سپاه   برفت بر دم آن جنگ جوی کینه گزار

---

[۱] شل بالکسر نیزہ کوچک پردہ داد [۲] کاسموی - تر سور کے بال [۳] طیار - طیران کنندہ - بہت ہی تیز + [۴] زمی سلاحی - [۵] ایک پہلوان کا نام ہے جو کہ تیر اندازی میں اپنا ثانی نہیں رکھتا تھا [۶] ہندوستان کا مشہور دریائے گنگا کا نام [۷] ستار - ایسا تنگ پانی جس میں کشتی کھڑی ہو جاتی ہو اور چل نہیں سکتی [۸] افتادہ به برج [۹] لورہ - وہ زمین جو کہ سیلاب کی گئی ہو [۱۰] ثنار گرجستان کے بادشاہ کو کہتے ہیں +

میان بیشه براه اندروں حصاری بود — گرفته هر شهی از جنگ آن حصار فرار
دلش نداد کزه آن ناگشاده برگردد — سلیح داد سپه را و شد به پای حصار
بیکزمان در و دیوار آن حصار قوی — چو حلقه کرد و مراں حلقه را ز خون آهار
از آن حصار سوی شار روی کرد و برفت — سپاه را همه بگذاشت با سپهسالار
بیک شباں روز از پای قلعهٔ سرنبل[1] — برو دراهت شد تازیاں بیک هنجار
به پیش راه وی اندر پدید شد رودی — هلال زورق و خور لنگر و ستاره سپار
چه صعب رودی دریا نهاد و طوفان سیل — چه منکر آبی پیل افگن و سوار ادبار[2]
چو کوه کوه در او موجهای تند روش — چو پیل پیل نهنگان هول مردم خوار
چو کوه رو بصافش نمود و بر لب رود — نمود گرد سپاه دستاد از پیٔ کار
ترو چپال[3] سپه را بشب گذاشته بود — به پیل از آب و از آنسو گرفته راه گذار
نمود هیبت پیلان آهنین دنداں — گشاده بازوی مرغان آهنیں منقار
سر ملوک عجم چوں بنزد کوه رسید — صف سپاه عدو دید با سکون و قرار
ز ریدگاں سرائے نژاد بر سر آب — بداں کنار فرستاد کودکے سه چهار
بنیزه هر یک از ایشاں ستودهٔ غزنیں — بتیغ هر یک از ایشاں خجستهٔ بلغار
دلاورانے نز اشکال رستم دستاں — مبارزانے نز اقرار بیژن جرّار
وزیں کرانه کماں برگرفت و اندر شد — میان آب رواں با سلیح و زین افزار[4]
بسر کشاں سپه گفت هر که روز شمار — ثواب خواهد جستن همی ز ایزد بار
بجنگ کافر ازیں رود بگذرید همه — که هم بدست شما قهرشاں کند قهار
همه سپاه بیکبار با سلیح و سپر — فرو شدند بداں رود نادهنده گذار

---

[1] سرنبل ۔ ہندوستان میں دو ملکوں کے نام ہیں

[2] ادبار ۔ نگلنے والا [3] ترو چپال ۔ ہندوستان کے ایک بادشاہ کا نام ہے ۔

[4] زین افزار ۔ سواری کے اسباب اور مسلح ہونے کے ساز و سامان ٭

چو قوم موسے عمران ز رود نیل ز آب — بر آمدند همه بیگزند و بے آزار
ز جامه بر تن کافر همی جدا کردند — بتیر تار ز پود و بنیزه پود از تار
چو زین گرانه شه شرق دست برد بتیر — بران گرانه نماند از مخالفان دیار
شه سپه شکن جنگجو ز پیش ملک — میان بیشهٔ کشن اندرون خزید چو مار
بفر دولت او پشت آن سپاه قوی — شکسته گشت و از بند ولت این شگفت مدار
درشت بود و چنان نرم شد که روز دگر — بصد شفیع همی خواست از ملک زنهار
ملک نپنج یک آنجا نصیب یافته بود — دو بیست پیل و دو صندوق لؤلؤ شهوار
دو دختر و دو زنش را فرو گرفت اپیل — بخون لشکر او کرد خاک را غنجار
چو شار را بزد و مال و پیل از و بستد — کز آنچه زد و بستد شاد باد و برخوردار
ز جنگ شار سپه را بجنگ تنکی کشید — ز خواب خواست همی کرد رای را بیدار
بدان ره اندر بگذشت ز آبهای بزرگ — چه آبهای تا گنگ رفته از کهسار
چه آب گوئی از پیل بر گرفتی سر — چه آب گوئی کز ژاله بر فگندی بار
خبر دهنده خبر داد رای را که ملک — سوئی تو آمده راه گریختن بردار
هنوز رائے تمام این خبر شنیده نبود — که شد ز مملکت خویش یکسره بیزار
هزار پیل - ز بالا پیش کرد و ز پس کرد — ولائتی چو بهشتی و باره چو بهار
چگونه جائے جائے چو بوستان ارم — چگونه شهرے شهرے چو بتکده فرغار
چه شهر شهر بدی اندر او سرای سرای — چه کاخ کاخ بدی اندر او بهار بهار
سرایهاش چو ارتنگ مانوی پر نقش — بهارهاش چو دیبای خسروی بنگار
چو شهریار ز مانه بباری اندر شد — خبر شنید که رفت او ز راه دریا بار

۱؎ انبوه ۲؎ غنجار - وہ گلگونہ جو کہ عورتیں چہرے پر ملتی ہیں - ۳؎ رائے - ہندوستان کے ایک بادشاہ کا نام ہے ۴؎ بارہ - ایک شہر کا نام ہے -

۵؎ بہار - بت خانہ چین اور ترکستان کے آتش کدہ کا نام ہے

بخواست آتش و آن شهر پر بدایع را — به آتش و تبر کرد با زمین هموار

سرای هاش چو کوزِ شکسته کرد از خاک — بهار هاش چو نار کفیده[1] کرد از نار

بسوخت شهر و سوی خیمه باز گشت از خشم — چو نره شیری گم کرده زیر پنجه شکار

خبر دهی بر خسرو آمد و گفتا — که تیز گشت یکی جنگ تنگ را بازار

بر این کرانه ما خیل رائی پیدا شد — همی کشد سپهی همچو آهنین دیوار

چهل امیر ز هندوستان در آن سپه است — بزیر رایتشان سی و شش هزار سوار

علامت است در آن لشکر اندر و پراو — پیادگان گزیده صد و سی و سه هزار

قوی است قلبگه لشکرش بنهصد پیل — چگونه پیلان پیلان نامدار خیار[2]

همه چو کوه بلند ند روز جنگ و جدل — بلند کوه بدند انها کنند شیار[3]

خدایگان زمانه چو این خبر بشنید — چه گفت گفت همی خواستم من این پیکار

همه حدیث نه محمود نامه خواند و بس — همانکه قصهٔ شهنامه خواندی هموار

خدایگانا غزوی بزرگ آمد پیش — ترا فریضه تراست این ز غزو کردن پار

همی روی که جهان را تهی کنی ز بدان — ز مفسدان نگذاری تو در جهان دیار

بر دو بفرخی و فال نیک و طالع سعد — به تیغ تیز زد شمن بر آر زود دمار

مخالفان را یک روز روزگار مده[4] — که اژدها شود ار روزگار یابد مار

خزاین ملکان جمله در خزائن تست — سلیح شاهان در قلعه های تست انبار

سپاه دین سپه ایزد است در پیش — پس از محمد مرسل توی سپهسالار

عدوی تو عدوی ایزد است و دشمن دین — سپاه ایزد را بر عدوی خویش گمار

فریضه باشد بر هر موحدی[5] که کند — بطاقت و بتوان با عدوی تو پیکار

---

[1] نار کفیده۔ انار شگافتہ۔ یعنی کھولا ہوا انار۔ کوز جوز است۔ کہ گرد باشد۔

[2] خیار۔ پسندیدہ و برگزیدہ کو کہتے ہیں۔

[3] شیار کردن۔ ہل جوتنا [4] روزگار دادن۔ فرصت دینا +

اگر خدای بخواہد بمدتے نزدیک — مراد خویش بر آری ز دشمن غدار
چه کار بود که تو سوی او نهادی روی — که کام خویش بحاصل نکردی آخر کار
بوقت کودکے آنگه که لشکر تو نبود — چنین که هست کنون همچو آهنین دیوار
بعرض گاه تو لشکر چنانکه پار نبود — هزار و هفتصد و اند پیل بد بشمار
بران سپاه خدایت همی مظفر کرد — که کس ندانست آنرا همی کنار و شمار
ز دست آن ملکان در همی ربودی ملک — که داشت هر یک همچون علی تگین دو هزار
علی تگین را پیش تو ایلک چه خطر — گرفته گیرش و در مرغزار کرده بدار
خدای داند کاین پیش تو همی گوئیم — تنم ز شرم همیگردد ای امیر نزار[1]
ز تو چه یاد کنم و ز ملوک یاد کنم — چنان بود که کنم یاد با نبی[2] اشعار
همیشه تا که بود در جهان عزیز درم — چنانکه هست گرامی و پربها دینار[3]
خدایگان جهان باش و ز جهان برخور — بکام زی و جهان را بکام خویش گذار
بدولت و سپه و ملک خویش کامروا — ز نعمت و ز تن و جان خویش برخوردار
بزی تو در طرب و عیش و شادکامی و لهو — عدو زید بغم و درد و انده و تیمار
خجسته بادت نوروز و نیک بادت روز — تو شادخوار و بداندیش خوار و انده خوار

در ذکر سفر سومنات
و فتح آن و شکستن منات و رجعت سلطان گوید

فسانه گشت و کهن شد حدیث اسکندر — سخن نو آر که نو را حلاوتیست دگر
فسانهٔ کهن و کارنامه[4] بدروغ — بکار ناید رو در دروغ رنج مبر

---

۱ نزار۔ لاغر کمزور ۲ نبی۔ بالضمه قرآن مجید۔
۳ گرای تیر از درم و دینار۔ گرامی بر همه دینار ۴ کارنامه: تاریخ +

حدیث آنکه سکندر کجا رسید و چه کرد — ز بس شنیدن گشته است خلق را از بر

شنیده ام که حدیثے که آں دوباره شود — چو صبر گردد تلخ ارچه خوش بود چو شکر[1]

اگر حدیث خوش و دلپذیر خواهی کرد — حدیث شاه جهاں پیش گیر و زیں مگذر

یمین دولت محمود شهریار جهاں — خدایگان نکو منظر و نکو مخبر

شہے که روز و شب او را جز ایں نمانیت — که چوں زند بت و بتخانه بر سر بتگر

گهے ز جیحوں لشکر کشد سوی سیحوں — گهے سپه برد از باختر سوی خاور

نکار نامهٔ او گر دو ور دهی برخوانی — بخنده یاد کنی کارهائے اسکندر

بلی سکندر سر تا سر جهاں برگشت — سفر گزید و بیاباں برید و کوه و کمر

ولیکن از سفر آب زندگانی جست — ملک رضای خدا و رضای پیغمبر

وگر تو گوئی در شانش آیتیست رواست — نیم من ایں را منکر که باشد آں منکر

بوقت آنکه سکندر همی امارت کرد — بند نبوت را بر نهاده قفل بدر

بوقت شاه جهاں گر پیمبری بودی — دو بیست آیت بودی بشاں شاه اندر

همه حدیث سکندر بداں بزرگ شده است — که دل بشغل سفر بست و دوست داشت سفر

اگر سکندر با شاه یک سفر کردی — ز اسپ تازی زود آمدی فرود بجر

درازتر سفر او بداں رهی بوده است — که وه ز ده نگسسته است و کرد را ز کردر[2]

ملک سپاه براهی برد که دیو در آں — شمیده[3] گردد و گمراه و عاجز و مضطر

چنیں سفر که شه امسال کرد در همه عمر — خدائے داند کو را نیامده است بسر

گماں که برد که هرگز کسے ز راه طراز[4] — بسومنات برد لشکر و چنیں لشکر

نه لشکری که مر آں را کسی بداند حد — نه لشکری که مر آں را کسی بداند مر[5]

---

[1] چو صبر گردد تلخ از شهر بست شکر۔

[2] بکاف عربی۔ زمین پشته۔ اور ایک قصبه کا نام ہے [3] شمیده۔ بے هوش۔ ترسیده۔ بیم زده [4] طراز ولایت کا نام ہے [5] مر۔ شمار

شمار لختے از آں بر تر از شمار حصی — عداد بعضے از آن بر تر از عداد مطر
بلشکر کشی و بیکراں نظر چہ کنی — تو دوری رہ صعب و کمی آب نگر
رہی کہ در بود در آں گم شدی بوقت زوال — چہ مرد کم بین در تنگ بیشہ وقت سحر
دراز تر ز غم مستمند سوختہ دل — کشیدہ تر ز شب دردمند خستہ جگر
بصد پی اندر دہ جای ریگ چوں سرمہ — بدہ پے اندر صد جای سنگ چوں نشتر
چو چشم شوخ ہمہ چشمہ ہای آں بی آب — چو قول سفلہ ہمہ کشتہای آں بے بر
ہوائے آں دژم و باد آں چو دود جحیم — زمین آں سیہ و خاک آں چو خاکستر
ہمہ درخت و میاں درخت خار کشن — نہ خار بلکہ سنان خلندہ و خنجر
نہ مرد را سر آن کاندر آں نہادی پای — نہ مرغ را دل آں کاندر آں کشادی پر
ہمی ز جوشن بر کند غلیبہ جوشن — ہمی ز مغفر بگسست رفرف مغفر
سوار یا سر اندر شدی پدو و از آں — بروں شدی ہمہ تن چوں ہزار پای بسر
ہزار خار شکستہ در او و خستہ از آں — بچند جای سر و روی و پشت و پہلو و بر
کمر کشان سپہ را جدا جدا ہر روز — کمر برہنہ بمنزل شدی ز حلیہ زر
چو پای باز در آں بیشہ پر جلاجل بود — ستاکہائے درخت و پشیز ہائے کمر
گہے گیا ہے پیش آمدی چو نوک خدنگ — گہے زمینے پیش آمدی چو روی تبر
در آں بیاباں منزل گہے عجائب بود — کہ گر بگویم کس را نیاید آں باور
بگونہ شب روزی بر آمد از سر کوہ — کہ ہیچ گونہ بر آں کار گر نگشت بصر
نماز پیشین انگشت خویش را بر دست — ہمی ندیدم من ایں عجایب است و عبر
عجب تر آنکہ ملک را چنیں ہمی گفتند — کہ اندر ایں رہ مار دو سر بود بیمر

---

۱ حصی۔ سنگریزہ ۲ چوں پستہ ۳ شوخ۔ بے حیا۔ بے شرم۔ پیپ اور میل کو بھی کہتے ہیں
۴ غیبہ۔ پولک ہائے آہن و پولاد کہ جن کو زرہ پر لگایا جاتا ہے ۵ کمر کش۔ دلاور اور شجاع سے مراد ہے
۶ جلاجل۔ جھانجھ۔ گھنگرو جو کہ پرندوں کے پاؤں پر باندھتے ہیں ٭

ترا بزرگ سپاہی است زین فراز و ہی است
بشب چو خفتہ بود مرد سر بر آرد مار
چو خور بر آید و گرمی بمرد خفتہ رسد
خدایگان جہاں زآں سخن نیند لیثید
بدین درشتی و زشتی رہی کہ کردم یاد
پیادگاں را یک یک بخواند و اشتر داد
جمازہ ہا را در بادیہ دُما دُم کرد
بساخت از پئے پس ماندگاں و گمشدگاں
ہمہ سپہ را ز آں بادیہ بروں آورد
بداں رہ اندر چنداں حصار و شہر بزرگ
نخست لدروہ کز روی برج و بارہ آں
حصار آں قوی و بارہ حصار قوی
مبارزانی ہمدست و لشکری ہم پشت
نبرد کردہ و اندر نبرد یافتہ دست
چو چیکو در کہ چہ صندوقہای گوہر یافت
چو کوہ البرز انکوہ کاندر آں سیمرغ
چگونہ کوہی چنانکہ از بلندی آں
مبارزانے بر تیغ او بہ تیغ گذاشت
چو نہروالہ کہ اندر دیار ہند بہیم

ہمہ سراسر پر خار و مار و لورہ و جر
ہمی کشد بنفس خفتہ تا بر آید خور
سبک نگردد ز آنخواب تا گہ محشر
سپہ بر اند بیاری ایزد داور
گذارہ کرد بتوفیق خالق اکبر
بتوشہ کرد سفر بر مسافراں چو حضر
باآب کرد ہمی ریگ آں بیاباں تر
میاں بادیہ ہا حوضہای چوں کوثر
شگفتہ چوں گل سیراب و ہمچو نیلوفر
خراب کرد و بکند اصل ہر یک از بن و بر
چو کوہ کوہ فرو ریخت آہن و مرمر
حصاریاں ہمہ برساں شیر شرزۂ نر
درنگ پیشہ بفرو شتاب کار دگر
دلیر گشتہ و اندر دلیری استمگر
بکوہ پایہ آں شہریار شیر شکر
گرفتہ مسکن و با زال شد سخن گستر
ستارگاں را گوئی فرود اوست مقر
کہ ہر یکے را صد بندہ بود چوں عنتر
بنہروالہ ہمیکرد بر شہاں مفخر

---

۱ جر۔ بفتح اول و سکون ثانی زمین شگافتہ۔ اور شگاف کو بھی کہتے ہیں ۲ جمازہ۔ شتر تیز رو۔ دمادم متعاقب۔ پی در پی ۳ بادیہ۔ برکہ ہا۔ حوض ۴ چیکو نام ایک محلہ کا ہے۔

۵ دمانۂ کوہ۔ عنتر۔ ایک قبیلہ کا نام ہے۔

بزرگ شہری و در شہر کاخہائے بزرگ / رسیدہ کنگرہ کاخہا بدو پیکر
بدخل نیک و نزہت خوش و بآب تمام / بکشت مند و بباغ و ببوستان بور
دویست پیل و کما بیش دہ ہزار سوار / نود ہزار پیادہ مبارز و صفدر
ہمیشہ رای ببہیم اندر آں مقیم بدی / نشستہ ایمن و دل پر نشاط و ناز و بطر[1]
چو مندہیر[2] کہ در مندہیر حوضی بود / چنانکہ خیرہ شدی اندر آں دو چشم فکر
چگونہ حوضی چو نانکہ ہرچہ بند یشم / نمیتوانم گفتن صفاتش اندر خور
ز دستبرد حکیماں بر او پدید نشان / ز مالہای فراواں بر او پدید اثر
دراز و پہنا حوضی بصد ہزار عمل / ہزار بتکدۂ خرد گرد حوض اندر
بزرگ بتکدہ پیش و در میانش بتی / بحسن ماہ و لیکن بقامت عرعر
دگر چہ دیو لوارہ کہ ہیچ روز سپید / پدید بود سرافراشتہ میاں گذر
درو درختاں چوں کوز ہندی و پوپل[3] / کہ ہر درخت بسالی دہد مکرر بر
یکے حصار قوی بر کراں شہر و در آں / زبت پرستاں گرد آمدہ یکے معشر[4]
بکشت مردم و بتخانہ ہا بکند و بسوخت / چنانکہ بتکدہ وارنی[5] و تانیسر
نرست از و برہ اندر مگر کسی کہ بماند / نہفتہ زیر خسے چوں ببہیم شوم اختر
نہفتہ گافرا تاختہ ز آں قبل بگذاشت / کہ شغل داشت جز آں آتشہ فریشتہ ف
کسیکہ بتکدۂ سومنات خواہد کند / بخستگاں نکند روزگار خویش ہدر
ملک ہمی بتنبہ کردن منات شتافت / شتاب او ہم ازیں روی بودہ بود مگر
منات لات و عزی در مکہ سہ بت بودند / ز دستبرد بت آرای آں زماں آذر
ہمہ جہاں ہمی آں ہر سہ را پرستیدند / جز آنکسے کہ بدو بود از خدای نظر

---

[1] بطر۔ ناز و تکبر۔ اور وہ نشاط جو کہ مال کی کثرت کیوجہ ہوتی ہے [2] مندہیر۔ ہندوستان کے ایک شہر کا نام ہے [3] کوز ہندی اور پوپل دو معروف درخت ہیں جو کہ ہند میں پائے جاتے ہیں [4] معشر۔ گروہ [5] وارنی۔ ہندوستان میں ایک شہر کا نام ہے جہاں بت خانے بہت ہیں۔ تانیسر۔ ہندوستان کے ایک شہر کا نام ہے وہاں ایک مشہور بت جگرسوم کے نام سے مشہور تھا۔ محمود نے اسکو توڑ ڈالا۔ اور غزنی لایا اور خلقت اس کو دیکھنے کیلئے دور دراز علاقوں سے آتی

دو زآن پیمبر بشکست و هر دو را آن روز — فگنده بود ستان پیش کعبه پای بسر
منات را ز میان کافران بدزدیدند — بکشوری دگر انداختند از آن کشور
بجای گاه گر روزگار آدم باز — بر آن زمین ننشست و نزفت جز کافر
ز بهر آن بت بتخانهٔ بنا کردند — بصد هزار تماثیل و صد هزار صور
بکار بردند از هر سوی تقرب را — چو تخته سنگ بر آن خانه تخته تخته زر
به بتکده[1] در بت را خزینه کردند — در آن خزینه بصندوق های پیل گهر
گهر خریدند او را بشهرها چندان — که سیر گشت ز گوهر فروش گوهر خر
برابر سر بت کلّهٔ[2] فروهشتند — نگار کار به یاقوت و بافته بدرر
ز زر پخته یکی جرد[3] ساختند او را — چو کوه آتش و گوهر بر او بجای شرر
خراج مملکتی تاج و افسرش بود دست — کمینه چیز وی آن تاج بود و آن افسر
پس آنگه آنرا کردند سومنات[4] لقب — لقب که دید که نام اندر او بود مضمر
خبر فگندند اندر جهان که از دریا — بتے برآمد زینگونه و بدین پیکر
مدبر همه خلق است و کردگار جهان — ضیا دهندهٔ شمس است و نوربخش قمر
بعلم این بود اندر جهان صلاح و فساد — بحکم این بود اندر جهان قضا و قدر
گروه دیگر گفتندے که این بت را — بر آسمان برین بود جایگاه و مقر
کسے نیاورد این را بدین مقام که این — ز آسمان بخودی خود آمده است ایدر
بدین بگوید روز و بدان بگوید شب — بدین بگوید بحر و بدان بگوید بر
چو این ز دریا سر بر زد و بجنبش آمد — سجود کردند این را همه نبات و شجر
بشیر خویش مر او را بشست گاو و کنوں — بدین تقرب خوانند گاو را مادر

---

۱ بت کدہ - کدہ بمعنی خانہ - بت خانہ ۲ کلہ - بکسر کاف تازی و تشدید لام - وہ پردہ جو کہ گھر کی طرح سجا کر اس میں دلہن کو لاتے ہیں۔ ۳ جرد - بفتح جیم - بادشاہوں کا تخت -

۴ سومنات - گجرات کاٹھیاوار کے علاقہ میں ایک بڑے بت کا نام ہے - سوم بمعنی چاند - اور نات عظیم کو کہتے ہیں - ایک چاند کی شکل کا بت یہاں تھا +

زبہر سنگے چندیں ہزار خلق خدای
فریفتہ ہر روز آں سنگ را بشنندی
زبہر شستن آب بت زگنگ ہر بفزی
از آب گنگ چہ گوئم کہ چند فرسنگست
کہ گرفتن بت صد ہزار کودک و مرد
زکافراں کہ شدندی بسومنات بحج
خدای خواند آں سنگ را ہمی شمناں[3]
خدای حکم چناں کردہ بود کاں بت را
بداں نیت کہ مراو را بمکہ باز برد
چو بت بکند از آنجا و مال و زر برداشت
برہمنا نرا چندانکہ دید سر ببرید
زخون کشتہ کز آں بتکدہ بدریا راند
زبت پرستاں چنداں بکشت و چنداں بست
خدای داند کانجا چہ مایہ مردم بود
میاں بتکدہ استادہ و سلیح بجنگ
خدنگ ترکی بر روی و سر ہمی خوردند
بجنگ جلدی کردند لیکن آخر کار
خدایگا نرا اندر جہاں دو حاجت بود
یکے کہ جایگہ حج ہندواں بکند

بقول دیو فرو ہشتہ بر خطر لنگر
بآب گنگ[1] و بشیر و بزعفران و شکر
دو جام آب رسیدی فروں زدہ ساغر
بسومنات بدانجایگاہ ذلت و شر
بدو شدندی فریاد خواہ و پوزش گر
ہمی گسستہ نگشتی بر ہ نفر[2] زنفر
چہ بیہدہ سخن است ایں کہ خاکشاں بر سر
زجائی بر کند آں شہریار دیں پرور
بکند و اینک باما ہمی برد ہمبر
بدست خویش بہ بتخانہ در فگند آذر
بریدہ بہ سر آں کز ہدی بتابد سر
چو سرخ لالہ شد آبی چو سبز سیسنبر
کہ کشتہ بود و گرفتہ ز خانیاں بکتر
ہمہ در آرزوی جنگ و جنگ را از در
چو روز جنگ میاں مصاف رستم زر[4]
ہمی نیامد بر رویشاں پدید غبر
بتیر سلطان بردند عمر خویش بسر
ہمیشہ آں دو ہمیخواست زایزد داور
دگر کہ حج کند و بوسہ بر

---

۱ گنگ۔ ہندوستان کے مشہور دریاؤں سے ایک ہے جسے دریائے گنگا بھی کہتے ہیں۔

۲ نفر۔ جماعت آدمیوں کی۔ اسم معیّت بھی ہے اور آدمیوں کے ساتھ استعمال ہوتا ہے۔ دو نفر مردم دو آدمی،

۳ شمن۔ بت پرست ۴ زر لقب پدر رستم کا ہے۔ ۵ زر زاد سفید بالوں والا تھا۔ اور زال اسکا نام تھا۔ اسلیئے اسکو زال زر ہی کہتے تھے۔ رستم زر میں اضافت ابنی ہے +

یکے از آں دو مراد بزرگ حاصل کرد　　دگر بعون خدای بزرگ کرده سمر[1]

خراب کردن بتخانه خرد کار نبود　　بدانچه کرده بیابد ملک ثواب و ثمر

چو دل ز سوختن سومنات فارغ کرد　　گرفت راه زره باز رفتگان دگر

خمی ز گردش دریا براه پیش آمد　　گسسته شد زره امید مردمان یکسر

نبود رهبر کاں خلق را بجوید راه　　نبود ممکن کاں آب را بود معبر

سوئی دراز یکماه را ویران بود　　رهی بصعبی و زشتی درآں دیار سمر[1]

زسوی پہنا چند انکه گشتیٔ دو سه روز　　همی رود چو رود مرغ گرسنه سوی خور

درون دریا مد آمدی بروز دو بار　　چنانکه چرخ زدی اندر آب او چنبر

چو مد باز شدی بر کرانش صیادان　　فرو شدندی و کردندی از کرانه حذر

ملک چو حال چناں دید خلق را دل داد　　براند و گفت که این مایه آب را چه خطر

امید خویش با یزد فگند و پیش سپاه　　فگند بارهٔ[2] فرخنده پے بآب اندر

بفال نیک شه پردل آب را بگذاشت　　رواں شدند همه از پئے شه آں لشکر

برآمدند برآں پلے ز آب آں دریا　　چنانکه گفتی آں آب بد همی فرغر

نه آنکه هیچ کسے را بجاں رسید آسیب[3]　　نه آنکه هیچ کسے را بجاں رسید ضرر

دو روز و دو شب از آنجا همی سپاه گذشت　　که بر نیامد و نگذشت آبش از میزر[4]

جدا از مردم بگذشت ز آب آں دریا　　بر از دویست هزار اسپ و اشتر و استر

بدیں طریق ز یزداں چنیں کرامت یافت　　تو ایں کرامت ز اجناس معجزات شمر

جز اینکه گفتم چنداں غزوات دیگر کرد　　بباز گشتن سوی مقام عز و مقر

حصار کندهه را از بهیم خالی کرد　　بهیم را بجہاں آں حصار بود مفر[5]

---

[1] سمر۔ خانہ شب کو کہتے ہیں۔ اور سمر گشتن کے معنے مشہور ہونے کے ہیں۔

[2] بارہ۔ گھوڑا۔　[3] آسیب۔ تکلیف　[4] میزر۔ شلوار اور پاجامہ کو کہتے ہیں۔

[5] مفر۔ بھاگنے کی جگہ ✤

قوی حصاری بر تیغ نامدار گہے ... میان دشتے سیراب ناشدہ زمطر
میاں سنگ یکے کندہ کندہ گرد حصار ... نہ ز آں عمل کہ بود کار کردہائے بشر
نہ راہ یافتہ خصم اندر آنحصار بجہد ... نہ ز آں حصار فرود آمدی یکے بخبر
وز آں حصار بمنصورہ روی کرد و براند ... بر آں ستارہ کجا راند حیدر از خیبر
خفیف چوں خبر خسرو جہاں بشنید ... دواں گذشت و بجوی اندر اوفتاد و بجر
بآب شور و بیاباں پر گزند افتاد ... بماندش خانہ ویراں ز طارم[1] و زطرز
خفیف را سپہ و پیل و مال چنداں بود ... کہ بیش از آں نبود در ہوا ہما نا ذر
نداشت طاقت سلطان زبیش او بگریخت ... چنانکہ زو بگریزند صد ہزار دگر
نگاہ کن کہ بدیں یک سفر کہ کرد چہ کرد ... خدایگان جہان شہریار شیر شکر
جہاں بگشت و اعادی بکشت و گنج بیافت ... بنای کفر بیفگند اینت فتح و ظفر
زہے مظفر فیروز بخت دولت یار ... کہ گوی بردہ از خسرواں بفضل و ہنر
ازیں ہنر کہ نمودی ورہ کہ پیمودی ... شہاں غافل سرمست راہمی چہ خبر
تو بر کنارۂ دریای شور خیمہ زدی ... شہاں شراب زدہ بر کنارہای شمر[2]
تو سومنات ہمی سوختی بہ بہمن ماہ ... شہاں دیگر عود مثلث و عنبر
بوقت آنکہ ہمہ خلق گرم خواب شوند ... تو در شتاب سفر بودہٴ و رنج سہر[3]
تو آں شہے کہ نہ بہر غزات[4] رایت تو ... بسومنات رود گاہ و گہ بکالنجر
خدایگانا زیں پس چو رای غزو کنی ... ببر سپاہ کشن[5] سوی روم و سوی خزر
بسند و ہند کسے نیست ماندہ کاں ارزد ... کز آں تو شود آنجا بجنگ یک چاکر
خرب کردی و ہمراد خانداں بھیم ... مگر کنی پس ازیں قصد خانہ قیصر[6]

---

[1] طارم۔ وہ گھر جو کہ لکڑیوں سے بنایا جائے۔ اور گنبد کے معنوں میں بھی استعمال ہوتا ہے۔ طرہ۔ سنجاف۔ گیسو کمربند اور دستار کے معنوں میں آتا ہے۔ اسکی جمع طرر ہے [2] شمر۔ حوض کو کہتے ہیں [3] سہر۔ بیداری۔ [4] غزات جنگ ہائے [5] کشن۔ انبوہ اور بسیار [6] قیصر۔ لغوی معنوں میں اس بچے کو کہتے ہیں۔ جسکو مردہ ماں کا پیٹ چاک کرکے نکالا گیا ہو۔ چونکہ روم کا پہلا بادشاہ اسی طرح پیدا ہوا تھا۔ اسلئے ہر شاہ ذی شان کو اب قیصر کے لقب سے ملقب کیا جاتا ہے۔ مثلاً قیصر ہند وغیرہ

سپہ کشیدی ز این روی تا لب دریا … بجای گاہ کہ آدمی نبود اثر

بما نمودی آں چیزہا کہ یاد کنیم … گماں بریم کہ این ورفسانہ بود مگر

زمین بماند بر این روی و آب پیش آمد … بہیچ روی از این آب نیست روی گذر

اگر نہ دریا پیش آمدی براہ ترا … کنوں گذشتہ بدی از قمار[1] و از بربر

ایا بمردی و پیروزی از ملوک پدید … چنانکہ بود بہنگام مصطفیٰ حیدر[2]

شنیدہ ام کہ ہمیشہ چنیں بود دریا … کہ بر دو منزل از آواش گوش گردد کر

ہمی نماید ہیبت ہمی فزاید شور … ہمی بر آید موجش برابر محور

سہ بار با تو بدریای بیکرانہ شدم … نہ موج دیدم و نہ ہیبت و نہ شور و نہ شر

نخست روز کہ دریا ترا بدید بدید … کہ پیش قدر تو چوں ناقص است و چوں ابتر

بمال با تو نتاند شد ار بخواہد جفت … بقدر با تو نیارد زد ار بخواہد بر[3]

چو گرد خویش نگہ کرد مار و ماہی دید … بگرد تو مہ تاباں و زہرۂ ازہر[4]

ز تو خلائق را خرمی و شادی بود … وز او ہمہ خطر جان و بیم غرق و ضرر

چو قدرت تو نگہ کرد و عجز خویش بدید … چو آبگینہ شد آب اندر او ز شرم و حجر

ز آب دریا گفتی ہمی بگوش آمد … کہ شہریارا دریا توئی و من فرغر

ہمہ جہاں ز تو عاجز شدند تا دریا … نداشت ہیچ کس اینقدر و منزلت ز بشر

برگوار اکاری کہ آمد از پدرت … بدولت پدر تو نبود ہیچ پدر

بملک داری تا بود بود وقت شدن … بماند از و بجہاں چوں تو یادگار پسر

ہمیشہ تا نبود جاں چو جسم و عقل چو جہل … ہمیشہ تا نبود دیں چو کفر و نفع چو ضر

ہمیشہ تا علوی را نسب بود بعلی … ہمیشہ تا عمر یرا شرف بود بعمر

۱۔ قمار۔ ہندوستان کے ایک شہر کا نام ہے۔ جہاں کا عود مشہور ہے۔ اسلئے عود خالص کو قمار کے ساتھ منسوب کرتے ہیں۔ عود قماری ۲۔ حیدر بر وزن صفدر و کیفر۔ شیر نر کو کہتے ہیں اور اسواسطے حضرت علیؓ کو بوجہ مردانگی اور شجاعت حیدر صفدر سے منسوب کرتے ہیں ۳۔ بر۔ پہلو۔ انجمن آرا میں یہی لکھا ہے۔ ۴۔ ازہر بروزن افضل اسم تفضیل کا صیغہ ہے بمعنی روشن و تاباں ؛

خدایگانی جز مر ترا همی نسزد　　خدایگاں جہاں باش و از جہاں برخور
جہاں و مال جہاں سربسر خنیدۂ[1] تست　　بشہریاری و فیروزی از خنیدہ بخر

در مدح سلطان محمود و ذکر شکار او گوید

ای مبارک پے جہاندار و ہمایوں شہریار
ای ز بہر نام نیکو دین و دنیا را بکار
ای یمین دولت و ملک و ولایت را شکوہ
ای امین ملت و دین و شریعت را نگار
نیکنامی را چنانی چوں زمین را گلستان
پادشاہی را چنانی چوں گلستاں را بہار
جہد تو از بہر خلق است و تو از بہر خدای
مہرباں بر مرداں زاہد پرہیز گار
عابداں را از غلاماں تو رشک آید ہمی
از جہاد و از عبادت کردن لیل و نہار
از پئے آں تا بر تو قدر شاں افزوں شود
کار شاں تسبیح و روزہ است و حدیث کردگار
گر گرامی تر کسے ز آں تو اندر راہ دیں
چشم را لختے بخواہد بر کشی او را بدار
گیتی از بد مذہباں خالی شد و آسودہ گشت
تا تو رسم سنگ و دار آوردی اندر مرغزار[2]

---

[1] خنیدہ۔ ستودہ۔ تعریف کیا ہوا۔ برگزیدہ اور باعنہا۔
[2] ایک جگہ کا نام ہے۔ جہاں سلطان محمود نے منقصر یمین کو مصلوب کیا تھا +

در همه کاری ترا صبر و قرار است ایملک
چوں بکار دین رسیدی بیقراری بیقرار
چوں با قصای جہاں از ملحدا[1] یابی خبر
حیلہ سازی تاکنی بر چوب خشک اورا سوار
شہریارا روزگار تو بتو تاریخ گشت
ہیچو تو از دولت تو بہرہ ور شد روزگار
عاشقی بر غزو کردن فتنۂ برنام نیک
این دو کردستی بگیتی خویشتن را اختیار
تو بشب بیدار و از خلق اندر خواب خوش
تو بجنگ خصم و از تو عالمی در زینہار
جز تورا از خسرواں پیوستہ ہر روزی کہ دید
مصحفی[2] اندر میان و مصحفی اندر کنار
از شتاب ور د خواندن زود برخیزی ز خواب
وز پے انصاف دادن دیر بنشینی ببار
باکہ کرد از شہریاران و بزرگان جہاں
آں کرامتہا کہ ایزد باتو کردای شہریار
لاجرم چنداں کرامت یافتی ایزد کزآں
صد یکے را ہیچ حاسب کرد نتواند شمار
ہر کہ خواہد کز کرامتہای تو آگہ شود
گو ز دولت نامہ بر خواند ہمی بیتے ہزار

---

[1] ملحد۔ وہ جو کہ دین سے بالکل آزاد ہو۔

[2] مصحف۔ صحیفہ آسمانی +

آنکہ او فخر ہمہ پیغمبراں بود از نسب
خواستی حقا کہ بودی با تو ایشاہ از تبار[1]

آنکہ اندر خدمت تو تا بشب روزی گذاشت
مژدہ با وا دراکہ تا حشر ایمن است از ننگ و عار

بس کسا کز دولت تو گشت با ملک و سپاہ
بس کسا کز خدمت تو گشت با یمن[2] و یسار

آنچہ تو بخشی بکس بخشید نتواند فلک
زیں قدر خاں آگہ است ای خسرو دینار بار

بردباری بردباری مہربانی مہرباں
حق شناسی حق شناسی حق گذاری حق گذار

خشم و پیکار تو باشد با اعادی بیکراں
بِرّ و کردار تو باشد با موالی بیشمار

ہر کہ را تو خصم خواندی روز خواندش روز کور
ہر کہ را تو دوست خواندی بخت خواندش بختیار

دوستاں چوں قدر خاں را کنی شاد و عزیز
دشمنان ہمچو ایلک[3] را کنی غمگین و خوار

کس مبادا کو کند با تو خداوندا خلاف
کز خلافت ریگ خاکستر شود در جویبار

بیم تو بیدار دارد بد سگالانرا بشب
ہمچو کاندر خواب دارد کودکانرا کو کنار

---

[1] تبار۔ خاندان [2] یمن بمعنی برکت۔ بسیار بمعنی بیسرت۔ فراخی۔ بایمن و یسار۔ صاحب جاہ و بیسرت
ایک یغما کے بادشاہ کا نام ہے [4] خلاف کردن اختلاف نمودن مخالفت کرنا

بر فروزی و بتابی و بتازی از نشاط
چوں ترا با شہر یاری کرد باید کارزار

خوشتر آید مغفر پر خوں بچشمت روز جنگ
زآنکہ جام بادۂ گلگوں بچشم بادہ خوار

رزمگاہ تو چناں باشد ز خون آلودہ سر
چوں بوقت بہ شدن بالین بیماراں زنار

گہ سپاہی را بدیوار حصاری پرکنی
گہ فرود آری شہے را بستہ از برج حصار

از ہمہ شاہاں تو دانی بستن اندر روز جنگ
جنگجویاں و بداندیشاں قطار اندر قطار

ہر کہ را از جنگجویاں در قطار آری کنی
زآہن پیچیدہ و از خام گاو او را مہار[1]

بس جہانبانرا کہ تو بر او تبہ کردی جہاں
بس دلیرانرا کہ از سرشان برآوردی دمار

تا شکار شیر بینی کم گرائے سوئے رنگ[2]
آں شکار اختیار است ایں شکار اضطرار

شیر تا بر کنگرۂ کاخت سر نخچیر[3] دید
از غم و از رشک خوں گرید بروزی چند بار

چشم شیر از خون گرستن سرخ باشد روز و شب
ہر کہ چشم شیر دید ایں آید اورا استوار

---

[1] مہار۔ بالکسر۔ وہ چھوٹی سی لکڑی جو کہ اونٹ کی ناک میں ڈالتے ہیں اور لکڑیاں بھی باندھتے ہیں اور یہ لفظ بالضم خطا ہے (غیاث) [2] بز کوہی [3] نخچیر۔ شکار ٭

سر فرود آری تیغ از گرگ چوں بار از درخت
پنجہ بر بائی بہتر از شیر چوں برگ از چنار[۱]
چونکہ لخے۔ جنگ را ماند شکار از حرص جنگ
چوں بیا سائے زجنگ آید ترا رائی شکار
تا بدانستند نخچیراں کہ از سر شاں ہمی
کنگرہ کاخ تو گردد ہمچو شاہاں تاجدار
چوں گہ صید تو باشد سر سوی غو بیں نہند
تا مگر سر شان بری بر کنگرۂ کاخت بکار
گرچہ جان خوش باشد و شیریں زتن بر ند جاں
پیش تیر آیند شاداں گشتہ و گستاخ دار
ہر کہ را در سر نباشد در خور کاخ تو شاخ
روز صید از شرم چوں شاخی بود خشک و نزار
ای بہر باب دو دست تو سخی تر ز آسماں
ای نہاں تو بہر کاری نکو تر آشکار
آفتابی تو ولیکن طبع تو دور از طمع
آفتاب از طامعی بر گیرد از دریا بخار
تا وحوش اندر بیاباں زیر فرمان تواند
روز صید آرند پیش کاخ تو سرہا نثار
طاعت تو چوں نماز است و ہر آنکس کو نماز
سر بپیچو تافت اورا کرد باید سنگسار

---

[۱] چنار۔ ایک درخت ہے۔ جسکے پتے سرخ ہوتے ہیں۔ اور آگ کی مانند چمکتے ہیں۔ ذوق

بجھنے کی دل کی آگ نہیں زیر خاک بھی
ہوگا درخت گور پہ میری چنار کا

تا بجنگ و آشتی شیریں بود گفتار دوست
تا بانده و بشادی خوش بود دیدار یار

تا تن شیراں شود در عشق بت رویاں اسیر
تا دل شاہاں بود بر ناز خوباں بردبار

بر جہاں فرماں تو راں و بر زمین خسرو[1] تو باش
از جہاں طاعت تو خواہ و از شہاں گیتی تو دار

کشور دشمن[2] تو گیر و خانہ دشمن تو سوز
مرگ دشمن تو شنو ہم نعمت دشمن تو خوار

بر ہوای دل تو باش از شہریاراں کامراں
بر مرادِ دل تو باش از تاجداراں کامگار

برخور از بخت جواں و برخور از ملک جہاں
برخور از عمر دراز و برخور از روی نگار

بادہ خور بر روی آں کز مہر او خواہی جہاں
می ستاں از دست آں کز عشق او داری خمار

دست او بر دست گیر و روی او بر روی نہ
بوسہ اندر بوسہ بند و عیش با او خوش گذار

گنگ باد آنکس کہ اندر طعن تو گوید سخن
کور باد آنکس کہ اندر عرض تو جوید عوار

---

[1] خسرو۔ در اصل خوش رو۔ یعنی اچھے چہرے والا مجازاً ہر شاہ ذی شان کو کہتے ہیں۔

[2] دشمن۔ در اصل دو شماں تھا۔ شماں بمعنی ضد و مخالف کیونکہ وہ دو آدمی جو کہ دشمن ہوتے ہیں۔ ایک دوسرے کے مخالف ہوتے ہیں۔ اسلئے مجازی معنی بدخواہ اور بدسگال کے ہیں ۔

در ذکر شکار جرگہ سلطان محمود بعد از مراجعت از جنگ

ای ز جنگ آمده و روی نهاده بشکار ‏ ‏ تیغ و تیر تو همی سیر نگردیده ز کار[1]

گاه تیغ تو بر آرد ز سر دشمن گرد ‏ ‏ گاه تیر تو بر آرد ز بر شیر دمار

هیبت تیغ تو و تیر تو دارد شب و روز ‏ ‏ ملک بر خصم تو و بیشه بر شیر حصار

وای آن خصم که در رزم بدو گوئی گیر ‏ ‏ وای آن شیر که در صید بدو گوئی دار

روز صید تو بچشم تو چه روباه و چه شیر ‏ ‏ روز رزم تو بر تو چه پیاده چه سوار

من در این صیدگه آن دیدم از تو ملکا ‏ ‏ که صفت کردن آن گشت بمن بر دشوار

هرچه در ایران درنده و دام و دد بود ‏ ‏ همه را گرد بهم کردی در یک دیوار

گرد ایشان پره[2] بستی تا نه عقاب ‏ ‏ زان برون رفت ندانست هم از هیچ کنار

وز سر بالا چون ژاله روان کردی تیر ‏ ‏ هر که را گفتی بر دیده برم تیر بکار

دد و دو بد ند بسوی تو قطار از سر کوه ‏ ‏ باز گستردی در دامن کهسار بقطار

چون درختان کشن بودند از دور و تیر ‏ ‏ بفتادند بدانسان که فتد میوه ز دار[3]

بامدادان همه کهسار پر از وحشی بود ‏ ‏ شامگاه از همه پرداخته بودی کهسار

در زمانی همه دشت ز خون دد و دام ‏ ‏ لعل کردی چو گلستانی هنگام بهار

نه کرانست مر آنرا که توان کرد قیاس ‏ ‏ نه کنارست مر آنرا که توان کرد شمار

ظن برم من که چنین بود همانا دشمن ‏ ‏ کشته و پیش تو افگنده سر و جانی خوار

خواهی من که بجا بستی بهرام[4] امروز ‏ ‏ تا بدیدی و بیاموختی از شاه شکار

شاد باش ای ملک بار خدایان که گرفت ‏ ‏ دولت و همت و شادی و شهی بر تو قرار

---

[1] کار یعنی جنگ [2] پره - حلقہ زدن - گھیرا باندھنا - پرہ بینی ناک کی گھوڑی کو بھی کہتے ہیں - اور اس لشکر کو بھی کہتے ہیں - جو کہ شکار کیلئے پیادوں اور سواروں پر مشتمل ہو [3] دار - درخت اور پرانی فارسی میں داروں تھا - بابا طاہر - گنہ از برگ داروں بیش دلبرم -

[4] بہرام گور ایک بادشاہ کا نام ہے - جو کہ گورخر کا شکار کیا کرتا تھا - اور ایک ستارے کا بھی نام ہے جسکو مریخہ یا جلد فلک بھی کہتے ہیں +

تو بکردار چنین قادر و نادر همه وقت | پیش کردار تو درمانده بعجز از گفتار

نام تو نام همه شاهان بسترد و ببرد | شاهنامه پس از این هیچ ندارد مقدار

مر ترا بار خدایا به لقب نیست نیاز | نام تو برتر و بهتر ز لقب سیصد بار

هر کجا گوئی محمود بدانند که کیست | از فراوانی کردار و بلندی آثار

به ز محمود یقینم که لقب نتوان کرد | وین سخن نزد همه خلق عیانست و جهار[١]

نام تو درخور خوی تو و خود درخور نام | اینت نامی و خوی ساخته معنی دار

هر جهانداری کو را بلقب باشد فخر | هیچ شک نیست کز آن فخر ترا باشد عار

مرد باید که مسلمان بود و پاک بود | چه بکار آید چندین سخنان بیکار

ای بهر جای ترا سروری و پیشروی | وی بهر کار ترا دسترس و دست گذار[٢]

شهریارا نرا فخری چه ببزم و چه برزم | پادشاهان را نازی چه بتاج و چه ببار

فرخت باد برون آمدن از خانه بصید | شاد بادی بدل از صید و ز تن برخوردار

شادمانه بنو آنکس که ترا دارد دوست | شادمانه بنو آنکس که ترا باشد یار

سال و ماهت برخ از شادی رویش گل سرخ | روز و شب بر رخش[٣] از رامش عشقت گلنار

عهد بسته دل او با تو بمهر و بوفا | شرط کرده تن او با تو ببوس و بکنار

گاه در موکب شاهانهٔ تو جوشن پوش | گاه در مجلس فرخندهٔ تو باده گسار

هر که از شادی تو شاد نباشد بجهان | یکزمان دور مبادا از غم و از نالهٔ زار

مجلس افروز بنو باغ تو امروز شها | مجلس نو کن و نوگیر و می نوش گوار

تا بزرگان سپاه تو بهر باغ کنند | پیش تو از قبل تهنیت باغ نثار

---

١ جہار۔ ظاہر۔ بلند کہنے کو بھی کہتے ہیں۔ جیسے قرآن پارہ ششم لایحب اللہ الجہر۔

٢ دست گذار۔ مراد معاون اور مددگار سے ہے۔

٣ رخش۔ رستم کے گھوڑے کا نام تھا۔ مجازاً ہر اسپ تیز رفتار کو کہتے ہیں۔

در شکر گذاری از اسپی که سلطان محمود بوی داده

اے آنکه همی قصهٔ من پرسی هموار — گوئی که چگونه است بر شاه ترا کار
چیز یکه همی دانی بیهوده چه پرسی — گفتار چه باید که همی دانی کردار
ور گوئی گفتار بباید ز پے شکر — آری ز پے شکر بکار آید گفتار
کاربیست مرا نیکو و حالیست مرا خوب — با لهو و طرب جفتم و با کام و هوا یار
از فضل خداوند و خداوندی سلطان — امروز من از دی به و امسال من از پار
با ضیعت[1] آبادم و با خانهٔ آباد — با نعمت بسیارم و با آلت بسیار
هم بارمهٔ اسپم و هم بارگهٔ میش — هم با صنم چینیم و هم بابت فرخار
ساز سفرم هست و نوای حضرم هست — اسپان سبکبار و ستوران گرانبار
از ساز مرا خیمه چو کاشانهٔ مانی[2] — در فرش مرا خانه چو بتخانه فرخار
میران و بزرگان جهان را حسد آید — زین نعمت و زین آلت و زین کار و زین بار
محسود بزرگان شدم از خدمت محمود — خدمت گر محمود چنین باید هموار
با موکبیان جویم در موکب او جای — با مجلسیان پایم در مجلس او بار
دو بار نه ده بار نه صد بار فزون کرد — در دامن من بخشش او بدرهٔ[3] دینار
گر عمر بود خواسته داده است مرا شاه — چون شکر کنم در خور این ابلق رهوار
از خواسته بارامش و با شادی بودم — زین اسپ شدم با خطر و قیمت و مقدار
این اسپ نه اسپ است که سرمایهٔ فخر است — من فخر بکف کردم و ایمن شدم از عار
اسپے که چنو شاه دهد اسپ نباشد — تاجی بود آراسته از لولوی شهوار

---

۱ ضیعت۔ زراعت و کاشت ۲ مانی چین کے ایک نقاش کا نام تھا۔ جس کی کتاب ارژنگ ہے،
سعدی۔ نگارخانه چین و نقش ارژنگیست
۳ بدرہ۔ چمڑے کی تھیلی جو کہ روپے رکھنے کیلئے ہوتی ہے۔ جرہ +

ای آنکه بیاقوت همی تاج نگاری | بر تاج شهاں صورت این مرکب بنگار
دشمن که بر این ابلق رهوار مرا دید | بے صبر شد و کرد غم خویش پدیدار
گفتا که بمیراں و بسرهنگاں ماتی | امروز کلاه و کمرت باید ناچار
گفتم تو چه دانی که شب تیره چه زاید | بشکیب و صبوری کن تا شب بنهد بار
باشد که بدیں هر دو سزاوار ببیند | آنشه که بدیں اسپ مرا دید سزاوار[1]
خواهم کله و از پئے آں خواهم تا تو | ما را نزنی طعنه بکنج بستن دستار
کار همه و نیکو بد رنگ بر آید | هرگز بنکوئی نرسد مرد سبکسار
با وقت بود بستنه همه کار همه چیز | بیوقت بود کار جهاں بسته و دشوار
چوں حال بر این جمله بود وقت بباید | چوں وقت بود کار چناں گردد چوں یار
من تنگدلی پیشه نکردم که بزرگاں | کس را به بزرگی نرسانند بیکبار
خدمت کنم او را بدل و دیده همه روز | از بهر دعا نیز بشب باشم بیدار
گوئم که خدایا بخدائی و بزرگیت | او را بهمه حال معین باش و نگهدار
چندانکه بود ممکن و او را بدل آید | عمرش ده و هرگز مرسانش بتن آزار
تا در عوض عمر که بدهی ز پے تو | در مصر کند قرمطیاں را همه بردار[2]
کم کن بفر بازوی او قرمطیاں را | چونانکه بشمشیرش کم کردی کفار
پیوسته از و دور بود انده و دائم | با خاطر خرم بود و با دل هشیار
توفیق ده او را و ببر تا بکند حج | چوں کرد بشادی و بپیروزی بازار

در دولت و در ملک همیدار مرا و را
با سنت و با سیرت پیغمبر مختار[3]

---

۱ سزاوار۔ درخور۔ قابل ۲ بردار کردن۔ سولی پر چڑھانا۔

۳۔ مختار۔ صیغہ فاعل از اختیار کہ بروزن افتعال است۔ بمعنی پسندیدہ۔ اور چنا ہوُا یہاں مراد رسول اکرم محمد مصطفٰے سے ہے۔

در مدح سلطان محمود بن ناصر الدین گوید

بخندد و همی باغ چوں روی دلبر — ببوید[1] همی خاک چوں مشک اذفر

بسبزه دروں لالۂ نوشگفته — عقیق است گوئی پپیروزه اندر

همه باغ کله است و اندر کشیده — بهر کلۂ پر نیاسنے معصفر[2]

همه کوه لاله است و آں لاله زیبا — همه دشت سبزه است و آں سبزه درخور

بهارا بآئین و خرم بهاری — بمان همچناں سالیاں و بمگذر

بصورت گری دست بردی زمانی — بکند آوری گوی بردی ز آذر

چه صحرا و چه بزم گاه فریدوں — چه بستاں و چه رزم گاه سکندر

ز نقاشی و بت گری ها که کردی — ز تو خیره مانده است نقاش و بتگر

ز نسرین در آویختی شکل لؤلؤ — ز گلبن[3] در آویختی عقد گوهر

بهر مجلسی از تو رنگے دگر گوں — بهر باغی از تو نگاریست دیگر

عجب خرم و دلکشائی و لیکن — نه چوں مجلس شهریار مظفر

جهاندار محمود بن ناصر الدین — خداوند و فرمانده هفت کشور

بآزادگی پیشرو چوں بمردی — بنجبر پسندیده هم چوں بمنظر

خداوند فضل و خداوند دانش — خداوند تخت و خداوند افسر

همه سرکشاں امر او را متابع — همه خسرواں رائے او را مسخر

ایا از همه شهریاراں مقدم — چو از اختراں آفتاب منور

جهاں را بشمشیر چوں تیر کردی — سپه بردی از باختر[4] تا بخاور

---

[1] ببوید۔ بوید۔ یعنی جو کہ خوش بو دے۔ مشک اذفر اس کستوری کو کہتے ہیں۔ جو کہ بہت ہی خوشبو رکھتی ہو [2] معصفر۔ ایک قسم کا سرخ رنگ کا گھاس ہوتا ہے [3] گلبن۔ اسم ظرف مکان ہے گل اور بن یعنی باغ [4] باختر اور خاور۔ مغرب اور مشرق کو کہتے ہیں *

خلافت که جست از همه شهریاران
که نه شهر او پست کردی سراسر

خلاف تو کرده است ماموتیا را
بارک و بطاق سپهبد مجاور

خلاف تو رانده است بهقو بیانرا
زایوان سام یل و رستم نذر

خلاف تو مالیدگر گا نجیا نرا
بجوی هزار اسپ و دشت سدیور

خلاف تو برکنده سامانیا نرا
ز بستانها سرو و از کاخها در

خلاف تو کرد اندر ایام ایلک
بدشت کتر خیل خان را مبتر

خلافت جدا کرد و چیپالیان را
ز کتهای زرین و شاهانه زیور

خلاف تو کرده است سندائیا نرا
بی آرام و بی هال و بیخواب و بیخور

زهی ملک را پادشاهی موفق
زهے خلق را شهریاری مشهر

تو کردی تهی حد هندوستان را
ز مردان جنگے و پیلان منکر

چو بالا پسند تناور که چون او
نتابد ز بالای گردون سه خواهر

چو هروان دجیله شبیه الوهه
چو مولوس و سوله و چون سور کیبر

چو کلنی گرد کاپی نمرد حنانک
چو جودهپولی و چون لو لو پیکر

چو سرپنج دیر و چو سرها سینهر
چو یک لوله پیل و چو سند و چو سنگر

چو جیکوب و چون سدمل زنده مالک
چو در چنبل و سمگنبیس سور بابر

بدین ژنده پیلان کشتی گنج کسری
بدین ژنده پیلان گتی قصر قیصر

زمین را فرو شستی از شرک مشرک
جهان را تهی کردی از کفر کافر

سکون یافت از جنبش تو زمانه
قوی شد ز تو پشت دین پیمبر

بروم و بچین از نهیب تو بکیشب
همی خوش نخسپند فغفور و قیصر

---

[1] ارگ اور سپہبد۔ سیستان میں دو قلعوں کے نام ہیں [2] سام اور رستم دو پہلوانوں کے نام ہیں۔

[3] کت۔ ہندوستان کے راجوں کے تخت کو کہتے ہیں اور جے پال ہند کا ایک راجہ ہے۔

[5] نندا۔ یہ بھی ہند کے ایک راجہ کا نام ہے۔ بے ہال۔ آرام اور قرار +

زشاہان و گردنکشان و دلیران ‌ ‌ کہ یارد شدن با تو زین پس برابر

بسا جنگجو یا کہ پیش تو آمد ‌ ‌ سیہ کرد بر سوگ او جامہ مادر

بسا گنج ہائے کہ تو برگرفتی ‌ ‌ پر از گنج دینار و صندوق گوہر

بسا بیشہ ہائی کہ اندر گذشتی ‌ ‌ تہی کردی از کرگ[1] و ببر و غضنفر

بسا سرکشا نامدارا سوارا ‌ ‌ کہ سر در کشد از نہیبت بچادر

بسا تاجدارا کہ تو از سر او ‌ ‌ بشمشیر بر داشتی تاج و افسر

بسا دشتہائی کہ چوں پشتہ کردی ‌ ‌ زپشت و بر کافر کوفتہ سر

بسا پشتہ ہائے کہ تو دشت کردی ‌ ‌ زنعل سم شوکات[2] و خنگ اشقر

بسا رود ہائے کہ تو عبرہ کردی ‌ ‌ کہ از نابودہ است پایاب و معبر

بسا خانہ ہائے کہ بیمرد کردی ‌ ‌ بشمشیر گرد افگن شیر گستر

بسا صعب کوہا و تیغ بلندا[3] ‌ ‌ کہ راہش بدہ رہ بریدی کبوتر

نہ بر تیغ او سایہ افگندہ شاہین ‌ ‌ نہ بر گرد او راہ پیمودہ رہبر

کہ تو زو بیکساعت اندر گذشتی ‌ ‌ بتوفیق و نیروی یزداں گرگر[4]

بسا قلعہ ہائی کہ از برج ہر یک ‌ ‌ سر پاسباناں رسیدی بمحور

بسا شہر ہائے کہ بر گرد ہر یک ‌ ‌ ربض[5] کہ بدو پارگین بحر اخضر

ہمیں و ہمانجای گرداں صف کش ‌ ‌ ہماں و ہمیں جای شیران صفدر[6]

کہ چوں از پس یکدگر ناوک تو ‌ ‌ رواں شد ہمہ بر زد آں یک بدیگر

کنوں ہر کہ آں جایگہ دیدہ باشد ‌ ‌ بعبرت ہمی گوید اللہ اکبر

ہمی تا ببالای معشوق ماند ‌ ‌ بباغ اندروں بر کشیدہ صنوبر

---

[1] کرگ - گینڈا - ببر اور غضنفر - شیروں کو کہتے ہیں [2] شوکت - بضم شین - تیز رو گھوڑا خنگ اشقر زرد گھوڑا جو کہ مائل بسرخی ہو [3] تیغ بلند - بلند چوٹیاں [4] گرگر بکاف فارسی مرد خدا کے ناموں میں سے ایک نام ہے [5] ربض - وہ عمارتیں جو کہ باغوں میں بنائی جاتی ہیں اور شاہی محلوں کو بھی کہتے ہیں پارگین - ایسے گڑھے جہاں کہ گندا پانی جمع ہو جائے [6] صفدر - اسم فاعل ترکیبی ہے - یعنی درندہ صف صفوں کو چیرنے والا *

همی تا بر خسار معشوق ماند — گل تازهٔ باز ناکرده از بر[1]
طرب را قرین باش و باخرمی زی — جهان را ملک باش واز عمر برخور
بطبع و بروی و بدل هر سه تازه — بگنج و بمال و بلشکر توانگر

در مدح یمین الدوله محمود بن ناصر الدین و ذکر فتوحات او گوید

سال و ماه نیک و روز خرم و فرخ بهار — بر شه فرخنده پی فرخنده بادا هر چهار
خسرو غازی سر شاهان و تاج خسروان — میر محمود آن شه دریا دل دریا گذار
آنکه بر درگاه او خدمتگر انداز ملوک — هر یکی اندر دیار خویش روی صد تبار[2]
پادشاهی کو بداند تام نیک از تام بد — خدمت سلطان کند بر پادشاهی اختیار
خدمت سلطان بجان از شهریاری خوشتر است — وین کسی داند که دارد برفزوده روزگار
هر کسی کو خدمت محمود را شایسته گشت — عاقبت محمود خواهد کرد او را کردگار
هر که را توفیق یار است او بدان خدمت رسد — بخ[3] بر آنکس باد کانکس را بود توفیق یار
ایشه پاکیزه دین ای پادشاه راستین — ای مبارک خدمت تو خلق را امید دار
در جهان خذلان ندانم بر تر از عصیان تو — یارب این خذلان ز شهر ما و از ما دور دار
باغهای دیده ام من چون بهشت اندر بهشت — کاخهائی دیده ام من چون بهار اندر بهار
چون در اد خذلان و عصیان تو ایشه راه یافت — کاخها شد جای جغد و باغها شد جای مار
هر کجا مردم رسید و هر کجا مردم رسند — تو رسیدستی و لشکر بردهٔ ای بختیار[4]

---

[1] گل تازہ بار ناکردہ از بر۔ یعنی نچیدہ از بن وہ پھول جوکہ ابھی توڑے ہی نہ گئے ہوں۔

[2] تبار۔ خاندان۔ [3] بخ۔ بجہ حکم تحسین ہے۔

[4] بختیار۔ اسم فاعل ترکیبی ہے۔ صاحب بخت

از بیابانهای بی ره با سپه بیرون شدی چون مراد آمد ترا بگذاشتی دریا سوار

جنگ دریا کردی و از خون دریا بادبان روی دریا لعل کردی چون شگفته لاله نار

من شکار آب مرغابی و ماهی دیده ام تو در آب امسال شیران سیه کردی شکار

هر کجا گردن کشی اندر جهان سر بر کشد تو برآوردی بشمشیر از تن و جانش دمار[1]

طاغیان و عاصیان را سر بسر کردی مطیع ملحدان و گمرهان را جمله بر کردی بدار

عیشهای بت پرستان تلخ کردی چون کبست[2] روزهای دشمنان دین سیه کردی چو قار

خانمان دوستان را خوب کردی چون بهشت روزگار نیکخواهان تازه کردی چون بهار

هر چه در هندوستان پیل مصاف آرای بود پیش کردی و در آوردی بدشت شابهار[3]

زین بگان برنهادی در میان بیشه شان اندر آوردی بلشکرگه چو اشتر بر قطار

بر به افگندی نهنگان را بخشت[4] از قعر آب سرنگون کردی پلنگان را بتیر از کوهسار

بیشه هابے شیر کردی دشتهابے اژدها قلعه ها بے مرد کردی شهرهابے شهریار

خسروی از خسروانی بستدی پیروز بخت تخت و ملک از سروری برگرفتی نامدار

خانهٔ یعقوبیان و خانهٔ ماهونیان خانهٔ چیپالیان و این چنین صد بر شمار

کارهائی شیر مردان کردی و از رشک تو حاسدانت باده گو هستند و جمله ژاژ[5] خوار

گر کسی خواهد که در گیتی چو تو کاری کند چون کند چون در همه گیتی نیابد هیچکار

عمرهائی نوح[6] باید تا شهے خیزد دگر هم از آن شاهان که تو برکنده از بیخ و بار

یاد کن تا هر چه لشکرها شد ستی کامران یاد کن تا هر چه کشورها شد ستی کامگار

اینجهان از دست شاهانی برون کردی که بود هر یکے را چون فریدون ملک صد پیشگار

مرغزاری هست گیتی و تو شیری از قیاس بس هژبران را که تو گم کردهٔ زین مرغزار

---

۱ دمار - ہلاکت ۲ کبست - حنظل - اندرائن ۔ وصاف درجہاں از زہر گیا و کبست امید شہد و شکر کہ بست ۳ شابہار - غزنی میں ایک جنگل تھا - کہ غزنی کے بادشاہ وہاں لشکر دیکھا کرتے تھے ۴ خشت - ایک جنگی ہتھیار کا نام ہے ۔ کارگر با ناوک خشاں تو - گرز و خشت و ناچخ و تیر و تبر ۵ ژاژ - ایک لامزہ اور ناخوش گھاس ہے ۶ نوح - ایک پیغمبر کا نام ہے - جن کو آدم ثانی بھی کہتے ہیں - اور انکی عمر بہت ہی لمبی تھی - طوفان نوح انکے عہد کا مشہور واقعہ ہے ◆

مرداں اندر حصار امید امنی را شوند ‏— کس نیارد شد ہمی از بیم تو اندر حصار

تا تو اے خسرو حصار سیستاں بکشادۂ ‏— استواری نیست کس را بر حصار استوار

ہمچناں خواہم کہ باشی خسروا شاداں دلت ‏— تن درست و شادمان و شادکام و شادخوار

خسرو پیروز بختی شہریارا چیرہ دست ‏— فتح و نصرت بر یمین و بخت و دولت بر یسار

روز تو فرخندہ باد و عمر تو پایندہ باد ‏— دولت تو بیکراں و ملکت تو بیکنار

گاہ مے خوردن مے تو بر کف معشوق تو ‏— وقت آسائش بت تو پای تو اندر کنار

مر مرا در خدمت تو زندگانی باد نیز ‏— تا بہ بینم مر ترا در مکہ[1] با اہل و تبار

ایں قصیدہ مصنوعہ اندر مدح سلطان محمود گفتہ

پار آں اثر مشک نبودہ است پدیدار ‏— امسال دمید آنچہ ہمیں خواستہ ام پار

بسیار دعا کردم کایں روز بہ بینم ‏— امروز بدیدم ز دعا کردن بسیار

عطار شد آں عارض و آں زلف سیہ عطر ‏— ہم عاشق عطرم من و ہم عاشق عطار

بار غم و اندیشہ ہمہ زیں دل برخاست ‏— تا مشک سیہ دیدم کافور[2] تو را بار

کار دل من ساختہ بودہ است نبودہ است ‏— امروز بکام دل من گشتہ ہمہ کار

گفتار نبودہ است میاں من و تو ہیچ ‏— در بود بیکبار بہ بستی در گفتار

ہموارہ دل بردۂ من کام تو جوید ‏— چونانکہ جہاں کام ملک جوید ہموار

سالار زماں فخر جہانداراں محمود ‏— آں شہ کہ چو جم دارد صد حاجب و سالار

کردار بود چارہ گر کار بزرگاں ‏— کردار چنیں باشد و او عاشق کردار

مقدار جہاں راست و را نیز کرانست ‏— بخشیدن او را نہ کرانست و نہ مقدار

---

[1] مکہ - ام القریٰ - بڑا پرانا شہر ہے - اور یہاں پر حرم کعبہ ہے - جو کہ بہت ہی عتیق خیال کیا جاتا ہے
قران پارہ چہارم اِنَّ اَوَّلَ بَیْتٍ وُّضِعَ لِلنَّاسِ بِبَکَّۃَ الخ

[2] کافور - ایک سفید رنگ کی تیز بو دار چیز ہے ٭

دینار چناں بخشد ما را که بر ما　　پیوسته بود خوارترین چیزی دینار

بیدار عطا بخشد خفته بسگالد[1]　　بیفائدہ مال نبود او خفته و بیدار

تیمار رعیّت کشد و اندہ درویش　　ایزد ندہد او را ہیچ اندہ و تیمار

اسرار ہمہ گیتی دانسته و سرّش　　محمود پسندیدہ بر عالم اسرار

زنہار دہد خصم قوی را چو ظفر یافت　　ہرچند نباشد بر او از در زنہار

آزار کہن وقت ظفر بگسلد از دل　　ہرچند که او را نبود خود ز کس آزار

اقرار دہد شاہ جہاں را ہمہ فضل　　آنکس که دہد خلق بفضلش ہمہ اقرار

اخبار نویساں و خردمندان زین پس　　ہرگز ننویسند جز اخبار شہ اخبار

کفار پراگندہ و برکندہ شد ستند　　از بسکہ شکستہ است ملک لشکر کفار

پیکار ہمیں جوید پیوسته و لیکن　　کس نیست که با لشکر او جوید پیکار

قار[2] ارچہ سیہ تر بود و تیرہ تر از شب　　روز ملکان از فرعش تیرہ تر از قار

ہنجار[3] برد پیشِ شہ اندر شب تاریک　　جائے که در آں رہ نبرد باد بہنجار

دشوار جہاں نزد ملک باشد آسان　　آساں ملک نزد ہمہ گیتی دشوار

ہموارہ ہمہ مملکت شاہان بگرفته　　ور زیر سپہ کردہ ہمہ گیتی ہموار

بلغار گرانی ز جہانست و مر او راست　　از بارۂ قنوج و برن[4] تا در بلغار

دیدار نکو دارد و کردار ستودہ　　خوئی خوش و رسم نکو اندر خور دیدار

نظار ز دیدار ہمہ چیز شود سیر　　از دیدن او سیر نگردد دل نظار

یارت طرب و روزبہی باد ہمیشه
بابادہ و با بوسه ز دست و ز لب یار

۱؎ سگالیدن بمعنی اندیشیدن۔ سوچنا کا مضارع ہے ۲؎ قار۔ ایک سیاہ رنگ کی چیز ہے

۳؎ ہنجار۔ طریقہ۔ راہ۔

۴؎ قنوج و برن۔ ہندوستان میں دو شہروں کے نام ہیں ۞

در ذکر وفات سلطان محمود و رثاء برآں بادشاہ گوید[1]

شہر غزنین نہ ہمانست کہ من دیدم پار — چہ فتادہ است کہ امسال دگرگوں شدہ کار

خانہ ہا بینم پر نوحہ و پر بانگ و خروش — نوحہ و بانگ و خروشی کہ کند روح فگار

کویہا بینم پر شورش و سر تا سر کوی — ہمہ پر جوش و ہمہ جوشش از خیل سوار

رستہ ہا بینم پر مردم و درہای دکان — ہمہ بر بستہ و بر در زدہ ہر یک مسمار

کاخہا بینم پرداختہ از محتشماں — ہمہ یکسر ز ربض بردہ بشارستان بار

مہتراں بینم بر روی زناں ہمچو زناں — چشمہا کردہ ز خوناب برنگ گلنار

حاجباں بینم خستہ دل و پوشیدہ سیہ — کلہ افگندہ یکے از سر و دیگر دستار

بانواں بینم بیروں شدہ از خانہ بکوی — بر در میداں گریان و خروشاں ہموار

خواجگاں بینم برداشتہ از پیش دوات — دستہا بر سر و سرہا زدہ اندر دیوار

عاملاں بینم باز آمدہ غمگین ز عمل — کار نا کردہ و نا رفتہ بدیوان شمار

مطرباں بینم گریاں و دو انگشت گزاں — رودہا بر سر و بر روی زدہ شیفتہ وار

لشکری بینم سرگشتہ سراسیمہ شدہ — چشمہا پرنم و از حسرت و غم گشتہ نزار

ایں ہماں لشکر باشد کہ من دیدم دی — ویں ہماں شہر و زمین است کہ من دیدم پار[2]

مگر امسال ملک باز نیامد ز غزا — دشمنی روی نہادہ است بر ایں شہر و دیار

مگر امسال ز ہر خانۂ عزیزے گم شد — تا شد از حسرت و غم روز ہمہ چوں شب تار

مگر امسال چو پیرار بنالید ملک — نے من آشوب ازیں گونہ ندیدم پیرار[3]

تو نگوئی چہ فتادہ است بگو گر نتواں — من نہ بیگانہ ام ایں حال ز من باز مدار

---

۱ یہ قصیدہ بطور مرثیہ محمود کی وفات پر لکھا گیا تھا جو کہ بروز جمعرات ۲۳ ربیع الثانی چار سو اکیس میں ہوئی تھی - ۲ پار - پچھلا سال - جسے پنجابی میں پرسال کہتے ہیں -

۳ پیرار - پچھلے سے بھی پچھلا سال پنجابی میں پرار کہتے ہیں ۔

اینچه شغلست وچه آشوب وچه بانگست وخروش
کاشکے آنشب وآنروز که نرسیدم ازآن
کاشکے چشم پدر اندر نرسیدے به امیر
رفت وما را همه بیچاره ودرمانده بماند
آه و دردا و دریغا که چو محمود ملک
آه و دردا که همی لعل بکان بازشود
آه و دردا که بے او هرکس نتواند بدید
آه و دردا که بیک بار تهی بینم ازو
آه و دردا که کنون قرمطیان شاد شوند
وای و دردا که کنون قیصر رومی برهد
وای و دردا که کنون برهمنان همه هند
میر ماخفته بخاک اندر و ما از بر خاک
فال بد چون زنم اینحال جز اینیست مگر
میر مئے خورده مگر دی و بخفته است امروز
دہل وکوس[۳] ہمانا که همی زان نزنند
ای امیر همه میران و شهنشاه جهان
خیز شاها که جهان پرشغب[۴] وشور شده است
خیز شاها که بقنوج سپه گرد شده است
خیز شاها که رسولان شهان آمده اند

این چه کارست وچه بارست چه چندین گفتار
نه فتادستے و شادی نشده‌ستے بیمار
آه ترسم که رسیده است وشده زیر غبار
من ندانم که چه درمان کنم این را وچه چار
همچو هر خاری ورز بر زمین ریزد خوار
او میان گل و از گل نشود برخوردار
باغ پیروزی پر لاله و گلهای بہار[۱]
کاخ محمودی وآنخانهٔ پرنقش ونگار
ایمنی یابند از سنگ پراگنده و وار
از تگاپوی وبرآوردن برج ودیوار
جای سازند بتان را وگر از نوبه[۲] بہار
این چه روزاست بدین زاری یارب نہار
زنم آن فال که گیرد دل ازآن فال قرار
دیر برخاست مگر رنج رسیدش زخمار
تا بخسپد خوش وکمتر بودش بردن بار
خیز و از حجره برون ای که خفتی بسیار
شور بنشان وشب وروز بشادی بگذار
روی زآنسو نه برتار کشان آتش باز
هدیه‌ها دارند آورده فراوان ونثار

---

۱ گلہائے بہار ۲ نوبہ - ایک بت کدہ کا نام ہے۔
۳ دہل - ڈھول - کوس - در اصل کوست تھا - جسکے معنی نقارہ کے ہیں - ت حذف ہوگئی کوس رہ گیا۔ ۴ شغب - شور ۔

خیز شاہا کہ امیران اسلام آمدہ اند
رشاں دہ کہ رسیدہ است ہمانا گہ بار

خیز شاہا کہ بفیروزی گل باشدہ است
برگل تو قدحی[1] چند می لعل گسار

خیز شاہا کہ بچوگانی گرو آمدہ اند
آنکہ با ایشاں چوگاں زدہ چندیں بار

خیز شاہا کہ چو ہر سال بعرض آمدہ اند
از پس کاخ تو و باغ تو پیلی دو ہزار

خیز شاہا کہ ہمہ دوختہ و ساختہ گشت
خلعت لشکرہ و کردند بیک جا انبار

خیز شاہا کہ بدیدار تو فرزند عزیز
بشتاب آمد بنمائی مر اورا دیدار

نہ تواند کہ برانگیزد زیں خواب ترا
خفتی آں خفتن کز بانگ نگردی بیدار

گرچناں خفتی ایشہ کہ نخواہی برخاست
ایخداوند جہاں خیز و بفرزند سپار

خفتن بسیار ایخسرو خوی تو نبود
ہیچکس خفتہ ندیدہ است ترا زیں کردار

خوی تو تاختن و شغل سفر بود مدام
بنیاسودی ہرچند کہ بودی بیمار

درسفر بودی تا بودی و در کار سفر
تن چوں کوہ تو از رنج سفر گشتہ نزار

سفری کانرا باز آمدن امید بود
غم او کم بود ارچند کہ باشد دشوار

سفری داری امسال دراز اندر پیش
کہ مر آنرا نہ کرانست پدید و نہ کنار

یک دمک باری در خانہ ببایست نشست
تا بدیدندی روی تو عزیزان و تبار

رفتن تو بخزاں بودی ہر سال شہا
چہ شتاب آمد کامسال برفتی ببہار

چوں کنی صبر و جدا چندیں چوں بود تواں
زاں برادر کہ بپروردۂ اورا بکنار

تن او از غم و تیمار تو چوں موی شدہ است
رخ چوں لالۂ او زرد برنگ دینار

از فراواں کہ بگرید بسر کوی تو شاہ
آب دیدہ بشخودہ است مر اورا رخسار

آتشی دارد در دل کہ ہمہ روز رواں
بسوئ چرخ برافگندہ از آں دو دو شرار

لے قدح۔ وہ پیالہ جو کہ دو تین آدمیوں کو سیر کرے۔ اور وہ پیالہ جس میں شراب ہو۔ وہ کاسہ۔ اور جو شراب سے خالی ہو۔ اُسے زجاجہ کہتے ہیں۔

قدح۔ مذمت کو بھی کہتے ہیں۔ جو کہ مدح کے مقابل ہے لاکن یہاں مراد پیالۂ شراب بھی ہے ۰

گر برادر غم تو خورد شها نیست عجب
دشمنت بیغم تو نیست به لیل و به نهار

مرغ و ماهی چو زنان بر تو همی نوحه کنند
همه با ما شده اندر غم و اندوه تو یار

روز و شب بر سر تابوت تو از حسرت تو
کاخ پیروزی چون ابر همی گرید زار

بحصار از فزع و بیم تو رفتند شهان
تو شها از فزع و بیم که رفتی بحصار

تو بباغی چو بیابانی دلتنگ شدی
چون گرفتستی در جایگه تنگ قرار

نه همانا که جهان قدر تو دانست همی
لاجرم نزد خردمند ندارد مقدار

زینت و قیمت و مقدار جهان را بتو بود
عمر خویش از چه قبل بر تو بزده است بکار

شعرا را بتو بازار برافروخته بود
رفتی و با تو بیکبار برفت آن بازار

ای امیری که وطن داشت بنزدیک تو فخر
ای امیری که نگشته است بدرگاه تو عار

همه جهد تو در آن بود که ایزد فرمود
رنج کش بودی در طاعت ایزد هموار

بگذارد و بروی تو میارا دگر ز
زلتی[1] را که نکردی تو بدان استغفار

زنده بادا بو لیعهد تو نام تو مدام
ای شه نیک دل نیک خوی نیکو کار

دل پژمان[2] بو لیعهد تو خرسند کناد
این برادر که زد اندر دل از درد تو نار

اندر آن گیتی ایزد دل تو شاد کناد
به بهشت و بثواب و بفراوان کردار

در مدح امیر محمد بن محمود بن ناصر الدین گوید

ای زینهار خوار بدین روزگار
از بار خویشتن که خورد زینهار

یکدل همی چرند کنون آهوان
با شیر و با پلنگ بیک مرغزار[3]

وقتی که چون دو عارض[4] رخسار تو
در باغ گل همی شگفد صد هزار

---

۱ زلت۔ لغزش۔ اس کی جمع زلل ہے یہاں گناہ سے مراد ہے ۲ پژمان۔ پژمردہ۔ پریشان ✦

۳ مرغزار۔ مرغ بالفتح گھاس مرغزار۔ اسم ظرف مکان ہے۔ چراگاہ۔

۴ عارض۔ رخسارہ کا وہ حصہ جس پر بال آگے ہوئے ہوں۔ اور جس پر بال نہ ہوں۔ اس کو خد کہتے ہیں
اور عارض بادل کو بھی کہتے ہیں ✦

هر شب همی درخشد در گلستان
وقتی که چون موشح گردد همی
گردد ز چشم دیده وران ناپدید
وقتی که چون سرود سرائی بباغ
بلبل سرود راست کند بر سمن
وقتی که عاشقان و جوانان بهم
این بر چمن نشسته و پرئے قدح
زیر گل شگفته بخواهد کشاد
زمن همی جدا شوی ایماه روی
بیدوست چون بوم[4] بچنین ماه و روز
ترسم که از بهار بترسی همی
وآنگاه چون بهار بیاید ز تو
تو زین قبل اگر روی ایجان مرد
من هم بهار دیدم و هم روئے تو
اینک بهار و اینک رخسار تو
ور بے بهانه رفتن خواهی همی
شاخ بنفشه بخش مرا زان دو زلف
چون تو شدی دلم شد و فردا مرا
بنیاد حمد میر محمد کز اوست

چون شعلهای آذر گلهای نار
دشت و چو پرنیان همه کوه و قفار[1]
اندر میان سبزه بصحرا سوار
یا در چمن چغانه نهی بر کنار
صلصل[2] قصیده نظم کند بر چنار
در باغ مے خورند بدیدار یار
وآن زیر گل غنوده و پر گل کنار
نرگس دو چشم خویش ز خواب خمار[3]
تا مهربان نگاری و ناسازگار
بی یار چون زیم بچنین روزگار
گوئی ز تو بهار به آید لبکار
گردی بچشم عاشق بیقدر و خوار
ور مانده تو زین است انده مدار
روئے تو از بهار به اے غمگسار
بنگر بروئے خویش و بروئے بهار
بیمهر گشت خواهی و زنهار خوار
تا دارم آن بنفشه ز تو یادگار
از مهر مدح میر دل آید بکار
شاهی و ملک و دولت و دین استوار

---

[1] قفار۔ چٹیل میدان۔ سفید زمین [2] صلصل۔ قمری

[3] خمار۔ وہ حالت جبکہ شراب کا نشہ اتر رہا ہو۔ [4] بوم۔ بودن مصدر سے صیغہ واحد متکلم ہے۔ جسکے معنی یعنی رہوں کے ہیں *

نزد پدر ستوده و نزد خدای | اندر همه مقامی و اندر همه تبار
هم شهرگیر و هم پسر شهرگیر | هم شهریار و هم پسر شهریار
زو قدر و جاه و عز و شرف یافته | تاج و کلاه و تیغ و نگیں ہر چہار
اسلام را بمنزلت حیدر است | شمشیر او بمنزلت ذوالفقار[1]
مردان مرد گیرد و شیران نر | روز نبرد کردن و روز شکار
در نزد او سراسر در بندگی | در پیش او تمامی در زینہار
رائش بوقت حزم حصار قویست | تیغش بروز رزم کلید حصار
در حلم ناپایند او را جبال | در جود چاکرانند او را بحار
جائے کہ جود باید جود و سخاست | جائے کہ حلم باید حلم و وقار
از قادری کہ ہست نیارد گذشت | اندر ہمہ ولایت او اضطرار[2]
با سہم او دلیر ترین جاہلی | از سر بروں نیارد کردن فسار
از بیم او بنیکو خود بخرد شدند | دیوانگاں گشتہ خلیع العذار[3]
فرزند آنشہ است کہ از بیم او | بیروں نیارد آمد ثعبان[4] ز غار
ای عدل و داد و مرد برادر جہاں | نوشیروان دیگر و اسفندیار
آن کو شمار ریگ بداند گرفت | فضل ترا گرفت نداند شمار
بر تر ز چیزہا خرد است و ہنر | مردم بے این دو چیز نیاید بکار
این ہر دو را امید تست از جہاں | زینی بہر امیدے امیدوار
عزہ نئی بدین ہنر و نیکوئی | از فرشاہ بینی و از کردگار
سلطان ترا بچرخ برین بر کشید | و آخر بدین ہمی نکند اختصار

---

۱ ذوالفقار۔ حضرت علی کرم کی تلوار کا نام ہے۔ اسکی دو وجہ ہیں۔ پہلے تو یہ دونو طرف دندانہ دار تھی۔ فقرے کے معنے دندانہ کے ہوتے ہیں۔ دوسرا فقرا کے معنی پشت کا مہرہ ہوتے ہیں اور یہ کفار کے پشت کے مہروں کا کاٹا کرتی تھی ۲ اضطرار۔ ضرر کا باب افتعال ہے بیقراری۔
۳ خلیع العذار۔ مطلق العنان۔ بے باگ ۴ ثعبان۔ بڑا سانپ۔

جائے رساندت کہ بدرگاہ تو   از روم ہدیہ آرند از چین نثار
بخت موالی تو سوی ارتفاع   بخت مخالف تو سوی انحدار
فرمانبران تو شدہ اند اے امیر   فرمان دہندگان صغار و کبار
اندر دو چشم خویش زند خار خشک   ہر دشمنے کہ با تو کند خار خار[1]
در ہر دلی ہوائی تو بیخی زدہ است   بیخی کہ شاخ دارد و بر شاخ بار
گیتی گرفتہ با تو امیرا سکون   دل ہا گرفت با تو امیرا قرار
وآن دل کہ رفتہ بود بجائے دگر   از بہر باز گشتن بربست بار
ای درگہ تو جایگہ قدر و جاہ   ایخدمت تو مایۂ عز و فخار
نیک اختیار باشد ہر کس کہ در   درگاہ تو و خدمت تو اختیار
فخریست خدمت تو کہ تا روز حشر   او را نہ ننگ خواہد دیدن نہ عار
شادی بخدمت تو کند پیش بیں   خدمت بدرگہ تو کند ہوشیار
آنجاست ایمنی و دگر جای بیم   آنجا یگہ گل است و دگر جای خار
ای از تو یافتہ دل و فربی شدہ   فرہنگ دل شکستہ و جود نزار
ای از تو یافتہ دل و فرخ شدہ   غمگین و دلشکستہ چوں فرخی ہزار
سال نو است و ماہ نو و روز نو   وقت بہار و وقت گل کامگار
شادی و خرمی را نو کن بسیج   دلرا بخرمی و بشادی سپار
بوبکہ عندلیب نوا را بخوان   گو قوم خویش را چو بیائی بیار
وز ہر یکے جدا غزلی نو شنو   شاہانہ شادمانہ زی و شادخوار
نوروز[2] و نوبہار دلارام را   با دوستان خویش بشادی گذار

---

[1] خار خار۔ خارش و خلجانی سے مراد ہے

[2] نوروز۔ آتش پرستوں کے سال کا یکم۔ اس دن بڑی آگ روشن ہوتی ہے۔ اور عموماً۔ بہار کے موقع پر ہوتا ہے۔ غالباً ایسٹر اس کو ہی کہتے ہیں +

تا فعل ابر پاک نیاید ز خاک — تا طبع خاک خشک نگیرد بخار
پاینده باش تا بمراد و بکام — از دشمنان خویش برآری دمار
امروز تو همیشه نکوتر ز دی — امسال تو همارہ نکوتر ز پار
همواره یمن باد ترا بر یمین — پیوسته یسر باد ترا بر یسار

در مدح میر ابو احمد محمد بن محمود بن ناصر الدین و صفت شکارگاه

چهار چیز گزین بود خسرو آن را کار — نشاط کردن و چوگان و رزم و بزم و شکار
ملک محمد محمود آمد و بفزود — بر این چهار بتوفیق کردگار چهار
نگاه داشتن عهد و برکشیدن حق — بزرگ داشتن دین و راستی گفتار
جز این چهار هنر صد هنر فزون دارد — از این چهار هنر هر یکی فزون صد بار
چو داد و دین نیکو چو علم گفتن خوب — چو عفو کردن مجرم چو بخشش دینار
هنر فراوان دارد ملک خدای کناد — که باشد از هنر و عمر خویش برخوردار
چنانکه او ملکست و همه شهان سپهش — همه ملوک سپاهند و او سپه سالار
ز جملهٔ ملکان جهان که داند کرد — هزار یک ز آن کان شهریار گیتی دار
بیک شکارگه اندر من آنچه زو دیدم — ترا بگویم خواهی کنی گر استفسار
بدشت بر شد روزی بصید کردن و من — ز پس برفتم با چاکران و با نظار
ز دور دیدم گردے برآمده بفلک — میان گرد مصافے[1] چو آهنین دیوار

---

۱ مصاف۔ اسم ظرف مکان ہے۔ دراصل مصوف تھا۔ واو کو الف سے تبدیل کیا گیا۔ لفظی ترجمہ جائے صف ہے۔ مجازی معنے لڑائی کے ہیں۔ کیونکہ وہاں بھی صفیں آراستہ ہوتی ہیں +

امیر پلیش و گروہی شکاری اندر پس　　بتیر کردہ بر ایشاں فراخ دشت حصار
ہمی فگند بہ تیر و ہمی گرفت بیوز　　چو گرد باد ہمی گشت بر یمین و یسار
بیکزماں ہمہ بفگند پس بحاجب گفت　　کہ ہر چہ کشتۂ تیر منست پلیش من آر
ز بامداداں[1] تا نیم روز حاجب او　　میاں دشت ہمی گشت با ہزار سوار
بر استراں بسک پے ہمی نہاد سبک　　شکارہا کہ براد تیر بردہ بود بکار
بماند مرکبش و استراں بماندہ شدند　　ز بس دویدن تیر و ز بس کشیدن بار
ہنوز پنج یکی پلیش میر بردہ نبود　　از آں شکار کہ از تیر میر شد کشتار
چو پشتہ پشتہ شد از کشتہ پلیش روی ملک　　فراخ دشتی چوں روی آئینہ ہموار
ز چشم آہو چوں چشم دوست شد ہمہ دشت　　ز شاخ[2] آہو چوں زلف تا بدادۂ یار
مرا ز چشم و سیہ زلف یار یاد آمد　　فرو نشستم و بگریستم بزاری زار
در آرزوی دو زلف و دو چشم آہوی خویش　　چو چشم شیراں کردم ز خون دیدہ کنار
ز چاکراں ملک چاکری بدید مرا　　ہمی ندانم بو نصر بود یا کشوار
برفت و گفت ملک را کہ فرخی بگریست　　بصید گاہ تو بر چشم آہوئی بسیار
چو باز گشت ہمی بر سوئی خیمۂ خویش　　ز خون دیدہ کناری عقیق و دانۂ نار
مگر کہ آہو چشم است یار او کہ شدہ است　　بچشم آہو بر چشمہاش باراں بار
ملک چنانکہ ز آزادگی سزید گزید　　ز آہواں چو نگاری ز تبکدۂ فرخار
دراز گردن و کوتاہ پشت و گرد سرین　　سیاہ شاخ و سیہ دیدہ و نکو دیدار
بچشمش اندر گفتی کشیدہ بود ستی　　بسحر سرمۂ خوبی و نیکوئی سحار
بمن فرستاد آنرا و معنی آں بودہ است　　کہ شاد ماں شو و اندوہ دل بر ایں بگسار

ا؎ بام بروزن شام بمعنی صبح ہے۔ داد یا داداں زیادہ ہیں۔

۲؎ شاخ۔ ٹہنی۔ اور سینگ کو بھی کہتے ہیں۔ شاخ آہو۔ ہرن کا سینگ اضافت تخصیصی ہے*

بدین کریمی و آزادگی که داند بود — مگر امیر نکوسیرت نکو کردار
چه جایگاه شگفت است کیست از امرا — سزای ملک جز آن آفتاب فخر و تبار
همی ندانی کاین دولتی چگونه قویست — تو این حدیث که گفتم همی نداری خوار
رسد بجائے ملک محمد محمود — که کس چو بشنید از ملک احمد مختار
یگان یگان همه فرد اترا پدید آید — تو گوش دار و ببین تا چگونه گردد کار
هنوز خاقان در خدمتش نبسته کمر — هنوز قیصر بر درگهش نکرده نثار
هنوز نامهٔ او خوانده نیست بر فغفور — هنوز خطبهٔ او کرده نیست در بلغار
هنوز نائب او بادبیر و مستوفی — خراج مغرب برابر گرفته نیست شمار
هنوز پیش روسیان بطبع تکرد — رکاب او را نکو بدست خویش سپار
هنوز رود سرایان نساختند بروم — ز بهر مجلس او ارغنون و موسیقار[1]
هنوز طوف نکرده است و سر بسر نگشت — چنانکه باید گرد جهان سکندر وار[3]
بسے نمانده که کار جهان چنین گردد — بکام خویش رسیده من و همه احرار
همیشه تا نبود گل بروزگار خزان — چنانکه میوه نباشد بروزگار بهار
خدای ناصر او باد و روزگار بکام — فلک مساعد و گیتی بر او گرفته قرار

در تهنیت عید فطر و مدح امیر محمد بن محمود گوید

رمضان رفت و رهی دور گرفت اندر بر — خنک آنکو رمضان را بسزا برد بسر
بس گرامی بود این ماه و لیکن چکنم — رفتنے رفته به و روی نهاده بسفر
سبکی کرد و بهنگام سفر کرد و برفت — تا نگوئید فرو هشت بر ما لشکر

---

[1] موسیقار۔ بالضم۔ ایک ساز ہے جس میں چھوٹے اور بڑے سوراخ وصل کے سوتے ہیں اور کہتے ہیں۔ کہ موسیقار ایک پرندے کا نام ہے جس کی چونچ میں بڑے سوراخ ہوتے ہیں۔ اور ان سوراخوں سے قسم قسم کے راگ نکلتے ہیں۔ اور حکیموں نے علم موسیقی اسی سے استخراج کیا ہے۔ ارغنوں بھی باجے کو کہتے ہیں جسے انگریزی میں (آرگن کہتے ہیں [2] بشار بفتح یا چھونا۔ اور ہاتھوں سے گھانا [3] ایک بادشاہ کا نام ہے۔ جو کہ بڑا ہی ذی اقتدار گزرا ہے۔ قرآن شریف میں ایک سکندر ذوالقرنین کا نام آتا ہے۔ شاید یہی مراد ہے۔ یا کوئی اور مولانا نظامی سکندر نامہ میں لکھتے ہیں کہ دراصل یہ لفظ سہ کان درے ہے۔ یعنی تین موتیوں کی کان۔ ایک تو اس نام کا آدمی حکیم تھا۔ دوسرا بادشاہ تیسرا پیغمبر واللہ اعلم بالصواب

رمضان پیرے بس چابک بس باخرد است | کار بخرد همه زیبا بود و اندر خور

او شنیده است که بسیار نشنیں را گویند | دیر نشستی بر ما و همی خورد جگر

چکنم قصه دراز این بچه کار است مرا | سختی باید گفتن که بره دارد در

رمضان[1] گر بشد از راه فراز آمد عید | عید[2] فرخنده ز ماه رمضان فرخ تر

گاه آں آمد کز شادی پر گردد دل | وقت آں آمد کز باده گراں گردد سر

مجلسی باید آراسته چوں باغ بهشت | مطربی مدح امیر الا مرا کرده زبر

بادهٔ صافی و آسوده و روشن چو گلاب | ساقی دلبر و شایسته و شیریں چو شکر

اثر غالیهٔ عیدی نارفته هنوز | زاں بناگوش که با سیم زند رنگش بر[3]

دشت ها کوه برنگ نو و پا کرده بلند | زانکه چوں چشم نگار است و چو زلف دلبر

هر نبیذے را بوسی ز لب ساقی نقل | فرخی تا بتوانی بجز این باده مخور

این همه دارم و زین بیش بقدر ملکی | که امام ملکانست بفضل و به هنر

پس چرا غافل باشم که نشیتم بر خیر | ساقیا باده فراز آر و همه شغل ببر

من و معشوق و مے و رود و سر کوی سرود | بر سر کوی سرود است مرا گم شده خر

ایخوشا با مے و معشوق سرودی که در آں | نعت آں قد بلند آید و آں سیمین بر

خوش بگوش آید شعری که در آں شعر بود | مدحت خسرو با نعت رخی همچو قمر

مطربا آں غزل نغز دلاویز بیار | ور بدانی بشنو تا غزلے گویم تر

تجدید مطلع

ای دریغا دل من کاں صنم سیمیں بر | دل من برد و مرا از دل او نیست خبر

---

[1] رمضان۔ رمض سے مشتق ہے جسکی معنے تڑاکے کی دھوپ کے ہیں۔ چونکہ یہ مہینہ جس میں اب مسلمان روزے رکھتے ہیں۔ سخت گرمیوں میں خدائے کریم نے عبادت کرنے اور روزے رکھنے کے لئے مقرر فرمایا تھا [2] عید۔ عود سے مشتق ہے۔ بمعنی لوٹنا۔ چونکہ یہ مسلمانوں کے تہوار لوٹ لوٹ کے آتے ہیں۔ اسلئے نام ہوا۔ [3] بر زدن۔ پہلو زدن۔ برابری کرنا ٭

او ولی داشت گرامی و دل دیگر یافت
دلفروشان خراسان را بازار کجاست
اندرین شهر کسی را دل افزونی نیست
هر که او گرد بتان گشت چو من بیدل شد
تو چگوئی که من بیدل چون تا نم گفت
میر ابو احمد بن محمود آن شیر شکار
آنکه از شاهان بیش است بعلم و بادب
بنهاد و خو و صورت بپدر ماند راست
تا جهان گم نشود گم نشود نام و نشان
شکر باید کند ایزد را سلطان که کند
گر هنر باید هست ار که سخا باید هست
ایزد از چهرهٔ او چشم بدان دور کناد
اے سپندے منشین خیز و سپند آر سپند
ور بدست تو کنون اخگر افروخته نیست
چشم بد را ز چنان شاه بگردان بسپند
نه شگفت است که از دیدن آن بار خدای
دیدی امروز ملک را تو بآن دشت فراخ
تو بگفتی بچه ماند که من ایدون گفتم
ماه از آن گفتم کاندر لغت و لفظ عرب

کاشکی من دلکی[1] یافتمی نیز دگر
تا ولے با هم از ایشان چو دل خویش مگر
ور بود نیز همانا نفروشند بزر
حال از اینگونه است اینجا حذر ای قوم حذر
مدحت خسرو عادل بچنین حال اندر
میر ابو احمد بن محمود آن شیر شکر
آنکه از میران بیش است بفضل و بهنر
پسر آنست پدر را که بماند بپدر
پدری را که چنین داد خداوند پسر
بچنین شاه نکو رسم پسندیده سیر[2]
بقیاس عدد قطرهٔ باران بشمر
خاصه امروز که امروز فزون دارد فر
تا ترا سازم ازین چشم گرامی مجمر
ز آتش هیبت آتشه بفروزان اخگر[3]
کافرین باد بر آن صورت نیکو منظر
مردم بین را بفزاید در دیده بصر
پیش آن موکب و آن رایت فرخ پیکر
که بمه ماند و مه را ز ستاره لشکر
چشمهٔ روز بود ماده و مه باشد نر[4]

۱؎ دلکے اسم تصغیر ہے۔ دل کی۔ بمعنی چھوٹا دل ۲؎ سیر۔ جمع سیرت بمعنی خصائل
۳؎ اخگر۔ بفتح۔ آگ کا انگارہ
۴؎ عربی میں سورج مونث ہے۔ اور چاند مذکر ہے الشمس بازغة۔ طلع القمر۔

کمرش دیدی شاهانه کمر بسته همی | دیدهٔ هیچ شهی بسته بدین زیب کمر
هر که شاهنشهی و ملک همی خواهد جست | گو چو او باش و گرنه بشود رنج مبر
ملک آن باشد کاو را سخن باشد و دست | ملک آن باشد کو را هنر باشد کر[1]
او هنر دارد بایسته چو بایسته روان | او سخن راند پیوسته چو پیوسته درر
همه شاهان جهان را چو همی در نگرم | بندگی باید کرد از بن[2] دندان ایدر
ایدر است آنکه همی داشتیئ جم پنهان | ایدر است آنکه همی جست بجهد اسکندر
ایدر است آنکه همی خواند او را طوبی | ایدر است آنکه همی خواند او را کوثر
شکر ایزد را کامروز بدان جایگهیم | که شهان همه گیتی را آنجاست مقر
برسد قافیهٔ شعر و بپایان نرسد | گر بگویم که چه کرد او ببیت کالنجر[3]
تا نباشد چو گل سیب گل آذر گون | تا نباشد چو گل نار گل نیلوفر
تا نماند بگلاب آن عرق مرزنگوش | تا نماند بسمن بوی و بر سیسنبر[4]
شادمان باد و بهر کام که دارد برساد | آن نکوخوی نکو منظر نکو مخبر
شغل او با طرب و شغل عدو با غم دل | بخت او روز به و بخت عدو روز بتر
همچنین عید بشادی بگذاراد هزار | در جهانداری و در دولت پیروزه اختر

در وصف بهار و مدح ابواحمد محمد بن محمود بن سبکتگین

مرحبا ای بلخ بامی[6] همره باد بهار | از در نوشاد رفتی یا ز باغ نوبهار[5]
ای خوشا آن نوبهار خرم و نوشاد بلخ | خاصه اکنون کز در بلخ اندرون آمد بهار
هر درختی پرنیان چینی اندر سر کشید | پرنیان خرد نقش سبز بوم[7] لعل کار

---

[1] کر۔ طاقت و توانائی [2] بن دندان۔ مراد اطاعت و بندگی خالص سے ہے

[3] ہندوستان میں ایک قلعے کا نام ہے۔

[4] پودینہ اور نعناع کے درمیان ایک سبزہ ہے۔ جسکی بو بڑی تیز ہوتی ہے اور سانپ اور بچھو کے کاٹے پر لگایا جاتا ہے [5] نوبہار۔ ایک حسن خیز شہر کا نام ہے [6] بامی بلخ کا لقب ہے [7] بوم۔ زمین

ارغواں بینی چو دست نیکواں پر دستبند — شاخ گل بینی چو گوش نیکواں پر گوشوار

باغ گردد گل پرست و راغ گردد لالہ گوں — باد گردد مشکبوے و ابر مروارید بار

باغباں برگرفتہ دل بماہ دے ز گل — پر کند ہر بامدادے از گل سوری کنار

بلخ بس خوش است لیکن بلخیاں را باد بلخ — مر مرا با شہرہاے گوزکانانست کار[1]

نوبہار[2] بلخ را در چشم من حشمت نماند — تا بہار گوزکاناں پیش من بکشود بار

باغ و راغ و کوہ و دشت گوزکاناں سر بسر — حلۂ دو روی را ماند ز بس نقش و نگار

ہر چہ زیور بود و رونق آئین آنہمہ — برد بر گلہای باغ و راغ نوروزی بکار

از دروں رشتہ تا کہیاہای کز رواں — سبزہ از سبزہ نیز[3] لالہ زار از لالہ زار

بیشہ ہائے کز رواں از لالہ زار و شنبلید — گاہ چوں بیجادہ گردد گاہ چوں زر عیار

از فراواں گل کہ بر شاخ درختاں بشگفد — راست پنداری درختاں گوہر آوردند بار

بامداداں بوئے فردوس بریں آید ہمی — از در باغ و در راغ و ز کوہ و جویبار

گل ہمی گردد و سنگ سیہ یاقوت سرخ — زیں بہار سبز پوش تازہ روئے آبدار

خوبتر زیں گوزکاناں را بہارے دیگر است — ویں بہار اکنوں پدید آید کہ آید شہریار

میر ابو احمد محمد شہریار دادگر — سرفراز گوہر و فخر بزرگان تبار

آنکہ دنیا را جمالست آنکہ دیں را قوتست — آنکہ دولت را ثبالست آنکہ شاہی را شعار

در بزرگی با تواضع در سیاست با سکوں — در سخا با تازہ روئی در جوانی با وقار

پردلی پر دل و لیکن مہربانی مہرباں — قادری قادر و لیکن بردباری بردبار

خشت او از کوہ برگیرد ہمی تیغ بلند — ناوک او کنگرہ بر باید از برج حصار

ہمچناں ترسند چوں کبکاں ترسندہ زباز — پیل از و روز نبرد و شیر از و روز شکار

۱؎ گوزکاں معرب بہ جوزجاناں ہے۔ چھوٹے دریائے جیحوں کے کنارے ایک شہر کا نام ہے

۲؎ نوبہار۔ ایران میں ایک آتش کدہ کا نام ہے۔

۳؎ مینھی ایک مشہور سبزی ہے۔ زر عیار خالص سونا +

ابر گوہر بار زریں کلّہ بندد در ہوا — گرز وریای کفش خورشید بر گیرد بخار
مرد را اول بزرگی نفس باید پس نسب — مرد ما ترا ایں نشان چند گردد آشکار
آں ہمای رایت فرخندۂ تو خفتہ نیست — آخر او خواہد بنای مملکت کرد استوار
بس نپاید کو بپرواز اندر آید گرم خوش — گر بپرواز اندر آید مملکت گیرد قرار
بر در بغداد خواہم دیدن او را تا نہ دیر — گرد بر گردش غلاماں سرای صد ہزار
دولت سلطان قوی با دو سر تو سبز باد — کایں جہاں با دولت و تیغ شما خوار است خوار
خوش نخسپم تا نہ بینم بر در میدان تو — خفتہ ہر شب شہریاراں جہاں را بندہ وار
تا ہمی پیدا بود نیک از بد و نرم از درشت — ہمچو سنگ خارہ از بیجادہ و بلبل از نہار
تا نباشد چوں ستاک[1] نسترن شاخ بہی — تا نباشد چوں شگوفہ ارغواں شاخ چنار
نیک بادت سال و ماہ و نیک بادت روز و شب — نیک بادت وقت و ساعت نیک بادت روزگار
رنج و مکروہ از تو دور و عدل و انصاف از تو شاد — دین و دنیا با تو جفت و بخت و دولت با تو یار
تا ز بہر خدمت درگاہ تو ہر چند گاہ — شاہ چیں آید پیادہ شاہ روم آید سوار
برخور از نوروز خرم برخور از بخت جواں — برخور از عمر گرامی برخور از روی نگار
دشمنانت مستمند[2] و مبتلا و ممتحن — دوستانت شادماں و شاد کام و شادخوار

در مدح سلطان محمد بن سلطان محمود غزنوی گوید

شبی گذاشتہ ام دوش خوش بروی نگار — خوشا شبا کہ مرا دوش بود با رخ یار
شبی کہ اول آں شب سماع بود و نشاط — میانہ مستی و آخر امید بوس و کنار
نہ شرم آنکہ ز اول بکف نیاید دوست — نہ بیم آنکہ باآخر تباہ گردد کار

---

۱ ستاک۔ شاخہ درخت۔
۲ مستمند۔ مست حاجت۔ حاجتمند۔ ۔ در محنت افگندہ شد۔ آزمائش میں ڈالا گیا۔

مئی بدست من اندر چو مشکبوی گلاب
بتی به پیش من اندر چو تازه روے بہار

بتے کہ خانہ بدو چوں بہار بود و نبود
شگفت از یرا گزبت کنند خانہ بہار

بجعدش اندر سیصد ہزار پیچ و گرہ
بجای ہر گرہ او شکنج و حلقہ ہزار

بتے کہ چشم من از ہر نگاہ چہرہ او
نگارخانہ شد ارچہ پدید نیست نگار

ز حلقہ ہائے سیہ زلفش ارنخواستمی
نماز شام زرہ کردہ بودمی بسیار

برابر دو رخ او بداشتمے سُرخ
ز شرم دو رخ او زرد گشت چوں دینار

چو شب دو بہرہ گذشت از دو گونہ مست شدم
یکے ز بادہ و دیگر ز عشق بادہ گسار

نشان مستی در من پدید بود و بتم
ہمی نمود بچشم سیہ نشان خمار

چو مست گشتم و لختے دو چشم من بغنود
ز خواب کرد مرا ماہروے من بیدار

بنرم نرم ہمی گفت روز روشن شد
اگر بخسپی ترسم کہ بگذرد گہ بار

بشادکامی شب را گذاشتی بر خیز
بخدمت ملک شرق روز را بگذار

مرا بخدمت خسرو ہمی فرستد دوست
کہ گویدم کہ تو او را مخواہ و دوست[1] مدار

بروے ماند گفتار خوب آں مہروے
فرشتہ خوے بداں خوبی و بداں گفتار

برمن آں بت بازار نیکواں بشکست
کجا چناں بت باشد کہ را بود بازار

گر او عزیز تر از دیدہ نیست نزد دلم
نعوذ باللہ نزدیک میر بادم خوار

امیر عادل باذل محمدؐ محمود
کہ حمد و محمدت آنجاست کو بود ہموار

بلند نام ہمام از بلند نام گہر
بزرگوار امیر از بزرگوار تبار

سخاوت و کرمش را پدید نیست قیاس
فضائل و ہنرش را پدید نیست شمار

ز نامور پدر آموختہ است فضل و ہنر
چنانکہ از گہر آموختہ است شیر شکار

---

[1] دوست۔ پرانی فارسی میں ایک مصدر دوسیدن بمعنی گھلنا ملنا کے تھا۔ لاکن آجکل متروک ہے دوست اسی مصدر سے اسم مفعول کا صیغہ ہے۔ بمعنی گھلا ملا ہؤا۔ یعنی دو آدمی جو کہ ایک دوسرے کے دوست کہلاتے ہیں۔ آپس میں گھُلے ملے ہوئے ہوتے ہیں۔ اسلئے ان کو دوست کہتے ہیں *

کند بنوک سناں بند ملک دشمن سست | کند بنوک قلم سدّ مملکت ستوار
نظام مملکت آید ز جنبش قلمش | چنانکہ دائرہ خیزد ز گردش پرکار
گراز کفایت گوئی چنو کہ ہست بگو | ور از سخاوت گوئی چنو کجاست بیار
میاں بخل و میاں کف کشادۂ او | چو کوہ روے کشیدہ است جود او دیوار
شتاب شاہاں باشد بگرد کردن زر | شتاب میر بخوشنود کردن زوّار
شہاں خزانہ نہند او خزانہ پردازد | نہ زانکہ دستگہش لاغراست و دخل نزار
ولیک آنچہ در آرد ببخشد و بدہد | سخاوت اینساں دارد کفایت ایں مقدار
اگر ہمی رسدے دست او بہمت او | کمینہ بخشش او بدرہ بودے و قنطار
بکام و ہمت و نہمت[1] رسیدہ گیرش دست | بدولت پدر و عون ایزد دادار[2]
بنام ایزد شاہنشہے است روز افزوں | امید خلق ہمیدوں بدر گرفتہ قرار
بچشم ہر کس اورا بزرگی و حشمت | بجای ہر کس اورا ایادی[3] و کردار
چو روزگار بود کار چوں نگار کند | بروزگار تواں کرد کارہا چو نگار
سیاہ سنگے اندر میاں دستگہے | بروزگار شود گوہرے چو دانۂ نار
خدایگان جہانرا ببر کشیدن او | عنا نیست کہ او را پدید نیست کنار
فزود شاہ جہاندار در ولایت او | دو سہ ولایت و ہر یک تو التبش بسیار
ترا نمایم سال و گر دگر شدہ حال | چنانکہ گوئی احسنت راست گفتی پار
امیر شاد و بدو بندگان او ہم شاد | مخالفان ہمہ با گرم[4] و اندہ و تیمار
من ایستادہ و شعری ہمی سرایم خوب | چنانکہ کرد نباید باآخر استغفار
وگر نہ راست ستغفار خواہد ایزد ما | من آنکسم کہ در او راست گفتہ ام اشعار

---

۱ نہمت ۔ بالفتح اول ۔ کسی کام میں ہمت کا پہنچنا ۔

۲ دادار ۔ اصل میں داد آرا ۔ اسم فاعل ترکیبی ہے انصاف کرنے والا ۔

۳ ایادی ۔ انعام و بخشش ۴ غم و اندوہ ۔

دروغ گفتم لیکن ز ناتوانی بود
که در نمائش فضلش نداشتم دیدار

چنانکه هست نداننمش تمام ستود
جز این نبود مرا در دروغ دستگزار

دروغ گوید هر کس که گوید اندر فضل
چو شاه شرق و چنو خلق باشد از دہ بار

بروز معرکه این پر دلی و پر جگر بیست
که یک سواره شود پیش لشکرے جرار

به تیر در بر شیران رہ پیادہ کند
چنانکه در دل پیلان به نیزہ راہ سوار

ہمیشه تا ول آزاد مرد جائے وفاست
چنانکه ہست صدف جائے لؤلؤ شہوار

امیر عالم عادل بکام خویش زیاد
ز بخت شاد و ز ملک وز عمر برخوردار

گہے بتیغ ستانندۂ فراخ جہاں
گہے بتیر کشایندۂ بلند حصار

نصیب او طرب و عیش زین مبارک عید
نصیب دشمن او ویل و وائی و نالہ زار

در مدح امیر ابو احمد محمد بن محمود غزنوی گوید

ایدل تو چه گوئی که زمن یاد کند یار
پرسد که چگونه است کنوں یار مرا کار

گوید که مرا چاکرے بود وفا جوے
گوید که مرا بندہ یکی بود وفادار

اندوہ خورد کو غم من خورد ہمی دی
اندیشه برد کو بر من بود ہمی پار

نی نی که من او را دلکی نازک دیدم
از بہر من او بر دل نازک ننہد بار

ور انتواں گفت که تو اندہ من خور
کاں رامش دل نیست باندوہ سزاوار

عاشق منم اندوہ مرا باید خوردن
ای عشق ہمه دردی و اندوہی و تیمار

با این ہمه درد دل و اندوہ چه بودی
گر دور نبودی زمن آن لعبت فرخار

تا چشم من از دیدن آں ماہ جدا شد
اندوہ مرا ہیچ کراں نیست پدیدار

۱؎ لشکرے جرار ۔ بفتح جیم بروزن فعال لفظی ترجمه تو کھینچنے والا ہے ۔ لاکن مجازی معنوں میں لشکر کثیر کو کہتے ہیں کیونکہ کثرت کی رفتار آہستہ اور دھیمی ہوتی ہے ۔ اسلئے وہ لشکر گھٹتا ہوا نظر آتا ہے لہذا یہ معنے ہوئے ۔

۲؎ ویل بفتح واؤ ۔ بمعنی افسوس اور وائے ہے ۔ سختی ۔ شور ۔ مصیبت اور فغاں اور دوزخ میں ایک وادی کا بھی نام ہے در اصل وائے تھا لام کو زیادہ کیا گیا دغیاث ۳؎ نصبت چھوٹی چھوٹی لڑکیوں کی کھیلنے کی گڑیا ۔

چون زیر شدم زرد و نزار از غم هجرش — از من چه عجب داری گر ناله کنم زار

حال دل خود گوئم نی نی که نکو نیست — در مدح امیر انده دل گفتن بسیار

شهزاده محمد ملک عالم عادل — بو احمد بن محمود آن علم خریدار

آن بر همه شاهان بشرف سید و سرور — آن بر همه میران بهتر سرور و سالار

برنا و به برنائی اندر هنر وے — عاجز شده پیران جهاندیدهٔ بیدار

پیری که بسالی سخنے خام نگوید — باشد بر او خام و سبک سنگ و سبکسار

در علم چنان است که او داند و ایزد — در جود چنانست که من دانم و زوار

زو پرس همه مشکل و دشوار جهان را — زیرا که بر او نبود مشکل و دشوار

صد نکته مثل در دو سخن با تو بگوید — وین معجزه زو دیدم صد بار نه یکبار

با این همه فضل و هنر و مملکت و عز — همچون ملکان نیست پر از کینه و جبار

هر چند جهان سخت فراخست و بزرگست — پیش دل او تنگ تر از نقطهٔ پرکار

یارب چه دلست آنکه در او گم شد و نا چیز — چیزیکه به شش روز نهاد ایزد دادار[1]

داند همه چیزی جز از آن چیز که راهش — یک سو بود از ملت پیغمبر مختار

حقا که ندارد بر او دنیا قیمت — والله که ندارد بر او گیتی مقدار

منت ننهد بر تو بکردار فراوان — داند که ز منت بشود رونق کردار[2]

گر مملکت خویش بتو بخشد گوید — تقصیر همی باشد معذور همے دار

چون شاکری از نعمت او شکر گزارد — از شرم دو رخسار کند همچو گل نار

ور نخمت[3] بنام ادبا دارد اثواب — در بدره بنام شعرا دارد دینار

اندر خور آن همت و آن نهمت و آن دل — طاقت جز از این باید یارب تو پدیدآر

---

[1] قرآن شریف میں آتا ہے خلق السموات والارض فی ستة ایام

[2] یہاں بھی قرآنی آیہ کیطرف اشارہ ہے ولا تبطلو صدقاتکم بالمن والاذیٰ

[3] نخمت۔ جاودان۔ ادبا جمع ادیب ٭

او نام نکو جستہ برنج از دل نازک   واللہ کہ بود نام نکو جستن دشوار

از بہر نکو نامی گفتار من و تو   بر دل ننہدر نج مگر مردم ہشیار

آں کو طلبید نام نکو باید کردن   با دیو بروز اندر سیصدرہ پیکار

بیہودہ کس را نستایند و مرا او را   از رایگاں ستایندہ فزوں بینم ہموار

اندر خوی او گر خللے بودی بیشک   پنہاں بنماندی و بگفتندی ناچار

چشم بد از و دور کناد ایزد کورا   چیزے نشناسم کہ ندادا یزد جز عار

نظارہ گر آنچیز بگوید کہ بہ بیند   از میر ہمہ فضل و ہنر گوید نظار

اے شمسۂ ملک پدر و زینت عالم   اے نعمت اہل ادب و دولت احرار

آئیں ہمہ چیز تو داری و تو دانی   آئیں مہ چہر نگہدار و بمگذار

آں کن کہ بدیں وقت ہمیکردی ہر سال   خز[1] پوش و بکاشانہ رو و صفہ فرودار

فرمائے کہ پیش تو بسازند حصارے   از آہن و پولاد مر آترا در و دیوار

آتش بدو اندر فگن و عود فرو ریز   تا عود بگویم کہ چہ گفتہ است ببازار

از خانہ ببازار ہمی گشتم یک روز   ناگاہ فتادم بہ یکے کلبۂ عطار

عطار بہ کلبہ در با عود ہمی گفت   کاصل تو چہ چیز است و چہ چیزی زبن و بار

گفتم بگوائے عود کہ یک ذرہ ز عنبر   بہ باشد و خوشتر بود از عود[2] بخروار

عنبر نہ ہمانا کہ چنیں بارد گفتن   گفتی و خطا گفتی عذر آرو ستغفار

از عود گنہ گار تر امروز بر من   آنست کہ شک دارد در ہستی جبار

ز آتش بکن اے شاہ مکافات گناہش   آتش بود اے شاہ مکافات گنہگار

ای عرض تو بر چشم تو چوں دیدہ گرامی   ایمال تو نزدیک تو چوں دشمن تو خوار

---

[1] خز۔ ریشم

[2] عود۔ ایک قسم کی خوشبودار لکڑی ہے ۔

تا وقت خزاں زرد بود باغ چو زریخ
تا کوہ چو مصمت[1] بود اندر مہ آذر
دلشاد زی و کامروا باش و طرب کن
ہر روز یکے دولت و ہر روز یکے عز
صد مہر مہ دیگر بفزای بشادی

تا وقت صبا سبز بود باغ چو زنگار
تا دشت چو وشی بود اندر مہ آذار
یا طرفہ نگاری چو گل تازہ بگلزار
ہر روز یکے نزہت و ہر روز یکے بار
در دولت سلطان جہانگیر جہاندار

در مدح امیر محمد بن محمود بن ناصر الدین سبکتگین گوید

مرا چہ وقت خزاں و چہ روزگار بہار
چو دور باید بودن ہمی ز روے نگار
بہار من رخ او بود و دور ماندم ازو
برابر آید بر من کنوں خزاں و بہار
اگر خزاں نہ رسول فراق بود چرا
ہزار عاشق چوں من جدا فگند از یار
ببرگ سبز چناں شادمانہ بود درخت
کہ من بروے نگاریں آں بت فرخار
خزاں در آمد و آں برگہا بکند و بریخت
درخت ازیں غم چوں من نژند[2] گشت و نزار
خدای داند کاندر درخت ہا نگرم
ز درد خون خورم و چوں زناں بگریم زار
کسیکہ او غم ہجراں کشیدہ نیست چو من
ز بہر برگ درختاں چرا خورد تیمار
مرا رفیقے امروز گفت خانہ بساز
کہ باغ تیرہ شد و زرد روے قبلے دیدار
جواب دادم و گفتم درخت ہمچو منست
مرا ز ہمچو منی اے رفیق باز مدار
من و درخت کنوں ہر دواں بیک صفتیم
منم ز یار جدا ماندہ و درخت از بار
نگار یار من و دوست غمگسار شود
بفر خدمت درگاہ میر شیر شکار
امیر عالم عادل محمد محمود
قوام دولت و دین محمد مختار

---

[1] مصمت - بالضم اول و فتح ثالث یک رنگ ریشم کا کپڑا ۔ آذر - فارسیوں ایک مہینہ ہے وشی رنگ دار کپڑا آذار رومیوں کا ایک مہینہ ہے۔

[2] نژند - لاغر - ذلیل - خوار ٭

ستودهٔ پدر خویش و شمع گوهر خویش   بلند نام و سرافراز در میان تبار
همه جهان پدرش را ستوده اند و پدر   چو من ستائش او را همی کند تکرار
هر آن پسر که پدر زان پسر بود خشنود   نه روز او بد باشد نه عیش او دشوار
پسر که دانا باشد بر از پدر بخورد   بخاصه از پدر پیش بین دولت یار
امیر عادل داناترین خداوند است   بزرگوار ترین مهتر[1] و مهین سالار
نه بزگزاف سپه را بد سپرد پدر   نه خیره گفت که لشکر نگه کن و بشمار
کسیکه ره برد اندر حدیثهای بزرگ   در این حدیث مرا در سخن بود بسیار
خدایگان جهان را در این سخن غرض است   تو این سخن را از نهار تا نداری خوار
من این غرض بتوا تم شناخت نیک ولے   دراز کردن قصه بهر سخن بچه کار
هر آنحدیث که من گفته ام بچندین) شعر   پدید خواهد شد خلق را همی هموار
ملک نهاد و ملک همت و ملک طلعت   چنو[2] کجاست یکے از همه ملوک بیار
اگر کسے بهنر یا بفضل یا به نسب   خدایگانے یابد امیروار د کار
پسے نمانده که شاه جهان بیارایند   مصاف موکب او را بصد هزار سوار
وگر شگفت بیاید ترا ازین سخنان   بر این هزار دلیل است بل هزار هزار
نکو دلست و نکو سیرت و نکو مذهب   نکو نهاد و نکو طلعت و نکو کردار
دل و زبان و کف او موافقند بهم   گه وفا و گه بخشش و گه گفتار
کنار باشد باران نو بهاری را   فضائل و هنرش را پدید نیست کنار
بسا کسا که رسید از عطا و نعمت او   چنانکه من بنوائی و بدستگزار
چنان شدم ز عطاهائے او که خانهٔ من   تهی نباشد روزی ز سائل و زوار

---

۱ مهتر - مه کا تفضیل بعض ہے ۔ معنے ہیں بڑا - مهتر بہت بڑا - اور مهین بھی اسیطرح بڑے اور بزرگ کو کہتے ہیں - ۲ چنو - دراصل چوں او ہے - یعنی اسکی مانند - ؎ سعدی

ازاں کز تو ترسد بترس اے حکیم - وگر با چنو صد بر آئی بجنگ

چه چیز دانم کرد و چه شکر دانم گفت
زمین چگونه کند شکر ابر باراں بار
از آں عطا که بمن داد اگر بمانده بدی
بسیم ساده در آورد مے درو دیوار
بوقت بازی اندر سرائے کودک من
بساں خشت همی باز گسترد دینار
بشکر او نتوانم رسید پس چه کنم
زمن دعا و مکافات زایزد دادار
همیشه تا نشود خاک عنبر اشهب
همیشه تا نشود سنگ لؤلؤ شهوار
همیشه تا ندمد در میاں سوسن موے
همیشه تا ندمد بر کنار نرگس[1] خار
عزیز باد و بر او اینجهاں گرفته سکوں
امیر باد و بر او مملکت گرفته قرار
کجا موافق او را نشست باشد تخت
کجا مخالف او را قرار باشد دار
فلک مساعد و بازو قوی و تیغش تیز
خدائے ناصر و تن بے گزند و بے آزار

در صفت شکار جرگه میر ابو احمد محمد بن محمود گوید

بامن امروز که بوده است بدیں دشت اندر
تا ببیند که چه کرد آں ملک شیر شکر
هر که او صید گه شاه ندیده است امروز
بند اند بخبر تاش نگوئی بخبر
چوں تواں گفت که امروز چه کرد و چه نمود
آنچه او ندیده سخا پرورِ بسیار هنر
که توانستی آں صید بسیر پرد جز او
که توانستی آں شغل جز او بر دیسر
هیچ خاطر نتواں کرد مر اینحال صفت
کے بود خاطر کس را بچنیں جائے خطر
صید گاه ملک داد گر عادل را
باز نشناختم امروز همی از محشر
از غلاماں حصاری چو حصاری پره کرد
گرد دشتے که بصد ره نپرد مرغ به پر
از دو و[2] دام همه دشت چناں گشت رواں
که همی تیره شد از دیدن آں دشت بصر

---

[1] نرگس۔ ایک قسم کا پھول ہے۔ جسکی شکل آنکھ ایسی ہوتی ہے۔ اسکی دو قسمیں ہوتی ہیں نرگس شہلا۔ نرگس عبہر

[2] دو و دام۔ درندے وغیرہ +

مرغ از آں پردہ برون رفت ندانست ہمی — نا ستواری کہ ہمی پردہ زدند آں لشکر

ملک عالم عادل پسر شاہ جہاں — میر ابو احمد محمود سر افرازہ گہر

در میاں پردہ در تاخت گماں کرد پرہ — جفت با عزت و با دولت و با فتح و ظفر

از چپ و راست شکارے ہمی افگند بتیر — تا بیفگند شکارے بے اندازہ و مر

ناوک او چو برون جستی از پہلوی رنگ — سفری کردی چندانکہ کند چشم سغر

عرم[۱] دیدم چو خسک کردہ زبس پیکاں پشت — کرگ دیدم چو سغر کردہ زبس ناوک بر

ایں ہمی رفت و ہمی روی پر از خوں دو چشم — واں ہمی کفت[۲] و ہمی سینہ پر از خون جگر

راست گفتی کہ شکستہ سپہ خانندی — پیش محمود شہ ایراں در دشت کتر

گورہ خر بود ہمہ دشت در افگندہ بہم — ہمہ را دوختہ پہلو و سر و سینہ و بر

ہیچ شہ را بجہاں صید گہے بود چنیں — ہیچ شہ کرد چنیں صید بہ آفاق اندر

راست گفتی کہ بدیں روز ہمی در نگرم — کو برآہیختہ[۳] بد پیش صف اندر خنجر

ہمچناں کایں گلہ گور دایں دشت فراخ — لشکر دشمن او خستہ و افگندہ جگر

ایں زگوپال[۴] گراں خوردن مغفر ہمہ پست — واں زخون دل و از خون جگر جوشن تر

بردل ہر یک از ناوک او بیصد راہ — در بر ہر یک از نیزۂ او بیصد در

لشکر دشمن او مویہ گرو لشکر او — لب پر از خندہ و دلہا ہمہ پر ناز و بطر

من در آں فتح یکے مدح بر او خواندہ بدیع — مدح او خواندہ و زو یافتہ بسیارے زر

فال نیکو زدم ار چو کہ چنیں باشد راست — تا زنم زینساں ہر روزہ یکے فال دگر

تا بتلخی نبود شہد شہی[۵] ہمچو شرنگ — تا بخوشی نبود صبر سقوطر[۶] چو شکر

تا بتابش نبود نجم سہا[۷] ہمچو سہیل — تا بخوبی نبود ہیچ ستارہ چو قمر

---

۱ عرم بالضم اول میش کوہی۔ پہاڑی بھیڑ ۲ کفت بفتح کاف تازی شگاف ۳ آہیختہ۔ کشیدہ۔ باہر نکالا ہوا

۴ گوپال۔ گرز آہنی ۵ شہی۔ ہر چیز میٹھی اور ہضم ہونیوالی چیز کو کہتے ہیں۔ شرنگ۔ حنظل۔ اندرائن۔

۶ صبر۔ ایلوا۔ ایک کڑوی دوائی کا نام ہے سقوطر۔ یا تو ایک گھاس ہے جس سے ایلوا بنتا ہے یا ایک دریائے

قلزم کے دہانے پر ایک جزیرہ ہے جس میں ایلوا پیدا ہوتا ہے ۷ سہا اور سہیل دو ستاروں کے نام ہیں۔

کامران باش و بنہمت رس و بی اندہ زی — شادماں باش و زجان و جوانی برخور

درمدح امیر ابواحمد محمد بن محمود گوید

بنود عاشقی امسال مر مرا درخور[1] — کنوں کہ آمد بر خط نہاد باید سر

مرا تو گوئی کہ عشق چوں حذر نکنی — کسی نمای مرا کو کند ز عشق حذر

اگر بدست منستی حذر چناں کنمے — کہ رفتہ بودمے از دست او بردم و خنجر

بر آسماں ز غم عاشقی است اختر من — بر آں گرمی کہ مرا و را چنیں بود اختر

تو گوئی ایں دل من جایگاہ عشق شد است — نہ جایگاہ کہ لشکر گہے پر از لشکر

ہنوز عشق کہن خانہ باز دادہ نبود — کہ عشق تازہ بدر باز کوفت حلقۂ در

خدائے جز دل من عشق را پدید کناد — درے اگر بجہاں اندروں در لیست دگر

اگر بشہد و شکر ماند آں حلاوت عشق — ملول گشتم و سیر آمدم ز شہد و شکر

دلم تباہ شدستے ز عشق اگر شب و روز — نہ مدح خسرو جودی نکردمے از بر

امیر عالم عادل محمد محمود — کہ روزگار بدو بازیافت عدل عمر

بزرگوارے گز روزگار آدم باز — چو او و چوں پدر او ملک نبود دگر

چو علم خواہد گفتن سپند باید سوخت — کہ بیم چشم بداں دور باد از آں گوہر

بخوب سیرتیش گر بخواہدی کندی — مصنفے بنماتے دو صد کتاب سیر

خدائے در سر او ہمتی نہاد بزرگ — چنانکہ گنج برنج است از آں و دل بفکر

ہر آنکہ ہمت دادہ است طاقتی بدہاد[2] — چنانکہ باشد با ہمتی چناں درخور

بیابد آخر سلطان تر باد او نظرش — بکام خویش رسد میر و ما ہمہ یکسر

---

[1] درخور۔ لائق سزاوار ؎ حافظ: یا مکن با پیلباناں دوستی - یا بنا کن خانہ درخورد پیل [2] دہاد۔ دعائیہ صیغہ مضارع اسطرح استعمال ہوتا ہے۔ کہ مضارع کے آخری دال سے پہلے ایک الف زائد کر دیا جائے جیسے خدا تری عمر لمبی کرے۔ خدا عمرت دراز کناد ﴿

یگان یگان هم از اکنون همی پدید آید
ایا بمرتبت و قدر و جاه افریدون
چرا دوات گهر داد شاه شرق بتو
دوات را غرض آن بود کاندر او قلم است
نباید آنچه ز نوک قلم پدید آید
قلم بساعتی آن کارها تواند کرد
قلم بود که نه جائے بتو سخن گوید
ملوک را گه و بیگاه پیش دشمن خویش
بسا سپاه گرانا که بے سپاه شدند
ملوک را قلم و تیغ برترین سپہے است
بنای ملک بتیغ و قلم کنند قوی
همه شهان و بزرگان و خسروان جهان
گہے ز نوک قلم گنج کن ز خواسته پُر
دوات را غرضی بود و همچنیں غرضست
ترا گهر نه ز بهر توانگری داده است
عزیز تر از گهر در جهان چه چیز بود
مرادش آنکه تو بے عیب و پاک چوں گہرے
سه دیگر آنکه مرا از تو هیچ نیست دریغ
عزیز تر ز تو بر من درینجهاں کس نیست

بر این حدیث گواهی دهد دوات گهر
ایا بمنزلت و نام نیک اسکندر
در این حدیث تأمل کن و نکو بنگر
قلم برابر تیغست بلکه فاضل تر
ز تیغ و خنجر افراسیاب و رستم زر
که عاجز آید از آں کارها قضا و قدر
که مُرغ اگر ز سرش بگذرد و بریزد پر
قلم به منزلت لشکری بود بیمر
بجنبش قلمی تار و مار[1] و زیر و زبر
بترسد از قلم و تیر شیر شرزهٔ[2] نر
بدین دو چیز بود ملک را شکوه و خطر[3]
بدین دو چیز جهان را گرفته سر تا سر
گہے بتیغ زمین کن ز خون دشمن تر
در آں طویلۂ گوهر[4] که یافتی ز پدر
خدایگا ترا از زیست اندر آں مضمر
گهر بر تو فرستاد با دوات بزر
دگر که از تو برافروخته است روے گهر[4]
ز گنج و گوهر و پیل و سپاه و تاج و کمر
عزیز بادی و خصم تو خوار و خسته جگر

---

۱ تار و مار۔ بمعنی پراگندہ و پریشان ۲ شیر شرزہ۔ خشمگیں۔ زورمند اور برہنہ دانتوں والے شیر کو کہتے ہیں

۳ خطر۔ شان و شکوہ ۔ قاآنی شکر خدا و لقب پیمبر کنم از آنک ۔ کافزود آں بہ نعمت ایں از خطر مرا۔

۴ گہر۔ اصل و نژاد۔ موتی کو بھی کہتے ہیں۔ لیکن یہاں مراد مقدم الذکر ہیں ۔

بگنجهای گهر سیم و زر نهاد ستم — همه برای تو برداد و از جهان برخور

عنایتی است بکار تو شاه مشرق را — چنانکه ایزد را در حدیث پیغمبر

همه سگالد کز نام تو بلند کند — جمال و زینت دینار و رتبت منبر

همی سزد بهمه رویها که در نگری — از آن پدر که تو داری سزای چون تو پسر

همیشه تا نجهد ز آهینه مرزنجوش[1] — همیشه تا ندمد ز آبگینه سیسنبر

همیشه تا بنود چون بنفشه آذرگون[2] — همیشه تا بنود ارغوان چو نیلوفر

بتندرستی و شاهنشهی و روز بهی — همی گذار جهانرا بکام و خود مگذر

در مدح امیر ابواحمد محمد بن محمود بن ناصرالدین سبکتگین گوید

ای از در دیدار پدید آی و پدیدار — آن روے کز او رنگ رباید گل پربار

تا کے ز تو من دو روز اندیشهٔ دوری — من با دل پُرحسرت و با دیدهٔ خونبار

تو دوری و از دوری تو سخت برنجم — امید بهی نیست چو زینگونه بود کار

اول دل من گرم همیداشتی و من — دل بر تو فرو بسته بدان شیرین گفتار

روزے که جدا ماندمی از تو زپے من — صد راه رسول آمده بودی و طلبگار

کردار همی کردی تا دل بتو دادم — چون دل بشد از دست به بسنتی در کردار

آن خوشخوئے و خوش سخنی بد که دلم را — دربند تو افگند و مرا کرد چنین زار

یکبار بدیدار مرا شاد کن ای دوست — گر هیچ کسے شاد شده است از تو بدیدار

خوارم بر تو خوار چه داری تو رهی[3] را — من بندهٔ میرم نبود بنده او خوار

نیر همه میران پسر خسرو ایران — بو احمد بن محمود آن ابر درم بار

---

[1] ریحان کی ایک قسم ہے۔

[2] آذرگوں۔ گل لالہ کی قسم ہے۔

ابر درمش خواندم و این لفظ خطا بود
چون من بجہان ہیچکسی ابر درم خواند
آزاد رہ و رسم پدر خویش گرفتہ است
محمود و محمد ملکانند و شہانند
امروز کہ دانی از امیران جز از ایشاں
گر نام نکو یابد و کردار نو آئین
جاوید بدین ہر دو ملک ملک قوی باد
تا ملک بدین ہر دو قوی باشد و آباد
یعنی نیت نیک و دل و مذہب پاکش
ای یا پدر خویش موافق بہمہ چیز
این سیرت و این عادت و انچہ کہ تو داری
مردم بخرد ہر چہ بخواہد بکف آرد
فردوس بیابند بتوحید خداوند
چندین شرف و فضل و بزرگیست خرد را
آگاہ شدہ است از خرد تو پدر تو
بر خیرہ نکردہ است بنام تو سراسر
تو تیز ہمہ روز در اندیشۂ آنی
شب خواب کند ہر کس و تو ہر شب تا روز
آنرا کہ ترا گوید تو خدمت او کن

محتاج شد این لفظ کہ گفتم باستغفار
آنرا کہ ہمی بار د روز و شب دینار
کایزد وش معین باد و ہمہ وقت نگہدار
این خوی چنین را بدل و دیدہ خریدار
شائستہ بدین ملک و بدین کار و بدین بار
دارند بحمد اللہ و ہستند سزاوار
تا کور شود دشمن بد بخت نگونسار
دشمن چہ خورد جز غم و اندیشہ و تیمار
وایزد بود آنرا کہ چنین خلق بود یار
وز مہر پدر در تو پدید آمدہ آثار
کس را نبود تا نبود بخرد و ہشیار
چیزے ندہد جز کہ خرد ایزد دادار
توحید خداوند خرد کرد پدیدار
اے از خرد آنجا کہ خرد را نبود بار
زین روے بتو داد دل و گوش بیکبار
این ملک بے اندازہ و این لشکر جرار
کاں چیز کنی کز تو نگیرد دلش آزار
از آرزوی خدمت او باشی بیدار
آنرا بر تو تیز تر است از ہمہ بار

لے بار۔ رجوع۔ اجازت رخصت ے محمود غزنوی
یافتہ محمود ہر کس بدر آں شہ بار
این گدا را ہم بر آں در بار بودے

آں کیست کہ ایں لفظ ہمی گوید با تو
جز من کہ بہر شعر ہمی گویم ہموار[1]

تالالۂ خود روے نگردد چو گل سیب
تا نرگس خوشبوے نگردد چو گل نار

تا وقت بہار آید و ہر وقت بہارے
از گل چو دو رخسار بتاں گردد گلزار

دلشاد زی و کامروا باش و ظفریاب
بر کام و ہواے دل و بر دشمن غدار

از روی نکو کاخ تو چوں خانہ مانی
وز زلف بتاں بزم تو چوں کلبۂ عطار

عید تو ہمہ فرخ و روز تو ہمہ عید
وز دیدن تو فرخ روز ہمہ احرار

در مدح امیر محمد فرزند سلطان محمود غزنوی گوید

ای سراپاے سرشتہ زمے و شیر و شکر
شکر از تنگ[2] نیارند ز تو شیریں تر

لب تو طعم شکر دارد و در اصل گلست
کس ندیدہ است بگیتی گل با طعم شکر

بوسۂ زاں لب شیریں بدلے یافتہ ام
ہر کجا بوے تو آید دل و جانرا چہ خطر

ہر کہ چیزے ز کسے برد خبر دار وازآں
تو دلم بردی ایماہ و ترا نیست خبر

یا تو از جملۂ بت رویان چیزے دگری
یا مرا با تو و با عشق تو حالیست دگر

من ہمہ سالہ دل از عشق نگہ داشتمے
بخدا بودمے از عشق پس و پیش نگر

تا تورا دیدہ ام ایماہ دگرساں شدہ ام
با خلل گشت ہمی حال من و حال حذر

جای شکر است نگاہ را کہ تو در پیش منی
ور نبودی تو چنیں بودمے امروز نگر

عشق و جز عشق مرا بد نتواند نمود
دولت میر نگہباں منست اے دلبر

میر بو احمد بن محمود آن بار خدای
کہ چو خورشید برافروخت بدو روئے گہر

آں پسندیدہ برادی و بجری معروف
آں سزاوار بشاہی و بتاج اندر خور

---

[1] ہموار۔ ہمیشہ۔ ہموارہ اور کبھی مخفف حالت میں ہمارہ ہو جاتا ہے۔

[2] تنگ۔ لنگہ بار مراد ہے *

آں پسندیدہ برادی و بحری معروف
از نکو رسمی و نیکو خوئی و نیکدلی
اندریں ایام از نادرہ ہا نادرہ است
ایں پسر چوں پدر آمد بسرشت و بنہاد
پدر از مردی در شیر زند ہر زمان دست
پدر از ملک زمین بیشتریں یافتہ بہر
پدر آنجا کہ سخن خواند بشگافد موی
آں سخن خواند پاکیزہ چو دریافتہ در
سخن آرائیاں آنجا کہ سخن راند میر
سخن آموزد از و ہر کہ سخن گوی تراست
ایں ہم از بخت بلند است و ہم از اختر نیک
باش تا بینی ایں اختر و ایں بخت بلند
کمتریں چیزے کاں بخت بدو خواہد داد
میر محمود بشادی و بشاہی بزیاد
دولتے وارد چند انکہ براندیشہ دل
آخر آں دولت و آں ہمت کارے بکند
باش تا شاہ جہاں میر مرا امر کند
دشمناں را ہمہ برگیر و ولایت بکشا
آں نماند زہنرواں کند آں شیر نژاد

آں سزاوار بشاہی و بتاج اندر خور
بسوے اوست ہمہ چشم و دل و گوش پدر
پسرے با پدر خویش موافق بہ سیر
تخم چوں نیک بود نیک پدید آرد بر
پسر از مردی با پیل زند ہر زمان بر
پسر از کتب جہاں بیشتریں کردہ زبر
پسر آنجا کہ سخن گوید بفشاند زر
ویں سخن گوید پیوستہ چو پیوستہ درر
خیرہ مانند و ندانند سخن پرور بسر
ویں شگفتی بود از کار جوانی بے مر
شاد باش اے ملک نیکخوے نیک اختر
چہ کنند و چہ نمایند بہ ایام اندر
گنجہائے ملکاں ست و ولایت یکسر
تا بہ بیند ہنر و دولت و اقبال پسر
دولت عالی با ہمت عالی ہم بر
ایں سخن را کہ ہمی گویم بازی مشمر[۱]
کہ سپاہ و بنہ بردار و ز جیحون بگذر
پس بہ پیروزی برگرد د بشادی و ظفر
گہ نکردہ است مگر صد یک آں رستم زر

---

[۱] مشمر۔ صیغہ واحد حاضر فعل نہی کا مصدر شمودن سے ہے۔ اصل میں مشمار تھا۔ الف کو دور کر دیا۔ تو مشمر رہ گیا۔

بسوی غزنین با مال گراں حمل کند | بنهٔ خاں ختا با بنهٔ خان تتر
تا نباشد چو سپیده دم هنگام زوال | تا نباشد چو نماز دگرے وقت سحر
شادماں باد و بعدلش همه گیتی چو بهشت | خانماں عدوے دولت او زیر و زبر
عید او فرخ و فرخنده واو فرخ روز | روز عید عدوے دولت او هر چه بتر

در مدح امیر یوسف سپه سالار گوید

سروی گر بسر و ماه دارد بر سر | ماهی گر ماه مشک بار دو عنبر
ماهت با مشک سیم دارد همبر | سروت بر مه ز لاله دارد زیور
شکر داری چنانکه داری لؤلؤ | روزی برمن ببوسه باری شکر
یک چند از درد عشق زاری کردم | زاری دیدم چنانکه خواری بیمر
من ببسیاری غم تو خوردم جانا | زین رو ای بت بروی گشتم چوں زر
دارم بر رخ ز اشک جوئی جاری | رویم زرداست و تن چو موئی لاغر
گر من از بزم میر بوئے یابم | گردد کارم ز بخت روزی بهتر
خسرو یوسف که از یلاں کیں جوید | باشد دادش همیشه یاد دین همبر
از دل دریاست میر و از کف جیحوں | در صدر او حاتم است و برزین حیدر
از خوں دشت فراخ گردد جیحوں | چوں کرد او از نیام بیروں خنجر
احسنت ای خسروی که رادی طبعت | رادی کردی لبی و دادی گوهر
هرگز بی تو مباد شادی روزی | دائم چونین امیر بادی و سرور
تیر تو در مغز شیر مسکن خواهد | نبود یا ناوک تو آهن منکر

۱؎ بنه۔ اسباب و سامان وغیرہ۔

۲؎ بیمر۔ بہت۔ خاص۔

۳؎ جیحوں۔ ایک وسط ایشیا میں دریا کا نام ہے ۔

گردوں میدان شود چو بازی چوگاں — دریا صحرا شود چو سازی لشکر

گیتی زریں شود چو آئی زی بزم — خارا پرخون شود چو تازی اشقر[1]

ماهی گر ماه جام دارد و ساغر — شیری گر شیر ملک دارد و کشور

ببری گر ببر درع دارد و مغفر — ابری گر ابر تاج دارد و افسر

فرخ شاهی خجسته داری اختر — بر هر گردن ز شکر داری چنبر

دشمن را در دو دیده داری اخگر — گوئی در آب تیغ داری آذر

گردوں سازد همیشه کارت نیکو — زیرا چوں تو ندید شاهی صفدر

فارغ نبوی ز جنگ گاهی هرگز — گاهی ملحد کشی و گاهی کافر

گوئی کز روے خویش داری مخبر — گوئی کز خلق خویش داری منظر

پابند از خدمت تو نعمت اخواں — نعمت باشد جزای خدمت درخور

دولت با تو گرفت صحبت دائم — کرده است از تو همیشه دولت مفخر

صفدر چوں تو نبود رستم یا سام — مهتر چوں تو نبود جم یا نوذر[2]

تا نبود همچو ماه پروین تاباں — تا نبود همچو لاله نسرین پربر

شاداں بادی مدام و غمگین دشمن — در تن پیکان تو و ژوپین[3] بر سر

در مدح امیر ابو یعقوب یوسف و تهنیت ولادت پسری از آن وی

مرا بپرسید از رنج راه و شغل سفر — بت من آں صنم ماهروئے سیمین بر

---

[1] اشقر۔ زرد مائل بسرخی۔ گھوڑا۔ [2] جم۔ اگر جم کیساتھ خاتم کا ذکر ہو۔ تب تو مراد سلیمان علیہ السلام ہوتے ہیں۔ اگر جام کا ذکر ہو۔ تب مراد جمشید ہوتا۔ نوذر۔ منوچہر کے بیٹے کا نام ہے۔

[3] ژوپین۔ نیزہ کو چک کو کہتے ہیں جسکے دو سر ہوں +

نخست گفت کہ جاناترا چہ شد کہ چنیں — شکستہ گونۂ و کار بر تو گشتہ عبیر
چو سرو سیمین بودی چو نال[1] زرد شدی — مگر ز رنج بنالیدۂ براہ اندر
مگر دل تو بہ جاے دگر فریفتہ شد — مگر ز عشق کسے پر خمار داری سر
مگر تو را ز بے نکبتی رسید بروی — مگر مخاطرۂ کردۂ بجائے خطر
مگر ز خوابگاہ شیر بر گرفتی صید — مگر ز بازوی سیمرغ[2] باز کردی پر
مگر ز مار سیہ داشتی بشب بالیں — مگر ز کژدم جرارہ داشتی بستر
مگر ہوائے دل از تو ستردہ اند بقہر — مگر شرنگ غذا کردۂ بجائے شکر
جواب دادم کا یماہ روے غالیہ موی — نہ من ز رنج کشیدن چنیں شدم لاغر
مرا جدائی درگاہ میر ابو یعقوب — چنیں نزار و سرافگندہ کرد خستہ جگر
سہ ماہ بودم دور از در سرائے امیر — مرا درایں سہ مہ اندر نہ خواب بود و نہ خور
کنوں کہ باز رسیدم بدیں مظفر شاہ — کنوں کہ چشم فگندم بدیں مبارک در
قوی شدم بامید و غنی شدم بنشاط — دلم گرفت قرار و غم رسید بسر
بوقتے آمدم آنجا کہ در گہر بفزود — یکے فرشتہ زیں خسرو فرشتہ فر
یکے فرشتہ آمد بخوشتریں ہنگام — یکی فرشتہ آمد بہ بہتریں اختر
بہ طالعے کہ امارت ہمی فزود شرف — بہ ساعتے کہ سعادت ہمی نمود اثر
اگر ہمی بہ پسر تہنیت شود واجب — بدیں پسر کہ ملک یافتہ است واجب تر
کہ ایں خجستہ پسر ویں بزرگوار خلف — نہ ہر دو سوی بزرگ آمد و شریف گہر
سپہ کشاں پسر از بہر خدمت او — ہمی دہند ہم از کودکے کلاہ و کمر
بہ نیکوئی پدرش را امیدہاست دراز — وفا کناد خدائے اندر او امید پدر

---

[1] نال۔ نے جو کہ درمیاں سے خالی ہو۔ اور قلم کے ریشوں کو بھی کہتے ہیں ؎ از نالہ چو نال گشتم و ز مویہ چو مو

[2] سیمرغ۔ ایک پرندہ ہے۔ اسکو اسلئے سیمرغ کہتے ہیں۔ کہ اسکے پروں پر پرندے کا رنگ پایا جاتا ہے۔ اور بعض کہتے ہیں۔ کہ یہ ایک فرضی نام ہے۔ اور صاحب برہان نے عنقا کو سیمرغ کہا ہے۔ (غیاث) ۔

امیر یوسف را اندر اینجہاں شجر یست ... کہ جز بشارت و جز تہنیت ندارد بر
گمان برم کہ من اندر زمین ہماں شجرم ... شجر کہ دید تنا گستر و ستائش گر
شجر نہ باشم لیکن گمان برم کہ خدای ... ز بہر تہنیت میبرم آفرید شجر
کہ تا بخدمت او اندرم ہمے ترسم ... ز شغل تہنیت او بشغل ہائے دگر
گہش بہ پیل کنم تہنیت گہش بغلام ... گہے بہ حاجب شایستہ و گہے بہ پسر
ہمیشہ حال چنیں باد و روزگار چنیں ... امیر شاد و بدوشاد کہتر و مہتر[1]
بشاد کامی در کاخ نو نشستہ بہ عیش ... ز کاخ بر شدہ تا زہرہ[2] نالہ مزمر
چگونہ کاخی کاخی چو گنبد ہرمان ... ز پائے تا سر چوں مصحفی بنبشتہ بزر
چہار صفحہ و از ہر یکے کشادہ درے ... چنانکہ چشم کند از چہار گوشہ نظر
درے از و سوی باغ و دری از و سوی راغ ... دری از و سوی بحر و دری از و سوی بر
سپید کردہ بکافور سودہ و بگلاب ... بکار بردہ در او یشم ترکی و مرمر
بجائے شنگرف اندر نگارہاش عقیق ... بجائے سار و ج اندر ستانہاش درر
بسقفش اندر عود سپید و چندن سرخ ... بخاکش اندر مشک سیاہ و عنبر تر
چو رائے میر بلند و چو حزم میر قوی ... چو خوے میر بدیع و چو لفظ او در خور
ز برج او بتواں برد زآسماں پروین ... ز بام او بتواں دید سد اسکندر
اگرچہ سیر قمر بر صحیفۂ فلکست ... برابر سر دیوار اوست سیر قمر
ز بس بلندی بالای او نداند کرد ... شمار کنگرۂ برج او ستارہ شمر
فرود کاخ یکے بوستاں چو باغ بہشت ... ہزار گونہ در او شکل و تندس دلبر
ز لالہ ہائے مخالف میانش چو فرخار ... ز سروہائے توندہ کرانش چوں کشمر[3]

---

[1] کہتر و مہتر - یہ دونو تفضیل بعض کے صیغے ہیں - جن کے معنی بہت چھوٹا اور بہت بڑا کے ہیں -

[2] زہرہ - ایک سیارہ سعد ہے - اور اس کو زاہرہ فلک کہتے ہیں - مزمر - ساز ہے [3] کشمر - ولایت نرشیز میں ایک قریہ کا نام ہے - زردشت نے یہاں ایک درخت لگایا تھا - اور اسکی عمر ساڑھے چودہ سو برس بتاتے ہیں ۔

هزار دستان بر شاخ سرو او بخروش
چو عاشقان فراق آزموده وقت سحر

چو زلف خوبان در چوبهاش مرزنگوش
چو خطّ خوبان بر مرزہاش[1] سیسنبر

سپهر برده ازین کاخ و بوستان خجلت
خدایگانا زین کاخ و بوستان برخور

خجستهٔ ز همه خسروان بفضل و هنر
بقدر و منزلت از هفت آسمان بگذر

بروز بزم حدیثے ز تو و صد بدره
بروز رزم غلامی ز تو و صد لشکر

ستودهٔ به کمال و ستودهٔ به خصال
ستودهٔ به نوال و ستودهٔ به سیر

مقدّمی به علوم و مقدّمی بادب
مقدّمی بسخا و مقدّمے به هنر

بسا کسا که نه چون منظر است مخبر او
تراست منظر زیبا موافق مخبر

بمردی آنچه تو کردی همی باندک سال
بسالهاے فراوان نکرد رستم زر

گر او بصید گه اندر غزال و گور فگند
تو شیر شرزه فگندی و گرگ شیر شکر

ور او بجنگ ز خردی دو پیل کشته بتیغ
هزار پیل دمان کشتهٔ تو در بربر

نکو دلی و نکو مذهب و نکو سیرت
نکو خوئی و نکو مخبر و نکو منظر

همیشه از پی کین خواستن ز دشمن دین
قبای تو زره است و کلاے تو مغفر[2]

همه کسے ز قضا و قدر بترسد و باز
ز ناوک تو بترسد همے قضا و قدر

اگر که رستم پیلی بکشت در خردی
بتیر بیله[3] ز پیلے تو کردهٔ دو تبر

چه ابر باکف دینار بار تو وچه گرد
چه بحر با دل پهناور تو و چه شمر[4]

کسیکه بسته بود نام چاکریت بدو
زمانه بندهٔ او باشد و فلک چاکر

بروز معرکه از تو حذر نداند کرد
کسیکه او ز قضائ خداے کرد حذر

همیشه تا نبود نزد مردم بخرد
گمان بجاے یقین و عیان بجاے خبر

---

[1] مرزہاش کے بجاے اگر موزہاش ہو۔ تو تالاب کے معنی ہیں۔ ورنہ زمین کے ہیں [2] مغفر۔ خود کو کہتے ہیں

[3] بیلہ۔ ایک تیر بیل کی شکل کا ہوتا ہے۔

[4] شمر۔ چھوٹے حوض یا تالاب کو کہتے ہیں ۔

امیر باش و خداوند و پادشاہ جہان | زمانہ پیش تو از ہر بدی ہمیشہ سپر
نہادہ ملکا نرا بکام خود بر گبر | خنیدہ ملکاں را بایمنی بر خور

در مدح عضد الدولہ امیر یوسف سپہ سالار برادر سلطان محمود

خیز تا ہر دو بنظارہ شویم اے دلبر | بدر خانۂ میر آں ملک شیر شکر
میر یوسف کہ ہمی تازہ کند رسم ملوک | میر یوسف کہ ہمی زندہ کند اسم پدر
بدر خانۂ آں بار خدای ملکاں | کاخہا نیست برآوردہ بدیع و درخور
ہر یک از خوبی چوں باغ بہنگام بہار | وز درخشانے چوں ماہ بہنگام سحر
کاخہاے کہ سپہریست بہر کاخے درج | کاخہاے کہ بہاریست بہر کاخے در
ہر یکے ہمچو عروسے کہ ببارا ید روے | وز بر حلہ[1] فرو پوشد دیباے بزر
خاصہ آں کاخ کہ بر درگہ او ساختہ اند | آں نہ کاخ است سپہریست پراز شمس و قمر
بدل پنجرہ بر گردش سیمین جوشن | بدل کنگرہ بر برجش زرّیں مغفر
بزمگاہست وچو از دور بدو درنگری | رزمگاہیرا ماند ہمہ از تیغ و سپر
سایبا نہاش فرو ہشتہ و کاخ اندر زیر | ہمچو سیمرغے افگندہ بپای اندر پر
بندگان و رہیان ملک اندر آں کاخ | دست بردہ بنشاط و دل پر ناز و بطر
ایں بدستے درمے کردہ و دستے دینار | آں بدستے گل خودروی و بدستے ساغر
پس ہر پنجرہ بنہادہ پر افشاندں را | بدرہ[2] و تنگ بہم پر زشیانی و شکر

---

[1] حلہ۔ لباس۔ اسکی جمع حلل ہے۔

[2] بدرہ۔ ہمیانی۔ سونے سے بھری ہوئی ہمیانی۔ تنگ بالضم۔ لنگہ۔ گٹھری۔ شیانی۔ بکسر اوّل درمہ و دینار کو کہتے ہیں۔

مطربان رود نواز و رهیان زرافشان — دوستداران مے خوار و بدسگالان غمخور

زیر هر کاخے گرد آمده مردم گوئی — دستکشان زرسپار و پایشان سیم سپر

این همیگوید بخشش تو چه آمد بنمای — وان همیگوید قسم تو چه آمد بشمر

راه چون پشت پلنگ و خاک چون ناف غزال — آن بدینار درست و این زمشک اذفر

نه همانا که چنین داشته بود افریدون — نه همانا که چنین ساخته بود اسکندر

تو چگوئی که امیر اینهمه از بهر چه ساخت — وین همه شغل ز بهر چه گرفت اندر بر

از پے حاجب طغرل که ز شاهان جهان — حاجبے نیست چو او هیچکسے را دیگر

بپسند دل خویش از پے او خواست زنی — زتباری که ستوده است باصل و بگهر

هر چه شایست بکرد آنچه ببایست بداد — کار او کرد تمام و شغل او برد بسر

آنچه او کرد بتزویج[1] یکے بندهٔ خویش — نکند هیچ شہے از پے تزویج پسر

آن نهلے که در این خدمت حاجب بنشاند — سر بعیوق[2] برآورد و بخندید از بر

خدمت میر همیکرد ز دل تا از دل — خدمت او کند امروز هر آنکو بر تر

خدمتش بود پسندیده بنزدیک امیر — لاجرم میر کله داد مر او را و کمر

اینت آزادگی و بار خدائے و کرم — اینت احسانے کانرا نه کنار است و نه مر

از خداوندی و از فضل چه دانی که چه کرد — آن ملک زادهٔ آزادهٔ کهتر پرور

خادمے کو را مخدوم همی شاید بود — بس عجب نیست اگر مه بود از هر مهتر

خنک آنان که خداوند چنین یافته اند — بردبار و سخی و خوب خوی و خوب سیر

هم ستوده بخصال است و ستوده بفعال — هم ستوده بنوال است[3] و ستوده بهنر

چون قدح گیرد خورشید هزاران مجلس — چون عنان گیرد جمشید هزاران لشکر

---

[1] تزویج۔ زوجہ سے باب تفصیل کا مصدر ہے جسکی معنے شادی کرنا کے ہیں۔ کیونکہ مرد یا عورت دونو سے کسی ایک کو کہتے ہیں۔ اسلئے شادی کے متعلق کی زندگی کو ازدواجی زندگی کہتے ہیں۔ [2] عیوق ایک ستارہ ہے جو کہ بہت ہی بلند ہے۔ اسلئے وجہ شبہ بلندی ہی ہے [3] نوال۔ بخشش ٭

تیغ او چیست بنام و تیر او چیست بفعل
تیغ او بازوے فتح و تیر او پشت ظفر

او یقین است و جز او ہر چہ بہ بینی تو گماں
او عیانست و جز او ہر چہ بہ بینی تو خبر

گر خطر خواہی از در گہ او دور مشو
ور شرف خواہی از خدمت او در مگذر

زیں شرف یابی و چیزے نبود بہ ز شرف
زاں خطر یابی و چیزے نبود بہ ز خطر

تا ز الماس بآذر ندمد رنگ و شش
تا ز پولاد بد ہمہ ندمد سیسنبر

کامران باد بجنگ اندر با زور علی
پادشاہ باد بملک اندر با عدل عمر

در مدح عضد الدولہ امیر یوسف سپہ سالار گوید

ہر کہ را مہتر یست اندر سر
گو بدر گاہ میر ما بگذر

در جہاں خدمت امیر من است
خدمتی کاں دہد بزرگی بر

آسماں خواہدے کہ بر در او
یابدے جائے کہتریں چاکر

من نہ بر خیرہ ایدر آمدہ ام
مر مرا بخت رہ نمود ایدر

بخت من در جہاں بگشت و ندید
ہیچ درگاہ ازیں مبارک تر

آمد و مر مرا اشارت کرد
کہ بنہ دل بریں مبارک در

گر ترا مہتریست اندر دل
ور ترا خواجگی است اندر سر

در گہی یافتی چناں کہ کند
مر ترا از دو خواجہ و مہتر

تو بدیں در مدام خدمت کن
تا رسانم ترا بخدمت گر

بخت من رہبری خجستہ پی است
کس ندارد چو بخت من رہبر

مر مرا زہ بدر گہی بردہ است
کہ مثل ہست با فلک ہمبر

ل الماس بالفتح - ایک قسم کا بہت ہی شفاف اور گراں قیمت جوہر ہے - اور ایک قسم جوہر دار پولاد بھی ہے - اور تلوار و خنجر کو بھی کہتے ہیں ہے ۱۲ غیاث

درگه پادشاه روزافزوں — درگه خسرو ستوده سیر
عضد دولت و مؤید دیں — میر یوسف سپهبد لشکر
آں سپهبد که باد حملهٔ او — بگسلاند ز روے کوه کمر
آں سپهبد که زخم خنجر او — خف[1] کند بر سر عدو مغفر
پیش تیغش عدو برهنه بود — ورچه دارد نه کوه قاف سپر
خنجر او زبس جگر که شگافت — گوهر او گرفت رنگ جگر
روز کیں با خدنگ و نیزهٔ او — دشمنش را چه غفلت و چه حذر
قلعهٔ کاں بجنگ او آید — بارهٔ آں چه آهن و چه حجر
هرکه از پیش او هزیمت شد — از نهیب اندروں شود بسقر
آں هراسد بجنگ او که ازو — بهراس است شبر شیرزهٔ نر
نیزهٔ سازد او ز دهرهٔ[2] تیز — از یک اندر نشاختن[3] بد گر
گر بخواهد ز زخم گرز کند — کوه را خرد و مرد[4] و زیر و زبر
تیغ او ترجمان فیروزیست — نوک پیکان او زبان ظفر
هر سلاحے که برگرفت بود — باکفش ساز گارد اندر خور
چشم بد دور باد ازو که ازو — زنده شد نام بابک و نام هنر
همچناں چوں دل برادر او — شادمانست ازو روان پدر
هرکجا زاں ملک سخن گوئی — نکند کس حدیث رستم زر
بتواں دید ازو برائے العین — آنچه یابی ز رو ستم بنجبر
رادے آمیخته است باکف او — همچو با دیدهٔ بصیر بصر

---

[1] خف بالضم اول - موزه اور پلئے انداز کو کہتے ہیں - اسکی جمع خفیں آتی ہے [2] دہرہ - ایک حربہ ہے کہ اسکا سر آہن کا مانند درانتی کے ہوتا ہے - جو کہ بہت ہی تیز ہوتا ہے - بعض کہتے ہیں - ایک چھوٹی قسم کی تلوار ہوتی ہے اور یہ دو دمہ ہوتی ہے - اسکا سر سناں کی مانند باریک ہوتا ہے [3] نشاختن - نشاندں کے معنوں میں استعمال ہوا ہے [4] خرد و مرد سے مراد ریزہ ریزہ کرنے کی ہے ✽

من یقینم کہ تا جہاں باشد — زو سخی تر نزاید از مادر

ایں جہاں گر بدست او بودے — دادہ بودے ہزار بار دگر

چوں قدح برگرفت و ساغر خواست — ایں جہاں را بچشم او چہ خطر

از حقیری کہ سیم و زر بر اوست — ننہد سیم و زر بگنج اندر

کہ دہد جز ہمو بشاعر خویش — زین شاہانہ و ستام بزر

اے ترا بر ہمہ جہاں منت — اے ترا بر ہمہ شہان مفخر

برکشیدی مرا بچرخ بریں — قدر من برگذاشتی ز قمر

زینت و ساز و اسپ من کردی — زانچہ شاہاں از آں کنند افسر

کاہہاے زدرد کردی خشک — چشمہاے ز گریہ کردی تر

جاہ من بردی اے امیر بابر — کار من کردی ایملک بگہر

خلعت تو مرا بزرگی داد — ویں بزرگی بماند تا محشر

زن کنم تا مرا پسر باشد — ویں بماند ز من بدست پسر

میر محمود کاسپ داد مرا — وز عطا کرد کام من چو شکر

از پے خدمت شریعت تو داد — تا دم با تو ساختہ بسفر

تو چناں کز مروت تو سزید — کارہائے گرفتی اندر بر

اسپ را با ستام و زیں کردی — مر مرا با نشاط و عیش و بطر[1]

شاد باش اے کریم بے ہمتا — اے نکو منظر و نکو مخبر

بہمہ کامہاے خویش برس — وز تن و جان و از جہاں برخور

بندگان تو با عماری[2] و مہد — خادماں تو با کلاہ و کمر

---

[1] بطر۔ لغت کے ہجوم سے دہشت کو کہتے ہیں۔

[2] عماری۔ ایک قسم کا ہودج قبہ دار ہوتا ہے۔ جس میں عورتیں بیٹھتی ہیں۔

مہد۔ نتو اور پنگھوڑے کو کہتے ہیں *

در مدح عضد الدولہ امیر یوسف سپاہ سالار برادر سلطان محمود

این ہوائے خوش و این دشت دلارام نگر — وین بہارے کہ بیاراست زمین را یکسر
ای بہار درگرگاں نہ بہارے کہ بہشت — کس بہارے نشنیدہ است ز تو خرم تر
باغہا کردی چوں روے بتاں از گل سُرخ — راغہا کردی چوں سنبل خوباں ز خضر
ز تو این مجلس ما جملگی آراستہ گشت — مجلس آراستہ و مرغ دراو رامشگر
ما در این مجلس آراستہ چندانکہ تواں — می گساریم بیاد ملک شیر شکر
میر یوسف عضد[۱] الدولہ سالار سپاہ — روے شاہان و سرافراز بزرگان زگہر
آنکہ زیباتر و درخورتر و نیکوتر ازو — ہیچ سالار و سپہدار نبستہ است کمر
صورتے دارد نیکو چو سخن گفتن او — عادتے دارد با صورت خویش اندر خور
ہست چندانکہ در این شہر بناست و درخت — اندر آں خلقت فضل است و در آں صورت فر
ہر کہ از دور بدو در نگرد خیرہ شود — گوید این صورت و این طلعت شاہانہ نگر
عادت و سیرت او خوبتر از صورت اوست — گرچہ در گیتی چوں صورت او نیست دگر
ورجہاں ہر دونے ز سخن از منظر اوست — منظرش نیکو اندر خور منظر مخبر
کس بود کو را منظر بود و مخبرے — میر ہم مخبر دارد بس اہم منظر
ببزرگی چو سپہر است و بپاکی چو ہوا — بسخاوت چو برادر بدیانت چو پدر
سیم و زر ہر دو عزیزند و حریص است امیر — بر انداختن سیم و بہ بخشیدن[۲] زر

---

۱ عضد الدولہ۔ دولت کا بازو۔ سہارا یوسف بالضم اول اور سین سے ہے سین کو بالفتح پڑھنا غلط ہے۔

۲ بخشیدن بخشش کرنا۔ اور بخشوی کے معنے جان بخشی کرنا یا رحم کرنا کے ہیں ✦

خواستہ گرچہ عزیز است و خطر مند بود
باز گنجے بدہد چوں قدحے بادہ خورد
بادہ خوردن زہمہ خلق مرا و راست حلال
شاعرا ترا ملکاں خواستہ آنگاہ دہند
او مرا خلعت و دینار بوقتے فرمود
خلعتے داد مرا قیمتی از جامۂ خویش
از پس خلعت شایستہ با ٓئیں صلتے
صلتے ہاں سپرے بود کہ گر خواہم از و
خلعتش داد مرا مرتبہ و جاہ و جلال
من بتقصیر سزاوار بدی بودم داو
فرخی زیبد و واجب بود و ہست سزا
میر یا توز خوئے نیک بدل گرمی کرد
اشتر مردہ کنوں زندہ توانی کردن
چند گوئی کہ مرا چند شتر گشت سقط
ہم شتر یابی از یں و ہم شتر یابی از آں
تا نباشد ہدر ستی چو یقیں ہیچ گماں
شادماں باد و جواں بخت و جہاندار ملک
فرخش باد سر ماہ و سر سال عجم

بر آں خواستہ دہ خواستہ را نیست خطر
بدل خرم در وے خوش و لفظ چو شکر
کس مبادا کہ با و گوید تو بادہ مخور
کہ بدیشاں لبطر از ند مدیحی چو درر
کہ مرا مدحت او گشتہ نبود اندر سر
کسوت قیصر و بر جامہ نشاں قیصر
بدرخشانی چوں شمس و بخوبی چو قمر
پرتواں کرد ز دینار مدور دو سپر
صلتش کرد دل دشمن من زیر و زبر
نیکوئی کرد فزوں از حد و اندازہ و مر
کہ ہمہ سال بدیں شکر زباں داری تر
گرچہ در سر ما با میر نرفتی بسفر
عیسٰیِ[1] مریم گشتی تو بدیں حال اندر
ایں سقط باشد بر خیز و کنوں اشتر خر
گر ترا قصد شتر باشد و ترتیب شتر
تا نباشد بحقیقت چو عیاں ہیچ خبر
کامراں باد و قوی دولت و محمود اثر
دولتش باد و بہر کار عزیز دانش نظر

---

[1] عیسٰیا۔ ایک مشہور رسول کا نام ہے جو کہ بن باپ پیدا ہوئے۔ اسلیئے اِن کو روح اللہ کہتے ہیں۔ ان کو عیسٰی ابن مریم کہا جاتا ہے اور عیسٰی مریم میں اضافت ابنی ہے۔ جیسے حسن علی محمود سبکتگین [2] حدیث شریف آتا ہے کہ لیس الخبر کالمعاینۃ ۔

ایضاً در مدح عضد الدولہ امیر یوسف سپہ سالار برادر سلطان محمود

همی نسیم گل آرد بباغ بوئے بہار
بہار چہر منا خیز و جام بادہ بیار

اگرچہ بادہ حرام است ظن برم کہ مگر
حلال گردد بر عاشقاں بوقت بہار

خدائے نعمت ما را ز بہر خوردن داد
بیا و نعمت او را ز ما دریغ مدار

چہ نعمت است بہ از بادہ بادہ خوار انرا
همیں بس است وگرچند نعمتش بسیار

بخاصہ اکنوں کز سنگ خارہ لالہ دمید
ز لالہ کوہ چو دیبائے لعل شد هموار

ز گلبناں شگفتہ چناں نماید باغ
کہ میر پرّہ ز دستی بدشت بہر شکار

امیر ما عضد دولت و مؤید دیں
در امید بزرگان و قبلۂ احرار

بزرگوارے کاندر میاں گوہر خویش
پدید تر ز علم در میاں صفت سوار

مبارزے کہ بمردی و چہرہ دستی و رنگ[1]
چنو یکے بنود در میاں بیست ہزار

دو مرد زندہ نماند کہ قلیع تاند کرد
در آں حصار کہ او یک دو تیر پر دیکار

بروئے بارہ اگر بر زند ببازی تیر
ز سوئے دیگر تیرش بروں شود ز حصار

سلاح در خور قوت ہزار من کندی
اگر بیابد او را ز بہر یاری بار

کمان او را بینی نہادہ پنداری
چہینہ شاخ فتادہ است از چہینہ چنار

چنو سوار نیارد نگاشتن بقلم
اگرچہ باشد صورتگرے بدیع نگار

ز دور ہر کہ مر او را بدید یکرہ[2] گفت
زہے سوار نکو طلعت نکو دیدار

---

[1] رنگ۔ طاقت اور توانائی۔ اسکے معنے ہیں۔ اور کثیر الاستعمال تو رنگ عام چیز ہے۔ پیچھے بمعنی بز کوہی آچکا ہے [2] یکرہ۔ یکبار۔

نکو طلعت اور نکو دیدار دو نو اسمائے فاعل ترکیبی ہیں ؛

ز خوب طلعتی و از نکو سواری کو است ‌ | ز دیدنش نشود سیر دیدهٔ نظار
نکو لقا و نکو عادت و نکو سخن است | نکو خصال و نکو مذہب و نکو کردار
درم کش است و کریمی کہ در خزانۂ او | درم نیاید چندانکہ بر کشد زوّار
درم کہ بر ہمہ شاہاں بزرگ دارد قدر | بر امیر ندارد بذرّہ مقدار
اگر بیاید روزے ہزار سنگ درم | ہزار و صد بدہد کارش این بود ہموار
مرا عجم آید اگرچہ مرادلیست فراخ | ز مال دادن و بخشیدن بداں کردار
چناں ملک را باید کہ باشدے ہر روز | خزانہ پر درم و پر سلیح[1] و پر دینار
چو خرج را بفزونتر ز دخل خویش کند | ز زر و سیم خزانہ تہی شود ناچار
دگر کہ نام نکو یافتہ است و نام نکو | نکوتر از گہر نابسودہ صد خروار
شریف تر زاں چیزے بود کہ محتشماں | ہمی کنند بہر جاے فضل او تکرار
بزرگتر زاں چیزے بود کجا کہ ازو | ہمی رسد ز دل و دست او بدست گزار
ہر آنچہ من ز کریمی و فضل او گویم | کنند باور و بر من نیاید استغفار
رسد ز خدمت او بی خطر بجاہ و خطر | کند ز خدمت او بے نیاز ملک و یسار
مرا بجد منتش امروز بہتر است از دی | مرا بدولتش امسال خوشتر است از پار
ہزار سال زیاد این بزرگوار ملک | عزیز باد و عدو را ذلیل کردہ و خوار
خجستہ بادش نوروز و ہمچناں ہمہ روز | بشاد کامی برکف گرفتہ جام عقار[2]
ہمیشہ در بر او کودکے چو لعبت چین | ہمیشہ مونس او لعبتی چو نقش بہار[3]

در مدح امیر یوسف بن ناصر الدین گوید

کاشکی کردمے از عشق حذر | باکنوں دامے از دوست خبر

---

[1] سلیح۔ سلاح کا امالہ ہے۔ امالہ الف کی بجائے ی پڑھنے کو کہتے ہیں جیسے۔ کتاب سے کتیب رکاب سے رکیب [2] عقار۔ شراب کو کہتے ہیں۔ قاآنی جابجا نبید ہا اور عقار ہا استعمال کرتا ہے

[3] بہار۔ چین کے بتخانے کو کہتے ہیں +

ای دریغا که من از دشت شدم — بوز ناخورده تمام از دلبر

چوں تواں بود برایں درد صبور — چوں تواں برد چنیں روز بسر

عشق با من سفرے گشت و بماند — مونس من بحضر خسته جگر

دور بودن ز چناں روئی غمے است — هرچه دشوارتر و هرچه بتر

پیک غزنین نرسیده است که من — خبرے یابم از دوست مگر

سفر از دوست جدا کرد مرا — گم شود از دو جہاں نام سفر

من شفاعت کنم امسال ز میر — تا مرادست بدارد ز حضر

میر یوسف پسر ناصر دین — لشکر آرائے شه شیر شکر

چو شه ایران والا نسب — باشه ایران همت بگهر

آنکه اندر گه[1] سلطان جهاں — جائے او پیشتر از جائے پسر

همه نازبدن میر از ملک است — دین ستوده است به اهل هنر

همچناں در خورد از روے قیاس — کاں ملک شمس است این میر قمر

ملک اورا بسزا داردازآنک — یادگاراست ملک را ز پدر

لاجرم میر[2] گرفته است مدام — خدمت او چو نماز اندر بر

روز و شب پیش همه خلق زباں — ثنا گفتن او دارد تر

همه از دولت او جوید نام — همه در خدمت او دارد سر

تا ثنای ملک شرق بود — ثنائے دگراں رنج میر

این هم از خدمت باشد که ز من — بخرد مدح شه شرق بزر

دوستانرا دل از اینگونه بود — دوستدار برادر این نسبت گذر

---

[1] گاه کا مخفف گه ہے بمعنی قصر کے ہیں۔

[2] میر مخفف ہے امیر کا ؛

شاد باد آں ہنرے میر کہ ہست — پادشاہی و شہے را در خور
آں نکو سیرت و نیکو مذہب — آں نکو منظر و نیکو مخبر
آنکہ اندر سپہ شاہ کسے — پیش او نام نگیرد ز ہنر
چوں عطا بخشد اقرار کنی — کہ جہاں را بر او نیست خطر
چو بجنگ آید گوئی کہ مگر — نرسیدہ است بدو نام خدر
از حریصی کہ بجنگ است مثل — جنگ را بندد ہر روز کمر
دشمنانرا چو کماں خواہد امیر — ہیچ امید نماند بسپر
ہمہ کتب عرب[1] و کتب عجم — بر تو بر خواند چوں آب از بر
سخنانش ہمہ یکسر نکت است — گر سخن گوید تو نکتہ شمر
تا ہمی سرخ بود آذر گون — تا ہمی سبز بود سیسنبر
تا بود لعل نعت گل انار — چوں کبودی صفت نیلوفر
شادماں باد و بکام دل خویش — آں پسندیدہ خوی خوب سیر
نیکوانی چو نگار اندر پیش — دلبرانی چو بہار اندر بر
ہمچو ایں عید بشادی و خوشی — بگذارد و ہزاراں دگر

در مدح سلطان مسعود ولیعہد سلطان محمود گوید

ترک مہ روی من از خواب گران دار دسر — دوش می دادہ است از اول شب تا بسحر
من بچشم او را دہ بار نمودم کہ بخسپ — او ہمی گفت بسر تا برم این دور بسر
شب بسر برد کمی دادن و ننشست و نخفت — دل من خست کہ ننشست و نخفت آں دلبر

---

[1] عرب۔ ملک عرب کو بھی کہتے ہیں۔ اور اسکے باشندوں کو بھی۔ عجم کے معنی گونگا کے ہیں کیونکہ عرب کی فصاحت کا دنیا لوہا مان چکی ہے۔ اسلئے وہ اپنے سوا ہر آدمی از روئے فصاحت گونگا اور بے زبان شمار کرتے ہیں۔ اسلئے عرب کے سوا باقی عالم کو عجم کہتے ہیں۔ اور عجم بالضم کے معنے نقطہ کے ہیں۔ جیسے خائے معجمہ +

او بچشمے دادن جادو است بدل بردن چیر — پیشرہا دانند کردن بچنیں باب اندر
حیلہ سازد کہ مئے افزون دہد از نوبت خویش — در تواند بخورد نوبت یاران دگر
کیست آنکو نہد دل بچنیں خدمت دوست — کیست آنکو نکشد بار چنیں خدمت گر
ہر کہ ایں خدمت از آنماد بیاموخت شود — خدمت درگہ سلطان جہان را درخور
ملک عالم تاج عرب و فخر عجم — سید شاہان مسعود ولیعہد پدر
او بصدر اندر شایستہ چو در مغز خرد — وان بملک اندر بایستہ چو در دیدہ بصر
جنگجوئے کہ چو در جنگ شود لشکرہا — خشک برجای بمانند چو بر تختہ صور[1]
خویشتن را بمیان سپہ اندر فگند — نہ ز انبوہش اندیشہ نہ از خصم خطر
در دلیران بگہ معرکہ نز انساں نگرد — کہ دلیران بگہ معرکہ در مرد حشر
تیر اندر سپر آساں گذرہ اند چو زند — چوں کماں خواست عدو را چہ پرند و چہ سپر
آنچہ او بر سپر کرگ بشمشیر کند — نتواں کردن بر شیشۂ نازک بتبر
خنجر بیست منی گرزۂ پنجاہ منی — کس چنو کار نبستہ است بجز رستم زر
آفریں باد براں گرز کہ ہر زخمے از آں — سر سالارے چوں سرمہ کند با مغفر
پادشاہاں ہمہ بر خدمت او شیفتہ اند — چوں غلاماں ز پے خدمت او بستہ کمر
از پے آنکہ ہمہ امن و سلامت طلبند — نیست شاہا ترا جز خدمت او اندر سر
ایستادن ملکاں را بدر حنانۂ او — بہ ز آسایش و آرامش بر تخت پدر
ای خنک ماکہ چنو کشور مارا ملک ست — ای خنک ماکہ چنو خاست ملک زیں کشور
ملک ما یشنگار ملکاں تاختہ بود — ماز اندیشۂ او خستہ دل و خستہ جگر
از غم رفتن او خستہ دلاں را شب و روز — آستیں بود ز خوں مژہ ہمچوں فرغر

---

[1] صور۔ صورت کی جمع ہے

[2] پرند۔ سادہ بنا ہوا ریشم۔ تلوار جوہر تیغ۔ اور پہ دیں کو بھی کہتے ہیں۔ اغیاث،

[3] حد نحانہ۔ درون بارگاہ سے مراد ہے [4]۔ فرغر۔ پانی کا چھوٹا سا حوض ؎

ں همی گفت خدایا تو بدیں ملک رساں — آں ملک را که فزوں از ملکاں دارد فر

ایں همی گفت خدایا دل من شاداں کن — بملک زادهٔ ایران ملک شیر شکر

حشم و لشکر بیدل شده بودند همه — از غم وانده دیر آمدن او ز سفر

شکر ایزد را کاں انده و آں غم بگذشت — کار چوں چنگ شد و انده همچوں آذر

چشم ما ز اشک بیاسود و بیکه نشست — آتشی کز تف[1] او گشت جگر خاکستر

تخت شاهی را شاه آمد زیبنده تخت — مملکت را ملکی آمد زیب افسر

خسرو از راه در آمد با همت و کام — ملک از جنگ عراق آمد با فتح و ظفر

قلعه ها کنده[2] و بنشانده بهر شهر سپاه — جنگها کرده و بنموده بهر جائے هنر

بیشه ها یکسره پرداخته از شیر و زبر — قلعه ها از درم بسته و صندوق گهر

سهمش افگنده بروم اندر فریاد و خروش — هیبتش دود برآورده ز روم و ز خزر

عالمے ز آمدنش روے باقبال نهاد — که همی خواست شدن با دو سه تن زیر و زبر

مرغزارے که بیکچند تهی بود ز شیر — شیر بیگانه درا و خواست همیکرد گذر

شیر باز آمد و شیراں همه روباه شدند — همه را هیبت او خشک فرو بست زفر

آنکه زیں پیش دریں ملک طمع کرد همی — تانه وبر آمد با طاعت و فرماں ایدر

رونق دولت باز آمد و پیرایهٔ ملک — پیش ازیں کار چناں دیدی اکنوں بنگر

گیتی از عدل بیاراید تا در گذرد — عدل و انصاف ملک مسعود از عدل عمرؓ

نه همی بیهده دارند مر او را همه دوست — نکند مهر کس اندر دل کس خیره اثر

مهر دگیتش دو گره را سبب مرد بر کیست — ایں شود زیں ببهشت آں شود ازاں بسقر

دوستی او ز سپاه و ز حشم نادره است — از رعیت که همی مال دهد نادره تر

---

[1] تف۔ گرمی کو کہتے ہیں۔

[2] کنده لفظی ترجمہ تو کندہ کا کھودا ہوا ہے قلعہ کندہ سے مراد یا تو قلعوں کو فتح کرنا ہے یا قلعوں کو بالکل نبیادوں سے اکھیڑ دینا کے ہیں۔

وز رعیت نہ عجب نیز کزین دو رنیند — مرغ و ماہی چہ بہ بحر اندر و چہ اندر بر
ایخداوند خداوندان شاہ ملکان — ای ستودہ بخصال و بفعال و بسیر
گرچہ بازوئے ہنر داری و دست و دل کار — ور چہ در جنگ بدین ہر سہ نشانی و سمر
دولت تو نکند دست ترا خستہ بجنگ — بکند کار تو زاں بہ کہ کند صد لشکر
ہر سپاہے کہ کند جنگ ترا باشد فتح — ہر امیرے کہ برد رنج ترا باشد بر
در جہاں از نظر عدل تو بنشیند شور — وز جہاں ہیبت شمشیر تو بنشاند شر
ملکاں ہمہ عالم بدر خانۂ تو — جمع گردند چناں چوں بدر اسکندر
قیصر رومی پیش تو در آید بسلام — قلعۂ رومیہ را پیش تو بکشاید در
شاہ ترکستان بر درگہ فرخندۂ تو — گاہ خود خسپد چوں نوبتیاں[1] گاہ پسر
ہر چہ اندیشہ کنی آن بمراد تو شود — تو بدین طالع زادستی بس رنج مبر
ایزد ایند و لت فرخندہ و پایندہ کناد — بر تو ای نیک دل نیک خوی نیک سیر

در مدح یمین الدولہ سلطان محمود غزنوی گوید

بدین خرمی جہاں بدین تازگی بہار — بدین روشنی شراب بدین نیکوئی نگار
یکی چوں بہشت عدن یکے چوں ہوای دوست — یکے چوں گلاب تلخ یکے چوں بت بہار
زمین از سرشک ابر ہوا از نسیم گل — درخت از جمال برگ سرکہ ز لالہ زار
یکی چوں پرند سبز یکے چوں عبیر[2] خوش — یکی چوں عروس خوب یکے چوں رخان یار
تذرو عقیق روی کلنگ سپید رخ — گوزن سیاہ چشم پلنگ ستیزہ کار
یکی خفتہ بر پرند یکے خفتہ بر حریر — یکے رستہ از نہفت یکے جستہ از حصار

---

[1] نوبتی سے مراد نقارچی کے ہیں۔

[2] ایک بوٹے کا نام ہے۔ جس میں عنبر بھی ہوتا ہے۔

بلبل سرود خوش ز صلصل نوای نغز | ز ساری حدیث خوب ز قمری خروش زار
یکے بر کنار گل یکے در میاں بید | یکے زیر شاخ سرو یکے بر سر چنار
ہوا خرّم از نسیم زمین خرم از لباس | جہاں خرّم از جمال ملک خرّم از شکار
یکی مشک دارد دہاں یکے حلہ بر کتف | یکے آرزو بدست یکے دوست در کنار
زمانہ شدہ مطیع سپہر ایستادہ راست | رعیت نشستہ شاد جہاں خوش بشہر یار
یکے را بدو نیاز یکے را بدو شرف | یکے را بدو امید یکے را بدو فخار
ازآں عادت شریف از آں دست گنج بخش | از آں مردی تیز بیں از آں گرز گاو سار
یکے خرم و بکام یکے شاد و کامراں | یکے مہتر و عزیز یکے خستہ و فگار
مصافش بروز جنگ سپاہش بروز عرض | بساطش بروز بزم بہ آرایش بروز بار
یکے کوہ پر پلنگ یکے بیشہ پر ہژبر | یکے چرخ پر نجوم یکے باغ پر نگار
امیران کامران دلیران کامجوی | ہژبراں تیز جنگ سواراں کامگار
یکی پیش او بپای یکے در جہاں جہاں | یکی چوں شکال نرم یکے چوں پیادہ خوار
کمند بلند او سناں دراز او | سبک سنگ تیر او گراں گرز ہر چہار
یکی پشت نصرتست یکے بازوی ظفر | یکے نایب قضا یکے دست روزگار
بماہی چہار میر بماہی چہار شاہ | بماہی چہار شہر بکند ازیں دو زبار
یکے را بکوہ سر یکے را بکوہ شیر | یکے را بدشت گنج یکے را برود بار
ازیں پس علی تگین دگر ارسلان تگین | سہ دیگر طغاں تگیں قدر خاں بادسار
یکے گم شود بخاک یکے گم شود بگود | یکے در فتد بچاہ یکے بر شود بدار
ملک بادہ بدست سماعی نہادہ پیش | یکے طرفہ بزمیں یکے طرفہ بر بیار

صلصل۔ قمری کو کہتے ہیں۔ نغز۔ عجیب۔ ساری۔ ایک سیاہ خال دار پرندہ ہے۔ جس کو سار یا سارک بھی کہتے ہیں اور بعض نے اسے ہزار داستان بھی لکھا ہے۔ ہژبراں۔ بہادر اور دلیر آدمیوں سے مراد ہے۔ یہ دراصل خم وند تھا۔ یعنی صاحب کبھی خ کو ک تبدیل کرے وا و کو اڑا دیا۔ کمند رہ گیا جسکے معنی عام الفہم ہیں۔

یکی چوں عقیق سُرخ یکے چوں حدیث وُمت — یکی چوں مہ درست یکے چوں گل بہار
بہارش خجستہ باد دلش آرمیدہ باد — جہاں را بدو سکوں بدو ملک را قرار
یکے را مباد غزل[1] یکے را مباد غم — یکے باد بیزوال یکے باد بیکنار
بداندیش او بجاں بدے خواہ او بتن — نکوخواہ او ز بیش نصیحت گر از یسار
یکے مستمند باد یکے باد دردناک — یکے باد شاد کام یکے باد شاد خوار
ہمرالیش ز روے خوب ولایت ز عدل و داد — بساط از لب ملوک در خانہ از سوار
یکی گشتہ چوں بہار یکے گشتہ چوں بہشت — یکی گشتہ پرنگار یکے گشتہ استوار

در مدح سلطان مسعود بن سلطان محمود گوید

زبس پیچ و چین است و خم زلف دلبر — گہے ہمچو چوگان شود گاہ چنبر
گہے لالہ را سایہ سازد ز سنبل — گہے ماہ را درع پوشد ز عنبر
گہے صورتے گردد از عود ہندی — گہے پیکرے گردد از مشک اذفر
کہ دیدہ است بر سوسن از عود صورت — کہ دیدہ است بر لالہ از مشک پیکر
برخ برہمی جوشد آں زلف و نشگفت — از یراکہ عنبر بجوشد بر آذر
فزی آں فریبندہ زلفین مشکین — فزی آں فروزندہ رخسار دلبر
یکے چوں بنفشہ فرو کردہ بر گل — یکے چوں گل نافرو کردہ از بر
ستارہ و صنوبر[2] ہمی خواندم او را — برخسار و بالای زیبا و در خور
ہمی گشت زاں فخر و زاں شادمانی — صنوبر بلند و ستارہ منوّر
ہوازی[3] مرا گوید آں شکریں لب — کہ اے شاعر اندر سخن ژرف بنگر

---

[1] غزل - کنارہ کشی - عزلت اسی سے مشتق ہے۔ [2] صنوبر - ایک درخت کو کہتے ہیں جو کہ بلند بالائی اور راست قامتی میں مشہور ہے اسلئے معشوق کے قد و قامت کو صنوبر سے مشابہ کیا جاتا ہے۔

[3] ہوازی - بیک بارگی - ناگاہ۔

مرا با صنوبر همانند کردی — بقد و برخ با ستاره برابر
چه ماند بر خسار خوبم ستاره — چه ماند بقد بلندم صنوبر
ستاره کجا دارد از سنبل آذین — صنوبر کجا دارد از لاله افسر
مرا زین سپس چون صفت کرد خواهی — بچیزے صفت کن که از من نکوتر
بگفت این و بگذشت و اندر گذشتن — همی گفت نرمک بزیر لب اندر
ستاره چو من گل فشانده است بر رخ — صنوبر چو من مه نهاده است بر سر
من از گفتهٔ خویشتن خیره گشتم — طلب کردم از بهر او نام دیگر
پری خواندم او را و نازو خواندم — که روی پری داشت آن پرنیان[1] بر
دگر باره با من بجنگ اندر آمد — که بس خوار داری مرا اے ستمگر
مرا با پری راست کردی بخوبی — پری مر مرا پیشکار است و چاکر
پری کے بود رود ساز و غزلخواں — کمند افگن و اسپ تاز و کماں ور
پری هر زماں پیش تو بر نخواند — ز دیوان تو مدح شاه مظفر
ملک بو سعید آفتاب سعادت — جهاندار و دیں پرور و دادگستر
ملک زاده مسعود محمود غازی — که بخشش جواں باد و یزدانش یاور
به نیزه گدازندهٔ کوه آهن — بحمله ربا ینده باد صرصر
همه اختراں رائے او را متابع — همه خسرواں حکم او را مسخر
کریمی با خلاقش اندر مرکب — بزرگی بدرگاه او بر مجاور[2]
دلش مر خرد را سپهر مهیا — کفش مر سخا را جهاں مصور
ابا مر ترا کرده از بهر شاهی — خدا از همه تاجداراں مخیر

---

[1] پرنیاں۔ ایک قسم کا ریشم ہوتا ہے پری۔ خوبصورت عورت سے مراد ہے۔ شاید پریدن سے مشتق شدہ ہو اور معنے اڑنے والی یعنی وہمی یا خیالی شکل مراد ہو۔ بہر کیف مراد خوبصورت عورت سے ہے۔

[2] مجاور نزدیک والا۔ مراد محافظ سے مراد ہے۔

بتو زنده و تازه شد تا قیامت — نکو رسم و آیین بو بکر و عمر
چه تو وچه حیدر بزور و بنیرو — چه شمشیر تو وچه شمشیر حیدر
زگهواره چوں پای بیروں نهادی — کمان برگرفتی و زو پین و خنجر
تو از کودکی جنگ کردن گرفتی — زدست و برو بازوئے پیل پیکر
همه مردی آموختی و شجاعت — جهاں گشتن و تاختن چوں سکندر
بجائے قبا درع بستی وجوشن — بجائے کله خود جستی و مغفر
هم از کودکی با پدر پیشه کردی — بجنگ معادی ز کشور به کشور
بهر جنگ اندر نخستیں تو کردی — زمیں را ز خوں معادی[1] معصفر
بسا تیغ هندی که تو لعل کردی — بهندوستان اندر از خون کافر
نه تیری فزوں تر ز بالا نبودی — که تیرت همی خورد خون غضنفر
زہے با خطر پادشاہی موفق — زہے پر ہنر شہریاری مشہر
چو روشن ستاره همی ره سپارد — سنان تو اندر سپہر مدور
تو خورشیدی از بہر تو بر گردوں — گراں که گذارد ز بالائے محور
سلاح یلے باز کردی و بستی — بسام یل و زال زر دوک و چادر
مخواں قصه رستم[2] زاولی را — ازیں پس وگر کاں حدیثے است منکر
زجائے که چوں تو ملک مرد خیزد — کس آنجا سخن گوید از رستم زر
ازیں پیش بوده است زاولستاں را — بسام یل و رستم زال مفخر
ولیکن کنوں عار دارد ز رستم — که دارد چو تو شہریاری دلاور
جهاں چوں تو هرگز نیاورد شاهی — بجود و بعلم و بفضل و به گوهر
ادب نیست کاں مر ترا نیست جمله — هنر نیست کاں مر ترا نیست یکسر

---

۱ معادی۔ دشمنی رکھنے والا معصفر۔ زرد ۲ رستم۔ دراصل رست اور تہم سے مرکب ہے رست زمین اور تہم کے معنے پہلوان ہیں۔ ایک سیستانی پہلوان کا نام ہے۔ جسکا ذکر شاہنامہ میں آتا ہے۔

... سرا ایست بر

ے کہ تو گوی بازی ...
بگردوں گوی آختہ ہمچو اختر

زنیدان بچوگاں ہمی بر فرستی
ز بس گوی کانداختی بر دو پیکر

شد اندر فلک تنگ جائے ستارہ
بیک زخم شیرے بولوانج اندر

ترا شیر خواندم ہمی تا بکشتی
کہ ایں نام بر تو نباشد مزور

کنوں خسرو شیر کش خوانمت من
سیہ کرد بر سوگ او جامہ مادر

ہر آں کینہ خواہے کہ پیش تو آمد
ز دشمن ہمی جاں ستاند بنجاور

تو اے شاہ ایں حبا و سہم سنانت
بدست و سخن آب حیواں[1] و کوثر

عدو را تیغ آتشے و ولی را
کز او مرد درویش گردد توانگر

مگر کیمیا خدمت تست شاہا
ہمہ شہر دینار گشتہ است یکسر

ز روزے کہ تو کف خود بر کشادی
ملوک جہاں پیش کارند و چاکر

تو آں پادشاہے کہ بر درگہ تو
ز گوہر خطیب ترا ساخت منبر

بچیں شاہ چین از پے خطبۂ تو
ہمہ شہر ... بیا فگندہ است قیصر

بروم از پے خدمت تست شاہا
برایں آبگوں روئے گردوں اخضر

ہمی تا بر آید فرو زندہ ہر شب
چو رخشندہ رخسار گانش دو پیکر

چو سیمیں زنخداں[2] معشوق زہرہ
لب دوست را نام یاقوت و شکر

ہمی تا کند شاعر اندر ستایش
وز آباد ملک ایملک زادہ بر خور

ملک باش و آباد کن مملکت را
چو حیدر بدیدار شبیر و شبر

ہمیشہ بدیدار تو شاد سلطان
ہمایوں مہ و روز عید پیمبر

ہمایونت بادا اے امیر ہمایوں

تمام شد

[1] آب حیوان - ایک چشمہ کا نام ہے جسکا پانی پینے سے کہتے ہیں کہ آدمی مرتا نہیں کوثر سے مراد ایک حوض ہے جو کہ بہشت میں ہے. اسکا پانی پینے سے میدان حشر میں پیاس نہیں لگیگی. جسکے ساقی محمد مصطفٰے صلعم ہونگے

[2] زنخداں - ٹھوڑی کے نیچے کے گڑھے کو کہتے ہیں ۔